

colloquium-journal

ISSN 2520-6990

Międzynarodowe czasopismo naukowe

*Jurisprudence
Economic sciences*

*№22(74) 2020
Część 2*

colloquium-journal

ISSN 2520-6990

ISSN 2520-2480

Colloquium-journal №22 (74), 2020

Część 2

(Warszawa, Polska)

Redaktor naczelny - **Paweł Nowak**
Ewa Kowalczyk

Rada naukowa

- **Dorota Dobija** - profesor i rachunkowości i zarządzania na uniwersytecie Koźmińskiego
- **Jemielniak Dariusz** - profesor dyrektor centrum naukowo-badawczego w zakresie organizacji i miejsc pracy, kierownik katedry zarządzania Międzynarodowego w Ku.
- **Mateusz Jabłoński** - politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki.
- **Henryka Danuta Stryczewska** – profesor, dziekan wydziału elektrotechniki i informatyki Politechniki Lubelskiej.
- **Bulakh Iryna Valerievna** - profesor nadzwyczajny w katedrze projektowania środowiska architektonicznego, Kijowski narodowy Uniwersytet budownictwa i architektury.
- **Leontiev Rudolf Georgievich** - doktor nauk ekonomicznych, profesor wyższej komisji atestacyjnej, główny naukowiec federalnego centrum badawczego chabarowska, dalekowschodni oddział rosyjskiej akademii nauk
- **Serebrennikova Anna Valerievna** - doktor prawa, profesor wydziału prawa karnego i kryminologii uniwersytetu Moskiewskiego M.V. Lomonosova, Rosja
- **Skopa Vitaliy Aleksandrovich** - doktor nauk historycznych, kierownik katedry filozofii i kulturoznawstwa
- **Pogrebnaya Yana Vsevolodovna** - doktor filologii, profesor nadzwyczajny, stawropolski państwowy Instytut pedagogiczny
- **Fanil Timeryanowicz Kuzbekov** - kandydat nauk historycznych, doktor nauk filologicznych. profesor, wydział Dziennikarstwa, Bashgosuniversitet
- **Kanivets Alexander Vasilievich** - kandydat nauk technicznych, docent wydziału dyscypliny inżynierii ogólnej wydziału inżynierii i technologii państwowej akademii rolniczej w Połtawie
- **Yavorska-Vitkovska Monika** - doktor edukacji, szkoła Kuyavsky-Pomorsk w bidgoszczu, dziekan nauk o filozofii i biologii; doktor edukacji, profesor
- **Chernyak Lev Pavlovich** - doktor nauk technicznych, profesor, katedra technologii chemicznej materiałów kompozytowych narodowy uniwersytet techniczny Ukrainy „Politechnika w Kijowie”
- **Vorona-Slivinskaya Lyubov Grigoryevna** - doktor nauk ekonomicznych, profesor, St. Petersburg University of Management Technologia i ekonomia
- **Voskresenskaya Elena Vladimirovna** doktor prawa, kierownik Katedry Prawa Cywilnego i Ochrony Własności Intelektualnej w dziedzinie techniki, Politechnika im. Piotra Wielkiego w Sankt Petersburgu
- **Tengiz Magradze** - doktor filozofii w dziedzinie energetyki i elektrotechniki, Georgian Technical University, Tbilisi, Gruzja
- **Usta-Azizova Dilnoza Ahrarovna** - kandydat nauk pedagogicznych, profesor nadzwyczajny, Tashkent Pediatric Medical Institute, Uzbekistan

    SlideShare

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

НАУЧНАЯ ЭЛЕКТРОННАЯ
БИБЛИОТЕКА
LIBRARY.RU

«Colloquium-journal»

Wydrukowano w «Chocimska 24, 00-001 Warszawa, Poland»

E-mail: info@colloquium-journal.org

<http://www.colloquium-journal.org/>

CONTENTS

ECONOMIC SCIENCES

Амонс С.Е., Красняк О.П., СУТЬ ІНТЕГРАЦІЇ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ ПРОЯВУ У БУРЯКОЦУКРОВОМУ ПІДКОМПЛЕКСІ.....	4
Amons S., Krasniak O. THE EAAENSE OF INTEGRATION AND FEATURES OF ITS MANIFESTATION IN THE BEET-SUGAR SUBCOMPLEX.....	4
Гарбар Ж.В. ПРАКТИКИ КОРПОРАТИВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ УКРАЇНИ.....	10
Harbar Zh.V. PRACTICES OF CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY IN THE AGRICULTURAL SECTOR OF UKRAINE	10
Зайнуллина М.Р., Иштирякова Л.Х. ПРОБЛЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ КОМПАНИЯМИ В УСЛОВИЯХ ПОСТИНДУСТРИАЛЬНОГО ОБЩЕСТВА И ЦИФРОВИЗАЦИИ	24
Zainullina M.R., Ishtiryakova L.Kh. PROBLEMS OF COMPANY MANAGEMENT IN THE CONDITIONS OF POST-INDUSTRIAL SOCIETY AND DIGITALIZATION	24
Колесник Т.В. ВПЛИВ РИНКОВИХ МЕХАНІЗМІВ НА ЗБАЛАНСОВАНИЙ РОЗВИТОК СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ В УМОВАХ ТРАНЗИТИВНОЇ ЕКОНОМІКИ	26
Kolesnik T.V. THE INFLUENCE OF MARKET MECHANISMS ON THE BALANCED DEVELOPMENT OF RURAL AREAS IN THE CONDITIONS OF TRANSITIVE ECONOMY	26
Логоша Р. В. МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ДИНАМІКИ, ОКРЕМИХ ТИПІВ, МОДЕЛЕЙ РИНКУ ТА РИНКОВИХ СТРУКТУР	36
Logosha R.V. METHODOLOGY OF RESEARCH OF DYNAMICS, CERTAIN TYPES, MARKET MODELS AND MARKET STRUCTURES	36
Фурман І.В. НАПРЯМИ ВПРОВАДЖЕННЯ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ В СИСТЕМУ ЕФЕКТИВНОЇ РОБОТИ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ УКРАЇНИ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ.....	47
Furman I.V. DIRECTIONS OF INTRODUCTION OF FOREIGN EXPERIENCE INTO THE SYSTEM OF EFFECTIVE WORK OF LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES OF UKRAINE IN THE CONCENTRAL CENTER.....	47

LEGAL SCIENCES

Оксінъ В.Ю.

ДЕЯКІ ЗАРУБІЖНІ МОДЕЛІ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ МІСЦЕВОГО РОЗВИТКУ62

Oksin V. Yu.

SOME FOREIGN MODELS OF PUBLIC ADMINISTRATION OF LOCAL DEVELOPMENT62

Цороева Т. М.

ПРОБЛЕМА РЕАЛИЗАЦИИ ПРИНЦИПА ГЛАСНОСТИ ГРАЖДАНСКОГО СУДОПРОИЗВОДСТВА64

Tzoroeva T. M.

THE PROBLEM OF IMPLEMENTATION OF THE PRINCIPLE OF THE PUBLICITY OF CIVIL PROCEEDINGS64

ECONOMIC SCIENCES

УДК 338.43: 633

Амонс С.Е.,

*к.с.-г.н., доцент, доцент кафедри аграрного менеджменту та маркетингу,
Вінницький національний аграрний університет*

Красняк О.П.,

*к.е.н., доцент, доцент кафедри аграрного менеджменту та маркетингу,
Вінницький національний аграрний університет*DOI: [10.24411/2520-6990-2020-12117](https://doi.org/10.24411/2520-6990-2020-12117)

СУТЬ ІНТЕГРАЦІЇ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ ПРОЯВУ У БУРЯКОЦУКРОВОМУ ПІДКОМПЛЕКСІ

Amons S.

*Candidate of Agricultural Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department Associate
Professor of Agricultural Management and Marketing,
Vinnitsia National Agrarian University*

Krasniak O.

*Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department Associate
Professor of Agricultural Management and Marketing,
Vinnitsia National Agrarian University*

THE EAAENSE OF INTEGRATION AND FEATURES OF ITS MANIFESTATION IN THE BEET-SUGAR SUBCOMPLEX

Анотація

У статті розглянуто різні форми організації міжгосподарських і міжгалузевих зв'язків у цукробуряковому підкомплексі як засобу забезпечення ефективного функціонування та обслуговування його суб'єктів. Окреслено напрями виробничо-господарської діяльності інтегрованої компанії та заходи ефективного розвитку інтегрованих структур ринкового типу.

Abstract

The article considers various forms of organization of inter-farm and inter-branch relations in the sugar beet subcomplex as a means of ensuring the efficient functioning and servicing of its subjects. The directions of production and economic activity of the integrated company and measures of effective development of integrated structures of market type are considered.

Ключові слова: інтеграція, концентрація, інтегровані формування, сировинна зона, цукрові заводи, інтеграційні зв'язки, цукрові буряки, цукор.

Key words: integration, concentration, integrated formations, raw material zone, sugar factories, integration ties, sugar beets, sugar.

Ринкове становлення традиційного українського цукроваріння вимагає пошуку ефективних форм інтеграції сільськогосподарських підприємств, що займаються виробництвом цукрових буряків, з переробними підприємствами; максимального використання сировинної бази і виробничих потужностей; нарощування виробництва готової продукції і, зрештою, рахунку здобуття належних конкурентних переваг на світовому ринку цукру.

Така перспектива можлива за рахунок стабілізації та підвищення конкурентоспроможності аграрного сектора вітчизняної економіки в природно-історичному процесі розвитку продуктивних сил, організаційно-технічних, технологічних і економічних відносин в сільському господарстві і взаємозв'язаних з ним галузях і сферах господарської діяльності [1, с.24].

Сільськогосподарське виробництво завжди було пов'язане з промисловістю, торгівлею та іншими галузями економіки, однак в далекій історії розвитку галузей в умовах економічного відокремлення ці зв'язки здійснювались за допомогою становлення ринку, носили переважно випадковий та стихійний характер. Така відособленість при ускладненні господарських взаємозв'язків та інтенсифі-

кації виробництва стає гальмом ефективного розвитку сільського господарства. Тому об'єктивно складається необхідність поглиблення інтеграційних процесів, формування цілісної господарської системи в аграрній сфері, найбільш адаптованої до умов ринку.

Теоретичною основою розвитку агропромислової інтеграції є об'єктивна закономірність синтезу промислового і сільськогосподарського виробництва, необхідність якої зумовлена розвитком продуктивних сил, прискоренням науково-технічного прогресу, розширенням і зміцненням взаємозв'язків сільського господарства з іншими сферами економіки.

В ринковій економіці провідне місце належить інтеграційним процесам, що сприяють взаємовигідним відносинам товаровиробників з переробними та торговельними підприємствами, обслуговуючими галузями. В економічній науці теоретичні основи того або іншого явища узагальнюють механізм дії економічних законів господарської практики, вони можуть суттєво підвищити ефективність аграрно-промислового виробництва, тому необхідно з'ясувати сутність терміну «інтеграція».

Велика сучасна енциклопедія, укладач А.С. Івченко, трактує поняття «інтеграція», як сторона

процесу розвитку, пов'язана об'єднанням у ціле раніше різномірних частин і елементів. Процеси інтеграції можуть відбуватися в рамках вже сформованої системи (при цьому вони ведуть до підвищення рівня її цілісності та організованості) і при виникненні нової системи з раніше незв'язаних елементів. Окремі частини інтегрованого цілого можуть мати різний ступінь автономії [2, с. 57].

На думку В.Г. Андрійчука значення слова «інтеграція» – організаційне поєднання технологічно пов'язаних між собою, різномірних видів діяльності з притаманними їм функціями з метою виробництва кінцевого продукту і доведення його до споживача, а також досягнення на цій основі вищих економічних результатів [3, с. 554]. Агропромисловою інтеграцією, він трактує, як «...певне організаційне поєднання сільськогосподарського і технологічно пов'язаного з ним промислового виробництва з метою одержання кінцевої продукції із сільськогосподарської сировини і досягнення більшої економічної вигоди завдяки взаємній матеріальній заінтересованості і відповідальності всіх учасників агропромислового виробництва за кінцеві результати господарювання» [4, с. 55].

Науковці [5, с. 102], зазначають, що інтеграція виробництва і переробки сільськогосподарської продукції – це не лише технологічні зв'язки різних галузей, а дія багатьох факторів. А.М. Стерлігова, вважає, що інтеграція – це об'єднання в ціле будь-яких частин або процес взаємного пристосування й співробітництва [6, с. 43].

Результати дослідження свідчать, що інтеграція дає можливість формувати взаємовигідні відносини, що об'єднують зусилля самостійно функціонуючих і окремих компаній, підприємств, організацій, спрямованих на створення єдиної цілісної системи з метою виробництва кінцевого продукту [1, с. 25].

Варто наголосити на тому, що інтеграція в агропромисловому комплексі проявляється не лише в органічному злитті (об'єднанні) промисловості та сільського господарства, сектор її дії значно ширший при цьому: вона однаковою мірою охоплює те-

хніку і технологію, економіку та організацію виробництва, соціальні питання, а їх черговість та пріоритетність залежать від множинних факторів. Однак вирішальним є досягнутий рівень економічного та соціального розвитку як країни в цілому, так і окремих її регіонів.

Водночас, інтеграція може сприяти певному поліпшенню ситуації в інтегрованій галузі, але не є вирішальним фактором ефективного ведення галузі в середовищі ринку. Інтегровані господарські об'єднання можуть ефективно працювати за умови дії оптимальних ринкових цін на сировину і готову продукцію та витрат на них і рівноправних відносин товаровиробників і переробних підприємств.

Науковці в інтеграції виділяють організаційно-економічні види, напрями та форми. [7, с. 179-180]. Види інтеграції розрізняють за ознакою складу її учасників або метою інтегрування. Щодо класифікації організаційно-економічних видів і форм інтеграції, в спеціальній літературі і законодавстві ще не склалося єдиного підходу. Залежно від стадії виробництва кінцевого продукту, на якій функціонує підприємство-інтегратор, в агропромисловій інтеграції виділяють два її види – пряму і зворотню. Пряма інтеграція передбачає, що управлінські рішення з організації виробництва, а часто і виробничо-фінансові функції бере на себе підприємство, яке є складовою технологічного процесу, що охоплює виробництво, переробку і збут кінцевої продукції. Це може бути підприємство, яке виробляє засоби виробництва, або підприємство з матеріально-технічного забезпечення. При зворотній інтеграції її організаторами виступають підприємства, що виробляють сільськогосподарську продукцію.

Напрямок інтеграції визначається внутрішнім змістом інтеграційних процесів, їх предметною стороною [8, с. 169]. Ряд авторів під напрямом агропромислової інтеграції розуміють вибір найбільш прийнятної (з позиції координації зусиль і ресурсів) організаційної форми ведення агропромислового виробництва. Інтеграційний процес може здійснюватись за такими основними напрямками, як: внутрігосподарський, міжгосподарський та міжгалузевий (таблиця 1).

Таблиця 1

Організаційно-економічна класифікація агропромислової інтеграції

<i>Ознаки</i>	<i>Критерій класифікації</i>	<i>Форми</i>
Напрямок	Залежно від організаційної форми ведення агропромислового виробництва	Внутрігосподарська
		Міжгосподарська
		Міжгалузєва
Вид	Залежно від складу учасників інтеграційних відносин	Вертикальна
		– виробнича
		– маркетингова
		– комбінована
		Горизонтальна
		– виробнича
		– фінансово-кредитна
		– освітньо-консультативна
		– соціальна
		Залежно від підприємства-інтегратора
Зворотна		

Особливе значення у цих трьох напрямках агропромислової інтеграції надається певній продуктивній спеціалізації, яка запобігає територіальній розпорошеності, надмірній далечині перевезень продукції та сировини, скорочує час між стадіями проходження сировини і продукту, звужує коло посередників, в результаті чого досягається територіальна спільність сировинної бази, скорочуються втрати продукції при транспортуванні та зберіганні, з мінімальними втратами завантажуються виробничі потужності, зменшуються транспортні витрати, розширюється сфера використання сільськогосподарської праці.

Залежно від складу учасників інтеграційних процесів більшість дослідників розрізняють два види інтеграції — горизонтальну і вертикальну. На думку П.Т. Саблука, вертикальна інтеграція, з одного боку, ніби дещо деформує ринкове середовище, звужуючи можливості і свободу партнерів у поведінці на ринковій арені, тобто виборі напрямів та місць купівлі чи збуту продукції, діє ніби проти традиційних принципів ринку. Проте це компенсується істотним зменшенням ринкового ризику, зростанням гарантій збуту і одержання доходів [7, с. 185].

З переходом до ринкових умов господарювання доцільно виділити виробничий, маркетин-

говий і комплексний напрями вертикальної інтеграції [11, с. 187]. Маркетингова інтеграція має загальногалузеве і міжгалузеве значення, оскільки забезпечує формування елементів ринкової інфраструктури. Провідна роль в ній належить товарним агропромисловим біржам, які відзначаються високою концентрацією попиту та пропозиції і виступають потужним генератором врівноважених ринкових цін [13, с.112].

У бурякоцукровому підкомплексі специфіка маркетингу базується на особливостях його основного продукту – цукру. Як товар, він існує на ринку давно, але його споживчі властивості майже не змінилися. В цілому, як продукт кінцевого споживання, цукор має достатньо вузьке поле зору. Він є більш привабливим як сировина для виробництва цукромістких продуктів, здатний удосконалити і більш повно задовольнити споживчі потреби. Як напрям маркетингової діяльності, бурякоцукровий підкомплекс на ринку цукру характерний як для внутрішнього, так і для зовнішнього ринків, який повинен виходити з принципів маркетингової доцільності і ефективності, у відповідності до яких має бути адаптована існуюча виробничо-збутова структура. В межах виробничої вертикальної інтеграції розрізняють такі організаційно економічні форми: повна, контрактна, акціонерна, кооперативна, партнерська, громадська (рис. 1).

		<i>Характеристика</i>	<i>Переваги</i>
Форми інтеграції	Повна	Здійснюється на базі засобів виробництва, що належать одному власнику	Організація переробки безпосередньо в господарствах
	Контрактна	Інтеграція юридичних осіб, основним інструментом якої виступає контракт	Висока гнучкість, мобільність, оперативність та самостійність учасників
	Акціонерна	Інтеграція базується на акціонерній формі заснування	Високий рівень здатності акумулювати капітал
	Кооперативна	Базується на створенні кооперативів відповідного профілю: переробних, маркетингових тощо	Надає послуги засновникам та водночас є їх власністю, координує і узгоджує їх діяльність
	Партнерська	За основу має усну домовленість або документальне оформлення	Базується на основі довіри учасників виробничих процесів
	Громадська	Базується на ознаках неформального об'єднання	Громадське сприяння процесам інтеграції

Рис. 1. Форми виробничої вертикальної інтеграції

Джерело: узагальнені дослідження [15, с. 15-19; 16, с. 32-38; 144, с. 72-93]

Повна здійснюється на базі засобів виробництва, що належать одному власнику. Кооперативна базується на створенні кооперативів відповідного профілю: переробних, маркетингових для дрібних власників (асоціації, концерни). Контрактна – це інтеграція юридичних осіб, основним інструментом якої виступає контракт [15, с. 15].

Матеріальною основою в даному випадку виступає технологічне обладнання, потужність якого може бути завантажена повністю тією кількістю сировини, яка виробляється окремим підприємством.

Природною перешкодою масштабів «малої переробки» в умовах ринку є робота великих переробних підприємств: цукрових, олійно-жирових, молочно-переробних заводів, м'ясокомбінатів та інших. Якщо вони усвідомлять нову економічну ситуацію і своє нове становище як потенційних інтеграторів, зможуть запропонувати виробникам сировини взаємовигідне співробітництво, перестануть шукати односторонніх вигод, то збережуть і себе, і аграрні підприємства. В іншому випадку їх чекає банкрутство [16, с. 165].

Вертикальна інтеграція на кооперативних засадах для всіх країн проявляється як загальне явище, проявом господарювання виступає фірма. Контрактна виробнича інтеграція проявляється більш лояльно до учасників інтегрованих формувань, що дає можливість коригування кількості учасників, більшу самостійність, гнучкість, оперативність та мобільність. Інтеграцію на контрактній основі слід вважати найбільш сприятливою для нашої країни.

Однак всі ці види інтеграційного процесу однаковою мірою поширені в реальному житті, тому зв'язки між галузями складаються в них по-різному, оскільки, агропромислова інтеграція потребує чіткого розподілу компетенцій між партнерами за функціональним чи синергійним принципом. Функціональний принцип визначає суть зв'язків між окремими елементами (процесами) системи, кожен з яких виконує функцію, необхідну для досягнення певної мети [19, с. 17].

Синергійний принцип вказує на зв'язок між елементами (ланками) системи з приводу задоволення ідентичних (взаємозалежних і взаємозумовлених) потреб, використання аналогічних чи взаємозамінних ресурсів, комплексного (спільного) використання економічного (виробничого) потенціалу. Для бурякоцукрового виробництва це

має бути виробництво кінцевої продукції для задоволення внутрішньогалузевих потреб при ефективному використанні виробничого потенціалу.

В економіці синергетичний ефект, на думку вчених, пов'язаний з тим, що комбіноване використання кількох взаємоузгоджених стратегій виявляється кориснішим, ніж ізольоване впровадження якоїсь однієї. Такий синергетичний підхід дав можливість більше зазирнути в проблему ефективності того чи іншого виду організації [20, с.35].

Основним завданням інтеграції є необхідність стабілізувати ринкове середовище і підвищити результати господарювання. В умовах ринкової економіки традиційні завдання інтеграції зберігаються, але виникають дуже серйозні завдання щодо стабілізації ринкового середовища шляхом його структуризації. І саме завдяки цьому інтеграція виступає одним із дієвих механізмів реформування всього агропромислового комплексу України.

Слід також зазначити, що, на думку В.Г Андрійчука, агропромислові формування одержують додатковий ефект, що не є складовою синергетичного ефекту, завдяки виробництву і реалізації кінцевої продукції. Це зумовлено тим, що найвищого рівня віддачі авансового капіталу і поточних витрат досягають ті підприємства АПК, які функціонують на завершальній стадії виробничого циклу, здійснюючи виробництво і реалізацію кінцевої продукції [3, с. 557]. Адже кінцева продукція завжди оцінюється вище, ніж сировина, саме завдяки більшій окупності витрат, досягнутій за рахунок споживача.

Інтеграційний процес можна розглядати як зв'язки між галузями, а саме: виробничі, які проявляються об'єднанням виробничих ресурсів або результатів виробничої діяльності переважно в матеріально-речовій формі; організаційно-господарські обмежуються в спільній діяльності в сфері організації та планування виробництва, впровадження прогресивних технологій і методів господарювання, створення певних інтегрованих структур; економічні, які матеріалізуються у вартісних вимірах і поширюються на сферу розподілу-обміну-споживання, охоплюючи кінцеві результати господарювання; соціальні, які пов'язані з організацією спільних акцій та заходів, що забезпечують нормальне функціонування людського фактору (рисунком 2) [1].

Напрямок зв'язків Основні ознаки

Рис. 2. Система зв'язків агропромислової інтеграції в бурякоцукровому підкомплексі

Через систему цих зв'язків промислові та сільськогосподарські підприємства, сервісні організації, інші структурні підрозділи здійснюють певні заходи інтеграційного процесу, який у конкретних умовах регіону чи галузі трансформується у відповідні структури внутрігалузевої, міжгалузевої чи внутрігосподарської агропромислової інтеграції. Що ж стосується бурякоцукрового виробництва, то об'єктивна необхідність інтеграції обумовлена біологічними і виробничими особливостями як буряківництва, так і цукроваріння. Вона відкриває шлях подальшого удосконалення виробничих відносин, сприяє зростанню ефективності виробництва [1, с.26].

За роки реформування аграрного сектора економіки більшість провідних вчених приділяли значну увагу розвитку інтеграції виробництва сільськогосподарської продукції та її промислової переробки. Значна увага приділялась підходам до визначення ефективності інтеграції та шляхів підвищення у бурякоцукровому підкомплексі, проте менше уваги приділялось виробництву конкурентної кінцевої продукції – цукру.

М.Ю. Коденська вважає, що в результаті реформування відносин власності створюється економічна основа для поглиблення та розвитку інтеграційного процесу. Однак активність формування аграрно-промислових структур визначатиметься створенням певних ринкових передумов для їх розвитку удосконаленням нормативно-правової бази реформування відносин власності на землю, засоби виробництва та результати праці; зміцненням матеріально-технічної бази; науково-технічного та інформаційного забезпечення, підготовки висококваліфікованих кадрів [12, с. 70-73].

Очевидність і доцільність формування та розвитку бурякоцукрового підкомплексу в Україні зумовлюється об'єктивною необхідністю поєднання виробництва цукрової сировини та її промислової переробки. Методологічною основою формування

даного підкомплексу є комплексний підхід при врахуванні закономірностей та особливостей розвитку галузей сільськогосподарського виробництва і промислової переробки сільськогосподарської сировини, органічне поєднання яких викликає об'єктивними і суб'єктивними соціально-економічними та організаційно-технологічними факторами.

Серед них є такі, які мають вирішальне значення для розвитку інтеграційних процесів, і другорядні, значно менш впливові на характер спільної виробничої діяльності. До загального економічного інтересу, участі в одержанні високого кінцевого результату об'єктивно спрямовуються зусилля кожної господарської системи через розподіл очікуваних наслідків. Тільки спільна, чітко скоординована на кінцевий результат робота різних за функціональними видами діяльності підприємств і організацій може забезпечити високу економічну ефективність виробництва кінцевого продукту.

Формування відокремлених галузевих підкомплексів, зокрема бурякоцукрового, пов'язане з вирішенням ряду організаційно-технічних і економічних проблем, що впливають із специфіки діяльності. Йдеться про залучення до його складу не тільки бурякозючих підприємств та цукрових заводів, а й підприємств і організацій виробничої та соціальної інфраструктури.

До факторів, що прискорюють розвиток агропромислової інтеграції в бурякоцукровому підкомплексі, відносять: поглиблення спеціалізації і концентрації виробництва сільськогосподарської продукції, розвиток її промислової переробки, можливості ефективнішого використання новітніх досягнень науково-технічного прогресу, раціональнішого використання природних і виробничих ресурсів, збільшення обсягів виробництва і підвищення якості продукції, підвищення її конкурентоспроможності, отримання підвищення рівня ефективності агропромислового виробництва і прибутковості діяльності всіх його ланок [22, с.66].

Важливим напрямом розвитку інтеграції в бурякоцукровому підкомплексі стало створення спільними зусиллями сільськогосподарських і промислових підприємств матеріально-технічної бази виробництва цукрової сировини. Система матеріально-ресурсного забезпечення розвитку буряківництва – один із визначальних напрямів інтеграційного процесу. Особливого значення тут набувають обґрунтовані підходи регулювання економічних відносин між учасниками інтегрованого виробництва. Методологічною основою розвитку інтеграційних процесів у бурякоцукровому підкомплексі є комплексні підходи щодо всього організаційно-технологічного циклу виробництва цукру.

Отже, з вищезазначеного можна зробити висновки, що інтеграція виробництва сільськогосподарської продукції та її промислової переробки належить до важливих соціально-економічних процесів, спрямованих на розвиток продуктивних сил суспільства, і є важливим чинником підвищення ефективності аграрного сектора економіки. Сутність інтеграції в агропромисловому виробництві полягає в сукупності різноманітних виробничо-економічних і соціально-економічних взаємозв'язків, що об'єднують зусилля окремих розрізнених і самостійно функціонуючих підприємств та організацій аграрного, промислового, інфраструктурного сектора економіки, які спрямовані на створення єдиної цілісної виробничої, економічної та управлінської системи з метою забезпечення раціонального використання природного, трудового, виробничого, інвестиційного потенціалів певної території та підвищення конкурентоспроможності продукції.

В основі розвитку інтеграційних процесів знаходяться економічні інтереси учасників у спільній діяльності. Об'єднанню матеріальних, грошових, трудових ресурсів завжди сприяло нарощування синергетичного ефекту. В бурякоцукровому виробництві це об'єднання інтересів товаровиробників цукрової сировини і промислових підприємств її переробки з метою одержання високого кінцевого результату – збільшення випуску цукру при зменшенні його собівартості.

Список літератури

1. Красняк О.П. Формування інтеграційних процесів в бурякоцукровому підкомплексі / О.П. Красняк, Т.В. Іщенко // Економіка. Фінанси. Право. 2017 №5(2) С. 23-27. <http://efp.in.ua/uk/journal-item/162>
2. Велика сучасна енциклопедія. У 10 т. Т.4. Е-К / уклад. А.С. Івченко. – Харків: Книжний Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. – 352 с.
3. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств : підруч. / Андрійчук В. Г. – 2-ге вид., доп. і переробл. – К.: КНЕУ, 2002. – 624 с.
4. Андрійчук В.Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз: монографія.-Вид. 2- ге без змін. – К.: КНЕУ, 2006. – 292 с.
5. Пархомець М.К. Організаційно-економічні засади підвищення ефективності функціонування цукробурякового підкомплексу АПК: монографія / М.К. Пархомець, О.Р. Олійник. – Тернопіль : ТНЕУ, 2013. – 260 с.

6. Стерлигова А.Н. Уровни интеграции управления организацией / А.Н. Стерлигова // Прикладная логистика. – № 11. – 2005. – С. 42–54.

7. Формування та функціонування ринку агропромислової продукції : практ. посіб. / [за ред. П.Т. Саблука]. – К. : ІАЕ, 2000. – 556 с.

8. Імас С.В. Перспективи цукробурякового підкомплексу в Україні // Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку / [за ред. П.Т. Саблука та ін.]. – К.: ІАЕ УААН, 2000. – С. 168–171.

9. Румик І. Інтеграція в цукробуряковому підкомплексі України //Розвиток ринкової економіки на поділлі: здобутки, проблеми, перспективи: Матеріали Всеукраїнської наук-практ. Конференції від 23 жлвтня 2003 р., Хмельницький-Волочинськ – Хмельницький, 2003. – С. 40-43.

10. Економіка, організація и планирование агропромышленного комплекса / [под ред. В.Н. Нелепа]. – К., 1989. – 528 с.

11. Коваленко Ю.С. Розвиток господарських формувань і організація виробництва в аграрній сфері АПК / Коваленко Ю.С. – К.: Українська акад. аграр. наук, Ін-т аграр. економіки, 1999. – 296 с.

12. Коденська М.Ю. Цукробурякове виробництво: стан і деякі аспекти розвитку / М.Ю. Коденська // Вісн. аграр. науки. – 1998. – № 5. – С. 70–73.

13. Саблук П.Т. Економічний інтерес у розвитку аграрного виробництва : монографія / П.Т. Саблук. – К.: ННЦ ІАЕ, 2014. – 356 с.

14. Ринкова трансформація господарства регіону (кластерний підхід) : навч. посіб. / [Заболотний Г.М., Дідик О.М., Захарченко В.І., Ступницький А. М.]. – Вінниця: Видавничий відділ ВДАУ, 2006. – 395 с.

15. Березівський П.С. Організація, прогнозування та планування агропромислового комплексу: навч. посіб. / П.С. Березівський, Н.І. Михалюк ; за ред. П.С. Березівського. – К.: Магнолія Плюс: СПД ФО Піча В. М., 2004. – 443 с.

16. Заєць О.С. Цукрова промисловість в Україні: становлення, розвиток, реструктуризація / Заєць О.С. – К.: Наукова думка, 2001. – 327 с.

17. Сіденко С. Соціально-економічний вимір сучасної глобалізації / С. Сіденко // Міжнародна економічна політика. – 2004. – Т. 1., № 1. – С. 72–93.

19. Ринкова трансформація економіки АПК : кол. моногр. у 4 ч. / за ред. П.Т. Саблука, В.Я. Амбросова, Г.Є. Мазнева. Ч.2. Підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва. – К. : ІАЕ. – 2002. – 754 с.

20. Ходаківський Є.І. Авторитаризм, синергетика руйнувань і позитивних змін: наук.-попул. вид. / Ходаківський Є.І., Грабар І.Г., Цал-Цалко Ю.С. – Житомир: 2007. – 2006. – С. 34-38.

21. Саблук П.Т. Міжгалузеві відносини / П.Т. Саблук, С.В. Шолудченко // Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку: інформ.-аналіт. зб. Вип. 4. – К.: ІАЕ, 2000. – С. 25–30.

22. Харченко Т.Б. Роль держави у забезпеченні якості продукції українських товаровиробників / Т.Б. Харченко // Економіка АПК. – 2004. – № 1. – С. 64–69.

Гарбар Ж.В.,*доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри аграрного менеджменту та маркетингу,
Вінницький національний аграрний університет*[DOI: 10.24411/2520-6990-2020-12118](https://doi.org/10.24411/2520-6990-2020-12118)**ПРАКТИКИ КОРПОРАТИВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ УКРАЇНИ****Harbar Zh.V.,***Doctor of Economics, Associate Professor,
Professor of the Department of Agrarian Management and Marketing,
Vinnytsia National Agrarian University***PRACTICES OF CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY IN THE AGRICULTURAL SECTOR OF UKRAINE****Анотація.**

У статті обґрунтовано напрями реалізації корпоративної соціальної відповідальності в аграрних компаніях України. Визначено сфери реалізації корпоративної соціальної відповідальності аграрних компаній. Розглянуто мотиви та стимули, які спонукають впроваджувати політику корпоративної соціальної відповідальності в аграрному секторі України. Охарактеризовано практики впровадження корпоративної соціальної відповідальності у вітчизняних аграрних компаніях. Окреслено основні перешкоди впровадження програм/заходів з корпоративної соціальної відповідальності в аграрному секторі. Доведено необхідність проведення просвітницьких програм з питань підвищення обізнаності аграрних компаній про принципи і практики впровадження соціальної відповідальності, в тому числі міжнародного досвіду.

Abstract.

The article substantiates the directions of realization of corporate social responsibility in agrarian companies of Ukraine. The spheres of realization of corporate social responsibility of agrarian companies are defined. Motives and incentives that motivate the implementation of corporate social responsibility policy in the agricultural sector of Ukraine are considered. The practices of introduction of corporate social responsibility in domestic agricultural companies are described. The main obstacles to the implementation of programs/measures on corporate social responsibility in the agricultural sector are outlined. The necessity of conducting educational programs on raising the awareness of agricultural companies about the principles and practices of social responsibility, including international experience, has been proved.

Ключові слова: корпоративна соціальна відповідальність, аграрний бізнес, аграрний сектор, аграрні компанії, стейкхолдери, стимули, мотиви.

Keywords: corporate social responsibility, agrarian business, agrarian sector, agrarian companies, stakeholders, incentives, motives.

Постановка проблеми. Останніми десятиліттями роль соціальної відповідальності в світовому масштабі постійно зростає, набуваючи значного впливу на соціально-економічний розвиток та динаміку, формується нова парадигма результативного функціонування суспільства, яка базується не на максимізації прибутку, а на відповідальному поведженні до основних груп стейкхолдерів. Аграрний сектор економіки країни характеризується достатнім ресурсним і економічним потенціалом для такого розвитку, проте нераціональна структура природокористування, ресурсо- та енергомісткість технологій, низька економічна ефективність, великі фінансові витрати, низький рівень конкурентоспроможності аграрних підприємств не дають змоги ефективно розвиватися. Саме тому вимоги сьогодення висувають на перший план не тільки досягнення економічної відповідальності аграрних компаній, а й кадрової, екологічної та соціальної. За умови комплексного поєднання зазначених складових аграрні компанії мають можливість бути аген-

тами змін, які стратегічно функціонують, задовольняючи вимоги основних своїх стейкхолдерів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання корпоративної соціальної відповідальності ставали об'єктом досліджень як зарубіжних, так і вітчизняних вчених-економістів, серед яких: О. Грішнова [3], Т. Іванова [7], А. Колот [5], Т. Лункіна [6], О. Охріменко [7], М. Саприкіна [8], Н. Ткаченко [10], М. Фрідман [15] та ін. Різні аспекти розвитку корпоративної соціальної відповідальності в аграрному секторі висвітлені у представлених в роботах: О. Гудзинського [4], С. Судомира [4], І. Червена [14], О. Чирви [13], В. Шебаніна [14], О. Шебаніної [14] та ін. Однак низький рівень обізнаності аграрних компаній щодо позитивного впливу корпоративної соціальної відповідальності на результати їх господарювання, безсистемність формування корпоративної соціальної відповідальності формує систему специфічних питань, які потребують додаткових та поглиблених досліджень.

Формування цілей дослідження. Метою

статті є аналіз мотивів, стимулів, напрямів та практик поширення корпоративної соціальної відповідальності в аграрному секторі України.

Виклад основного матеріалу. Запровадження програм корпоративної соціальної відповідальності українськими аграрними компаніями свідчить про те, що корпоративна соціальна відповідальність стає невід'ємною частиною їх корпоративної політики і стратегії. Наразі в аграрних компаніях уже працюють конкретні підрозділи з корпоративної соціальної відповідальності або були введені відповідні керівні посади, виділено ресурси на здійснення заходів корпоративної соціальної відповідальності, і встановлено механізми зворотного зв'язку. Переважна більшість зареєстрованих на біржах аграрних компаній мають у своїй структурі особу, відповідальну за корпоративну соціальну відповідальність в цілому або за відносини із певною групою стейкхолдерів (наприклад, із землевласниками або засобами масової інформації). Однак практична

реалізація корпоративної соціальної відповідальності на місці найчастіше здійснюється через окремі громадські організації та благодійні фонди, які заснуються аграрними компаніями в формі неурядових організацій. Крім топ-менеджерів аграрних компаній, членами таких неурядових організацій є представники місцевих органів влади, інших неурядових організацій, а також впливові особи з місцевої громади. Ряд аграрних компаній також створюють резервні фонди, щоб реагувати на термінові/форс-мажорні соціальні та екологічні заходи. Це свідчить про те, що корпоративна соціальна відповідальність стає одним із стратегічних пріоритетів аграрних компаній, тому що не тільки управління стейкхолдерами, а й питання реагування на нагальні проблеми беруться до уваги. У той же час, домінуюча роль корпоративної соціальної відповідальності в структурі аграрних компаній припадає на відділи зв'язків з громадськістю (PR) (рис. 1).

Рис. 1. Участь окремих відділів аграрних компаній у діяльності в сфері корпоративної соціальної відповідальності

Джерело: складено за [12]

Деякі аграрні компанії навіть офіційно називають свої PR-відділи у організаційних схемах як «Відділ зв'язків з громадськістю та корпоративної соціальної відповідальності». Це підкреслює вищезгадану значимість зовнішньої комунікації про діяльність у сфері корпоративної соціальної відповідальності і засвідчує, що, хоча суспільний тиск не належить до числа основних факторів корпоративної соціальної відповідальності, він є потенційною загрозою для ведення «звичного бізнесу» і, таким чином, вимагає профілактичних дій. Наявність менеджерів із питань взаємовідносин із органами державної влади в структурі аграрних компаній та їх високий рівень залучення до корпоративної соціальної відповідальності також свідчить про важливість зовнішньої комунікації. Залучення відділів кадрів (HR) до корпоративної соціальної відповідальності є також значним з огляду на проблеми

аграрних компаній із доступом до кваліфікованих працівників.

Аграрні компанії також створюють механізми моніторингу та зворотного зв'язку в рамках реалізації програм корпоративної соціальної відповідальності. Найважливішими джерелами інформації про соціальні проблеми села є регіональні менеджери аграрних компаній, а також місцеві органи влади та неформальні лідери сільських громад (рис. 2). Крім того, регіональні менеджери аграрних компаній ідентифікують неформальних лідерів громад, а деякі компанії навіть створюють сільськогосподарські виробничі кооперативи навколо цих лідерів з метою створення робочих місць в сільській місцевості. Менеджери корпоративної соціальної відповідальності аграрних компаній також спілкуються з місцевими органами влади на регулярній основі.

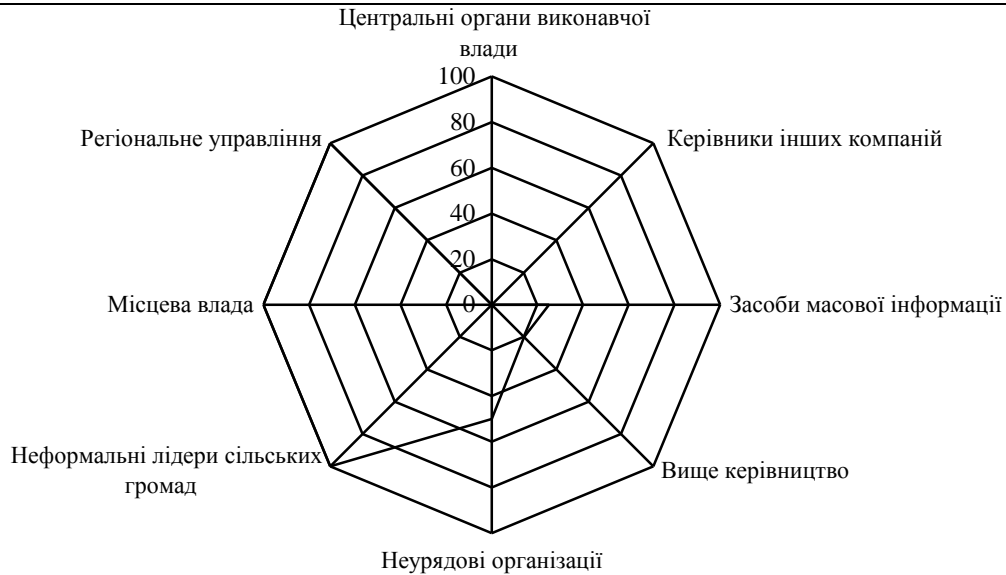

Рис. 2. Участь окремих відділів аграрних компаній у діяльності в сфері корпоративної соціальної відповідальності

Джерело: складено за [12]

Деякі аграрні компанії проводять такі дослідження самі, а деякі наймають спеціалізовані сторонні агентства. Тим не менш, цей тип механізму зворотного зв'язку, як і раніше, є мало поширеним. Спеціальні тренінги з корпоративної соціальної відповідальності для співробітників аграрних компаній також є рідкісними, якщо вони не є частиною тренінгів з широкого кола питань або проводяться співробітниками з їх власної ініціативи поза межами компанії.

Сфери корпоративної соціальної відповідальності, що відображають напрями участі аграрних

компаній в корпоративній соціальній відповідальності: розвиток громад, різноманітність, корпоративне управління, трудові відносини, охорона навколишнього середовища, якість продукції, управління постачальниками і прозорість. Загалом, аграрні компанії залучені у всі ці сфери в більшій чи меншій мірі, але найбільш вони залучені у сфери, що відповідають баченню аграрних компаній щодо рушійних сил і стейкхолдерів корпоративної соціальної відповідальності. Таким чином, основні напрями роботи з корпоративної соціальної відповідальності в аграрних компаніях – це розвиток громад і відносини з працівниками (рис. 3).

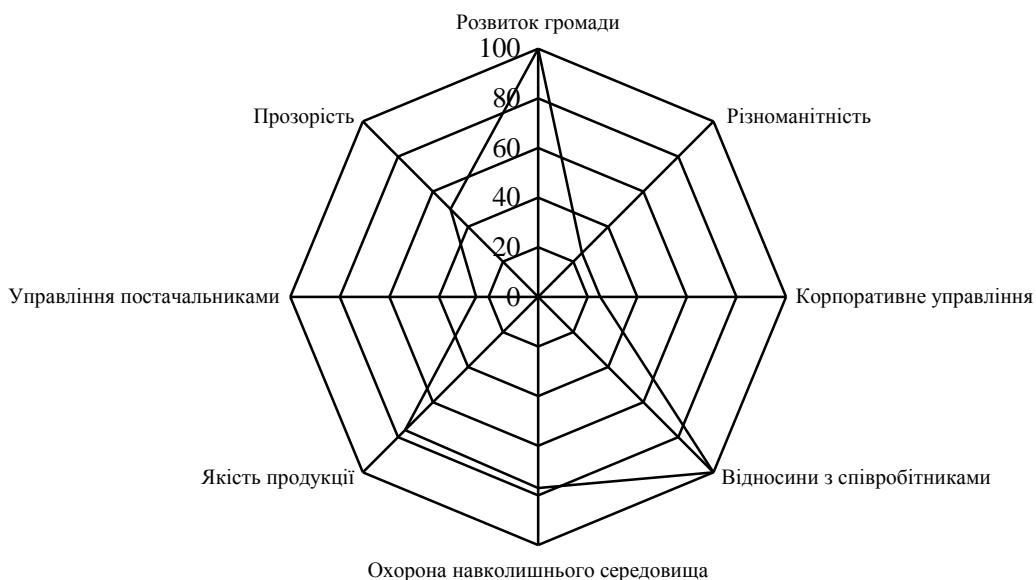

Рис. 3. Сфери реалізації корпоративної соціальної відповідальності аграрних компаній

Джерело: складено за [12]

Діяльність з розвитку громад українських аграрних компаній є досить різноманітною. Вона охоплює благодійні внески та цільову допомогу жителям сільських районів, підтримку неурядових організацій, розвиток/будівництво фізичної інфраструктури, допомогу навчальним закладам, підтримку добровольчих програм тощо. З практичної точки зору приклади розвитку громад включають закупівлю обладнання для сільських шкіл та лікарень, будівництво дитячих майданчиків, технічне обслуговування клубів і бібліотек, підтримку спортивних клубів та організацію спортивних заходів, будівництво доріг, водогонів та ліній електропередачі тощо.

Що стосується трудових відносин, для працівників існують програми як в натуральній формі, так і в грошовій. Ця сфера корпоративної соціальної відповідальності включає в себе програми розподілу прибутку між працівниками, пенсійних виплат, охорони здоров'я та програми у галузі безпеки (в тому числі приватного страхування), а також програми підвищення кваліфікації. Деякі аграрні компанії навіть запустили приватні освітні програми як на власних потужностях, так і в співпраці з коледжами/університетами. Зокрема користуються попитом тренінги з таких виробничих дисциплін: виробництво посівного матеріалу, фізіологія рослин, фітопатологія, механізація, агрономія тощо.

Охорона навколишнього середовища і якість продукції – це сфери корпоративної соціальної відповідальності, які також виявилися важливими. Проте за умови, що більшість аграрних компаній в основному є виробниками сировинних товарів, їх дії в цій галузі зводяться до впровадження у виробництво технологічних інновацій, таких як нульова обробка ґрунту, крапельне зрошення, механічна боротьба з бур'янами тощо. Деякі аграрні компанії виробляють енергію з альтернативних джерел, особливо ті, які мають доступ до цих джерел, наприклад, до гною, але широке використання відновлюваних джерел енергії стикається з деякими регулятивними бар'єрами, і, отже, не є економічно вигідним. Деякі компанії ввели програми захисту тварин, поводження з відходами та програми ефективного використання водних ресурсів; деякі з них були сертифіковані відповідно до міжнародних екологічних стандартів якості, але більшість відстає від цього розвитку. Важливе питання, яке, як правило, виходить за рамки корпоративної соціальної відповідальності аграрних компаній – це

біорізноманіття. Іншим важливим напрямом корпоративної соціальної відповідальності є прозорість. Аграрні компанії прагнуть розкрити якомога більше інформації про корпоративну соціальну відповідальність, і таким чином вони відрізняються, наприклад, від європейських фермерів. Діяльності в сфері корпоративної соціальної відповідальності в ЄС швидше за все очікують від великих підприємств харчової промисловості, але вона рідко асоціюється з дрібними фермерами. Основні засоби надання масової інформації, які використовуються для надання інформації українськими аграрними компаніями – це їх корпоративні сайти і брошури, а також місцеві та соціальні медіа. Деякі аграрні компанії, що офіційно зареєстровані на біржах, висвітлюють свою діяльність у сфері корпоративної соціальної відповідальності в щорічних корпоративних звітах. Участь аграрних компаній в інших сферах корпоративної соціальної відповідальності є досить епізодичною і часто залежить від бізнес-моделі аграрної компанії. Наприклад, кращі практики корпоративного управління, такі, як різноманітність ради директорів і обмежена компенсація керівникам вищої ланки є важливими тільки для офіційно зареєстрованих на біржах аграрних компаній. У той же час відповідальність постачальників в основному має значення для тих аграрних компаній, які виробляють харчову продукцію, наприклад, м'ясо або молочні продукти, і розташовані близько до кінцевого споживача в ланцюгу створення вартості.

Основним результатом корпоративної соціальної відповідальності є досягнення лояльності з боку сільських громад (рис. 4). Розвиток сільської соціальної інфраструктури відповідним чином також розглядається в якості основного інструменту досягнення цього результату. Відданість співробітників є ще одним важливим результатом корпоративної соціальної відповідальності аграрних компаній, і, що цікаво, захист цінностей компанії названо в якості основного аспекту цього досягнення. Даний факт дозволяє припустити, що аграрні компанії прагнуть до самоідентифікації співробітників з їхніми компаніями. По-перше, вони запобігають відтоку дефіцитної кваліфікованої робочої сили і, по-друге, вони мінімізують рівень шахрайства шляхом заохочення працівників до етичної поведінки. З цієї метою підвищення кваліфікації співробітників розглядається в якості одного з ключових інструментів корпоративної соціальної відповідальності у сфері трудових відносин.

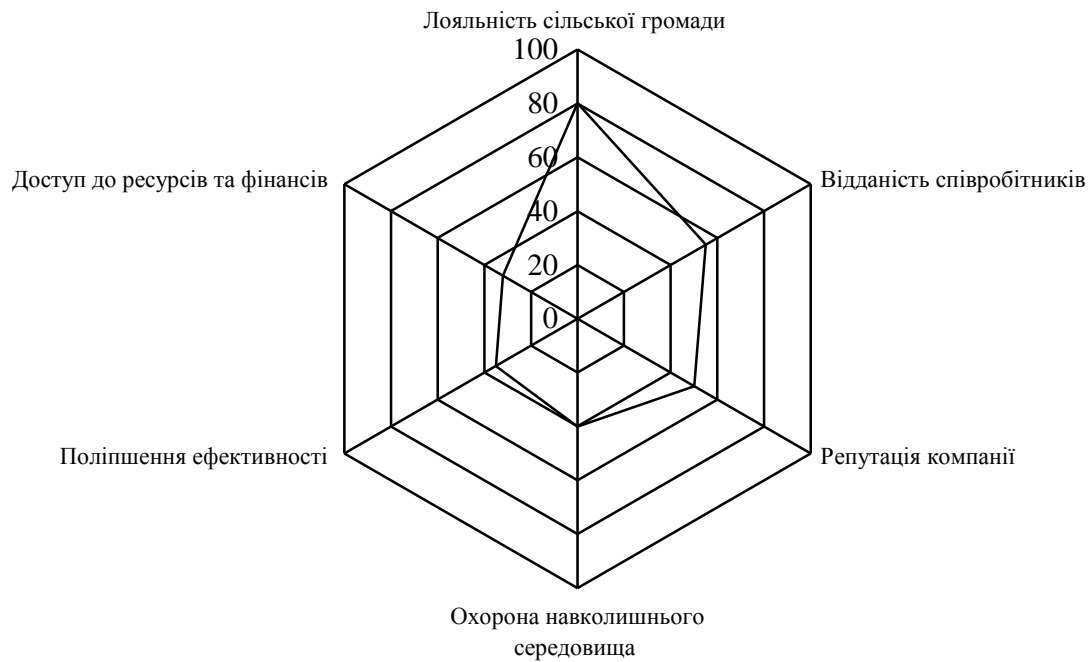

Рис. 4. Основні досягнення аграрних компаній в сфері корпоративної соціальної відповідальності
Джерело: складено за [12]

Хороша репутація компанії є ще одним важливим результатом корпоративної соціальної відповідальності серед аграрних компаній. Слід зазначити, що репутація для широкого загалу і місцевих органів влади сприймається більш важливою, ніж репутація для інвесторів. З одного боку, це означає, що наразі проблеми, які виникають внаслідок недосконалого функціонування ринків (наприклад, ринку землі) і слабого інституційного середовища (тобто застарілих інфраструктури та освіти) більше перешкоджають зростанню бізнесу аграрних компаній, ніж доступ до фінансових ресурсів. З іншого боку, це пояснює, чому роль зовнішніх комунікацій і зв'язків з громадськістю має вирішальне значення для корпоративної соціальної відповідальності.

Соціально відповідальна поведінка також викликає цілий ряд інших переваг, таких, як захищене середовище, ефективне використання ресурсів, покращення фінансових результатів і доступ до виробничих ресурсів і фінансів, але вони не розглядаються в якості ключових результатів корпоративної соціальної відповідальності.

Таким чином, корпоративна соціальна відповідальність для українських аграрних компаній є дуже важливою. У той же час вона передбачає виконання ряду важливих суспільних функцій в процесі розвитку села.

Головним стимулом реалізації політики корпоративної соціальної відповідальності є моральні міркування, а головними перешкодами для впровадження політики корпоративної соціальної відповідальності представники аграрних компаній називають брак коштів, нестабільну політичну ситуацію в країні, недосконалість нормативно-правової бази, яка б сприяла цій діяльності, та податковий тиск.

Найпоширенішими напрямками реалізації корпоративної соціальної відповідальності аграрних компаній в Україні є:

- політика розвитку і поліпшення умов персоналу – 76%;
- благодійна допомога (хоча бізнес і перестав сприймати корпоративну соціальну відповідальність як благодійність) – 51%;
- допомога воїнам АТО та мешканцям зони АТО – 30% [8].

Для більшості аграрних компаній соціальна відповідальність бізнесу означає розвиток і поліпшення умов праці персоналу та інвестиції в розвиток регіону. Не менш важливими є аспекти здійснення екологічних проектів, захист і підтримка споживачів та допомога воїнам АТО й мешканцям зони АТО.

Корпоративна соціальна відповідальність все ще не стала частиною організаційного управління в аграрних компаніях, оскільки тільки в половині компаній, з числа тих, які реалізують політику корпоративної соціальної відповідальності, є стратегія (політика) соціальної відповідальності, чверть компаній має бюджет на виконання програм/заходів із соціальної відповідальності, а в більшості компаній пошуком ідей для програм з корпоративної соціальної відповідальності та розробкою планів їх реалізації займається керівництво [8].

На думку представників аграрного бізнесу в Україні, політика корпоративної соціальної відповідальності має бути спрямована на три ключові аспекти: розвиток і поліпшення умов персоналу, інвестиції в розвиток регіону та захист і підтримку споживачів.

Серед мотивів, які спонукають впроваджувати політику корпоративної соціальної відповідальності, на першому місці стоять моральні міркування (рис. 5).

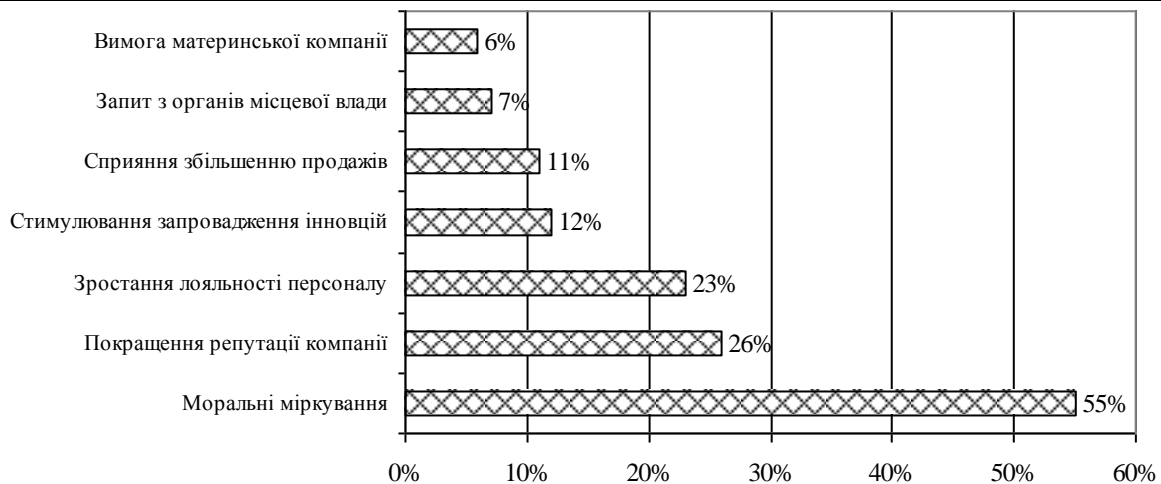

Рис. 5. Мотиви, які спонукають впроваджувати політику корпоративної соціальної відповідальності в аграрних компаніях

Джерело: складено за [8]

Моральні міркування є головним мотиватором впровадження політики корпоративної соціальної відповідальності вже протягом багатьох років. Це може свідчити про те, що більшість аграрних компаній ще недостатньо усвідомила позитивний вплив корпоративної соціальної відповідальності на репутацію та фінансові показники своєї діяльності. Крім того, це може бути пов'язано й з бажанням аграрних компаній зробити свій внесок у розв'язання соціально-економічних і гуманітарних проблем, які постали в країні внаслідок анексії Криму та конфлікту на Сході країни. Майже для кожної четвертої компанії розуміння того, що корпоративна соціальна відповідальність сприяє поліпшенню репутації та допомагає підвищити лояльність персоналу, є головним стимулом впровадження корпоративної соціальної відповідальності. Для кожної десятої компанії важливо те, що корпоративна соціальна відповідальність допомагає запровадити інновації та збільшити продажі.

Вплив зовнішніх чинників на впровадження корпоративної соціальної відповідальності, як-от: вимоги материнської компанії та інвесторів, запит органів місцевої влади, досвід конкурентів, – мінімальний.

Компанії, які не реалізують політику соціальної відповідальності, вважають, що не можуть дозволити собі це фінансово. Дійсно, для багатьох аграрних компаній фінансові проблеми надзвичайно актуальні, проте, велику роль відіграє і стереотип, що проекти корпоративної соціальної відповідальності потребують багато коштів.

Серед інших найпоширеніших причин невпровадження корпоративної соціальної відповідальності:

- аграрні компанії ніколи не замислювались про соціальну відповідальність;
- брак стимулів з боку держави;
- переконання, що корпоративна соціальна відповідальність – функція держави, а не бізнесу.

Найпоширеніші практики впровадження корпоративної соціальної відповідальності в аграрних компаніях в Україні:

– трудові відносини: підвищення зарплати, виплата «білої» зарплати та премій. Майже половина компаній дають працівникам можливість працювати за гнучким графіком та реалізують програми з підвищення професійного зростання.

– антикорупційні практики: понад третина компаній не давала хабарів за розв'язання бізнес-проблем, і така ж їх частина готова віддати частку прибутку на ефективну боротьбу з корупцією.

– екологічна відповідальність: впровадження енергозберігаючих технологій та програми сортування й утилізації відходів. Третина опитаних компаній не здійснювала заходів із збереження довкілля.

– відносини зі споживачами: підтримка якості продукту компанії, надання правдивої інформації та реклами, тренінги для персоналу з питань обслуговування споживачів, розроблена система управління скаргами та «гаряча лінія» (контакт-центр) для споживачів.

– розвиток регіонів: виділення коштів на благодійність та допомога в благо устрої території.

Трудові практики. Хоча розвиток і підтримка працівників є найпоширенішим напрямом корпоративної соціальної відповідальності в українських аграрних компаніях, спеціальних заходів у напрямі трудових практик вони не здійснюють. У тих компаніях, які впроваджують ці заходи, найпоширенішими є практики підвищення зарплати, виплата премій та виплата білої зарплати (рис. 6).

Ця особливість корпоративної соціальної відповідальності у сфері трудових відносин українських компаній зумовлена низьким рівнем заробітної плати в Україні. Майже половина компаній дає працівникам можливість працювати за гнучким графіком та реалізує програми з підвищення професійного зростання. Майже кожна п'ята компанія підтримує працівників, які служили або служать в АТО,

забезпечує медичне страхування, оплачує оздоровлення працівників. Програми балансу між роботою і сім'єю здійснює тільки кожна шоста компанія [8].

Водночас окремі аграрні компанії розширюють перелік соціально відповідальних практик у трудових відносинах за рахунок забезпечення гендерної рівності, розвитку корпоративної культури,

покращення лояльності тощо. Можна стверджувати, що сьогодні підходи аграрних компаній до ролі та складових корпоративної соціальної відповідальності у трудових відносинах істотно різні, що стримує розвиток ефективних механізмів управління в цій сфері.

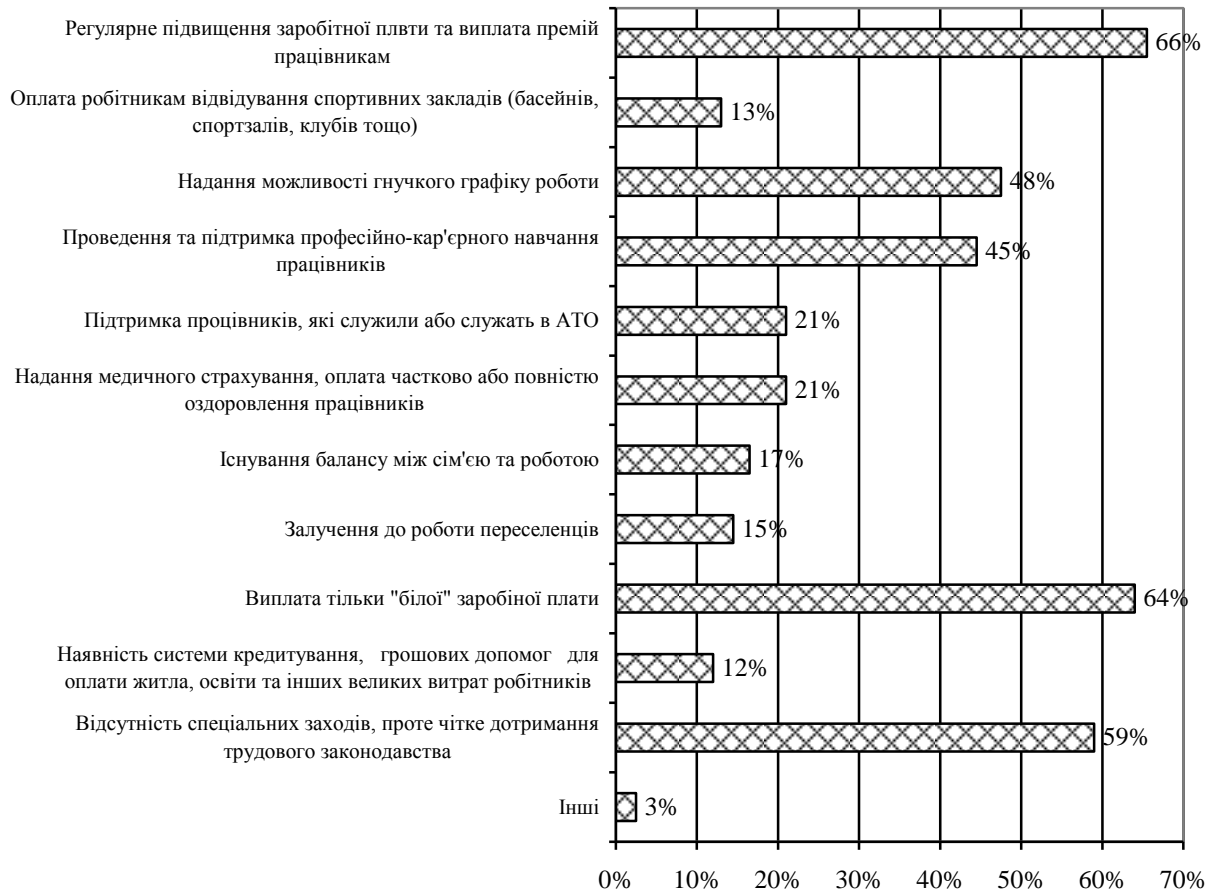

Рис. 6. Заходи аграрних компаній у сфері корпоративної соціальної відповідальності для персоналу
Джерело: складено за [8]

Відповідно до досліджень міжнародної компанії Korn Ferry Nau Group, яка складає рейтинг кращих роботодавців України серед аграрних компаній, найкращим роботодавцем 2019 р. визнано аграрні компанії, які володіють великою кількістю земель (ТОВ «Кернел-трейд», ПАТ «Миронівський хлібопродукт», «Астарта-Київ», «Мрія» агрохолдинг), (рис. 7).

У трійку лідерів найкращих роботодавців України аграрного сектору потрапили: ТОВ «Кернел-трейд» – середня оцінка співробітників становить

89,1; друге місце посідає ПАТ «Миронівський хлібопродукт» – 88,1 відповідно та третє місце – «Астарта-Київ» – 85,1, четверту позицію займає «Мрія агрохолдинг». Варто відмітити, що, відповідно до досліджень, при пошуку роботи в аграрній сфері претендентам важливий не тільки розмір матеріальної винагороди, а й можливості для особистісного та кар'єрного зростання, особливості управління компанією-роботодавцем, внутрішня корпоративна культура, організація дозвілля, про що і свідчить рейтинг найкращих роботодавців серед аграрних компаній України.

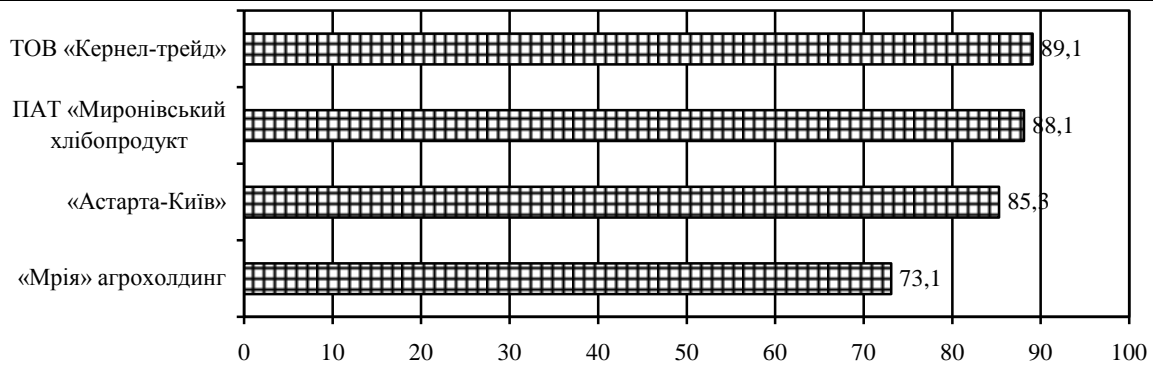

Рис. 7. Рейтинг найкращого роботодавця 2019 р. серед аграрних компаній України
Джерело: складено за [11]

Соціально-активною є ТОВ «Syngenta» – з провідних аграрних компаній світу, що працює у сфері сільського господарства. Протягом останніх кількох років компанія ТОВ «Syngenta» перебуває в стані трансформації. В 2017 р. стартувала нова стратегія виходу на ринок Go to Market, метою якої є зміна підходів до бізнесу та управління. Протягом 2018 р. трансформації продовжувалися, зокрема, було змінено структури територіальної, глобальної та локальної управлінських команд, відбувся перерозподіл зон відповідальності персоналу всередині компанії. 2019 р. відзначився новими вагомими структурними змінами. Звісно, постійні зміни й трансформації, значні обсяги нової інформації, збільшення команди в регіонах не могли не позначитися на ефективності роботи та емоційному стані співробітників.

Перед HR-командою постали нові виклики: значне збільшення персоналу (план – 120 нових співробітників), активний рекрутинг, адаптація новачків, зміни в управлінні залученістю, талантами та різновіковим колективом, розвиток і посилення корпоративної культури. Зростання плинності кадрів на 10%, велика кількість нових людей, застарілі процеси – все це призвело до неабиякого перевантаження команди рекрутингу та HR відділу загалом.

Менеджмент-команда ТОВ «Syngenta» поставила перед собою завдання створити єдину цілісну культуру та об'єднати команди навколо ключових цінностей. Були визначені важливі напрями розвитку корпоративної культури та внутрішніх і зовнішніх соціальних проєктів:

1. Розвиток лідерства. Команда лідерів була об'єднана навколо змін, що відбуваються у компанії, – на початку 2018 р. були створені фокус-групи співробітників з різних департаментів, які працювали над новими проєктами, інноваціями та ініціативами й транслювали їх компанії. Комунікації, відеоролики від керівників департаментів, внутрішні соціальні мережі – ці та інші засоби комунікації були використані для того, щоб співробітники максимально комфортно почувалися у період змін і мали достатню кількість інформації про те, що відбувається у компанії. Було запущено онлайн-інструмент «Барометр», який спочатку визначав градус сприйняття змін, а далі був переформований на

онлайн-портал, де кожен може поставити запитання на будь-яку тему й отримати відповіді від команди лідерів. На початку 2019 р. розпочала свою роботу освітня платформа Leadership Club. Клуб об'єднав понад 70 учасників різного віку – від молодих лідерів до досвідчених експертів та ТОП-менеджерів.

2. Залучення молоді та розвиток освітніх ініціатив. Важливий акцент компанія робить на залученні й розвитку молоді та освітніх ініціатив. Найактивніше співробітники беруть участь в освітніх проєктах компанії, спрямованих на вирішення важливих суспільних і бізнес-завдань: підготовка майбутніх кадрів; оновлення та реформування системи освіти й підходів до навчання майбутніх фахівців; привернення уваги талановитої молоді до агробізнесу. До проєктів залучено понад 60 співробітників з різних відділів компанії. Команда з маркетингу та адміністративного департаменту працювала над створенням Агрокласу в Національному еколого-натуралістичному центрі, команда технічних сервісів ініціювала у 2018 р. перший конкурс проєктних робіт для студентів, а ще у 2018 р. було започатковано проєкт Teen Camp, спрямований на базове ознайомлення дітей співробітників компанії з затребуваними професіями сучасного бізнесу, ціннісними навичками і якостями.

3. Залучення співробітників до соціальних проєктів. Висаджування дерев, прибирання, старт волонтерського клубу – ці та інші ініціативи були підтримані співробітниками компанії у Києві та регіонах. Працівники активно долучаються до впровадження проєктів сталого розвитку та приділяють увагу корпоративному волонтерству. Протягом 2018–2019 р. понад 70 % співробітників з різних офісів та департаментів були залучені до соціальних ініціатив. Проведено більш ніж 30 командоутворюючих та соціальних заходів [16].

Компанія ТОВ «Syngenta» залишається одним із лідерів ринку, маючи сильну корпоративну культуру, відповідальне ставлення до суспільства й активних працівників.

Корпоративна соціальна відповідальність у трудових відносинах, охоплює всі елементи гідної праці: не просто вчасно виплачену, а достатньо високу заробітну плату, нормальну тривалість робо-

чого дня, повагу до працівників, соціальне страхування і соціальні гарантії, безпеку на виробництві тощо. На підтвердження такої думки можна навести аргументи про солідарність і взаємозалежність суб'єктів трудових відносин, про підвищення ефективності виробництва внаслідок високої мотивації та лояльності до працівників, і навіть більше – про розширення ємності споживчого ринку і відповідне зростання прибутковості бізнесу через зростання заробітної плати.

Напрями реалізації корпоративної соціальної відповідальності у трудових відносинах системно

представлені в табл. 1. Особливістю складових реалізації корпоративної соціальної відповідальності у трудових відносинах є те, що вони поєднують дотримання зобов'язань у сфері праці, передбачених чинним законодавством, та додаткові добровільні зобов'язання роботодавця перед працівниками. При цьому очікуваний ефект включатиме попередження і мінімізацію негативних наслідків ризиків у трудових відносинах для соціальних партнерів і посилення позитивного впливу діяльності організації на соціально-трудова сферу.

Таблиця 1

Напрями реалізації корпоративної соціальної відповідальності у трудових відносинах

Напрями	Складові реалізації КСВ у трудових відносинах
Заходи соціального захисту працівників	ліквідація дискримінації за будь-якою ознакою; підтримка гідної оплати праці; застосування мотиваційних схем оплати праці; надання соціального пакета; участь працівників у доходах та розподілі прибутку
Розвиток та підтримка персоналу	підвищення рівня кваліфікації; навчання та забезпечення професійного і кар'єрного зростання; програми адаптації; підтримка внутрішніх комунікацій у організації; формування корпоративної культури; надання допомоги працівникам в критичних ситуаціях; забезпечення балансу між роботою та сім'єю; створення можливостей трудової самореалізації представникам вразливих груп; інформаційно-роз'яснювальна робота щодо участі в соціальних програмах організації; навчання та інформування працівників у сфері соціальної відповідальності
Охорона здоров'я та безпечні умови праці	охорона праці та техніка безпеки; підтримка належних санітарно-гігієнічних умов праці; медичне обслуговування працівників та їх сімей; профілактика професійних захворювань; забезпечення лікувально-реабілітаційних заходів; створення ергономічних робочих місць; підтримка материнства та дитинства; додаткове медичне страхування
Розвиток соціально-культурного сервісу	надання житла працівникам; створення та підтримка власних творчих колективів; створення мережі соціальних закладів; створення умов для відпочинку працівників
Соціально відповідальна реструктуризація	реорганізація трудових процесів; зменшення рівнів ієрархії; скасування структурних елементів за допомогою аутсорсингу і надання самостійності структурним підрозділам; проведення інформаційних кампаній, які висвітлюють структурні зміни в майбутньому; заходи з професійної перепідготовки кадрів; сприяння у працевлаштуванні; здійснення компенсаційних виплат працівникам, які потрапили під скорочення штату

Джерело: складено за [5; 7]

Надзвичайно важливою є система взаємодії з працівниками як основними стейкхолдерами аграрної компанії. Цей напрям передбачає виявлення і врахування інтересів працівників у ході прийняття важливих управлінських рішень.

Отже, засадничим принципом реалізації корпоративної соціальної відповідальності у трудових відносинах є діалог між соціальними партнерами: роботодавцем та найманими працівниками. Такий підхід, зокрема, закріплено третім принципом Глобального Договору ООН: ділові кола повинні підтримувати принцип свободи асоціацій та визнавати право на колективний договір [1].

Дотримання принципу поваги права працівників на приєднання до профспілкових організацій, а також визнання права на укладання колективного договору висвітлюється в соціальних звітах аграрних компаній.

Реалізація корпоративної соціальної відповідальності в сфері трудових відносин дасть можливість аграрним компаніям:

- визначати та оцінювати проблеми у соціально-трудова сфері, здійснювати прогнозування їх ймовірних наслідків для всіх соціальних партнерів;
- визначати напрями та конкретні заходи з метою удосконалення сучасного стану соціально відповідального регулювання трудових відносин, розробити шляхи їхньої реалізації, оцінити та обрати найбільш ефективні з них;
- здійснювати постійну реалізацію запланованих дій, активно використовуючи при цьому систему внутрішнього та зовнішнього контролю;
- використовувати прогресивні методи управління, застосовувати принципи соціальної відповідальності в межах загальної системи корпоративного управління для більш ефективного регулювання трудових відносин, надавати необхідні для цього ресурси;
- формувати позитивний імідж, орієнтований на пріоритет забезпечення гідної праці, збереження життя і здоров'я найманих працівників;

– забезпечити відкритість та доступність інформації в сфері соціальної відповідальності шляхом адекватного обміну інформацією та діалогу з усіма зацікавленими сторонами;

– забезпечити інформаційну відкритість та прозорість, налагодити активний прямий та зворотній зв'язок з усіма стейкхолдерами.

Екологічна відповідальність. Екологічна компонента корпоративної соціальної відповідальності тісно пов'язана з етичними нормами бізнес-спільноти, які доповнюють систему природоохоронних норм і вимог, встановлених у законодавстві, стандартах та ін. Вона являє собою усвідомлену і мотивовану участь бізнесу у різноманітних заходах, спрямованих на попередження та мінімізацію негативних впливів на навколишнє середовище, раціональне природокористування, економію сировинних і енергетичних ресурсів у процесі господарської діяльності, залучення відходів в господарський оборот, попередження аварійних та надзвичайних ситуацій, підтримку заходів з охорони здоров'я, збереження культурно-історичної спадщини, біорізноманіття та природних територій особливої охорони, збереження зникаючих біологічних видів тощо.

Розглядаючи діяльність аграрних компаній в аспекті екологічної компоненти корпоративної соціальної відповідальності, необхідно зазначити, що всі компанії, які займаються вирішенням екологічних проблем, можна умовно розділити на дві групи:

– компанії, які при вирішенні екологічних проблем отримують реальну економічну вигоду, наприклад, впроваджуючи ресурсозберігаючі технології і тим самим знижуючи собівартість продукції;

– компанії, які займаються вирішенням екологічних проблем задля створення позитивного іміджу, вважаючи, що основна мета їхньої діяльності – отримання прибутку.

Для подолання екологічних проблем соціально та екологічно відповідальні аграрні компанії використовують такі інструменти:

– оцінювання впливу на навколишнє середовище при розробці стратегій і планів економічного розвитку;

– екологічний аудит, що дозволяє на ранньому етапі виявляти природоохоронні порушення;

– екологічне страхування, яке передбачає відшкодування шкоди навколишньому середовищу;

– сертифікацію на відповідність екологічним стандартам;

– впровадження концепції технологічного нормування на основі найкращих доступних технологій;

– соціальну звітність, що містить екологічний компонент

Наразі спостерігається збільшення частки аграрних компаній, які впроваджують програми з охорони довкілля. Серед найпоширеніших практик екологічної відповідальності – впровадження енергозберігаючих технологій та програми сортування й утилізації відходів (рис. 8).

Рис. 8. Напрями здійснення аграрними компаніями екологічно відповідальних заходів
Джерело: складено за [8]

У порівнянні з минулими роками зростає частка компаній, які впроваджують енергозберігаючі технології та зменшують викиди в навколишнє середовище (у 2010 р. тільки 8,5% компаній практикували

таке). Це пов'язано зі зростанням цін на електроенергію/газ та поширенням ідей і практик енергозбереження [8].

Майже половина компаній (44%) готові вкласти кошти для усунення (подолання) небажаного впливу на навколишнє середовище від продукту

або виробничого процесу, який поки що не враховано в чинному екологічному законодавстві. Переважно це компанії, діяльність яких належить до шкідливого виробництва. Кожна п'ята компанія (21%) не буде вкладати кошти. Майже третина компаній (29%) ще не визначилась [8]. Екологічно-активною є ПрАТ «Агрофорт» – сучасне сільськогосподарське підприємство, що входить до складу одного з найбільших аграрних холдингів України – компанії «Миронівський хлібопродукт». Основні напрями діяльності підприємства – рослинництво: вирощування зернових та технічних культур, а також молочне та м'ясне скотарство.

ПрАТ «Агрофорт» вже на перший рік поспіль бере участь у боротьбі зі стихійними смітниками на територіях громад, де реалізує свою виробничу діяльність. Працівники ПрАТ «Агрофорт» за підтримки керівництва розробили власний освітньо-екологічний проект «Життя без сміття». Основними напрямами дій в рамках проекту є:

1. Мінімізація негативного впливу на навколишнє середовище:

- налагоджено систему збору та передачі на утилізацію макулатури, батарейок, акумуляторів, люмінесцентних ламп тощо;

- запроваджено роздільне збирання сміття шляхом сортування паперу, пластику, скла та побутових відходів (урни з роздільного збирання розміщені на всіх об'єктах компанії);

- досягнуто економії електроенергії, води, паперу та інших ресурсів за рахунок впровадження принципів «зеленого офісу»;

- запроваджено електронний документообіг, що дало змогу скоротити витрати на закупівлю паперу.

2. Залучення співробітників:

- для співробітників підприємства були проведені тренінги на тему «Життя без сміття» та «Збереження природних ресурсів». Після проведення акції «Екотиждень» працівники офісу підприємства висловили своє бажання прийняти участь у просвітницькій роботі з питань відповідального ставлення до відходів серед учнів шкіл, де працює ПрАТ «Агрофорт»;

- протягом реалізації проекту співробітникам підприємства вдалося зібрати більше тонни макулатури та майже півтонни одягу, який було передано малозабезпеченим сім'ям по всій Україні;

- було виготовлено та роздано більше 80 еко-сумок, що значно скоротило використання пластикових пакетів.

3. Впровадження засад сталого розвитку через екологічну освіту населення, особливо школярів:

- із залученням провідних педагогів міст та районів, де працює підприємство, волонтерам ПрАТ «Агрофорт» вдалося реалізувати просвітницькі проекти для дітей та дорослих про існування та переваги життя без сміття, про певні правила сортування відходів та про раціональне використання природних ресурсів;

- діти активно долучалися до екологічних ініціатив, за що отримували корисні подарунки;

- підприємство надавало фінансову підтримку для розвитку екологічної освіти в школах.

Після проведення аналізу існуючого впливу підприємства на навколишнє середовище було проведено інвентаризацію відходів та впроваджено стандарти екологічного менеджменту, а також встановлено контейнери для роздільного збирання сміття та запроваджено принципи «зеленого офісу» [9].

Екологічна компонента корпоративної соціальної відповідальності впроваджується аграрними компаніями недостатньо активно, заходи екологізації виробництва здійснюються несистемно та в недостатніх для подолання негативного впливу на довкілля масштабах. Відсутність у найбільших аграрних компаній нефінансової звітності не дозволяє прослідкувати послідовність та оцінити ефективність здійснених заходів.

Така ситуація потребує застосування системного підходу до вдосконалення екологічної корпоративної соціальної відповідальності, зокрема, за рахунок впровадження принципів сталого розвитку у виробничо-господарську діяльність аграрних компаній, в тому числі:

- впровадження нових енергоефективних, ресурсо- та матеріалозберігаючих технологій, які дозволяють зменшити виснаження природних ресурсів та скоротити обсяги відходів виробництва, впровадження загальновизнаних екологічних стандартів та дотримання вимог екологічного законодавства, обов'язкове їх врахування у процесі прийняття управлінських рішень;

- розробка корпоративної стратегії поводження з відходами, перш за все, за рахунок їх повторного використання та переробки, безпечної утилізації;

- проведення маркетингових досліджень з метою оцінювання можливостей випуску екологічно чистої продукції;

- регулярне проведення екологічного аудиту та впровадження системи моніторингу впливу компаній на навколишнє природне середовище з метою мінімізації негативних екстерналій та фінансових наслідків від них.

Відносини зі споживачами. Споживачі сільськогосподарської продукції є важливими стейкхолдерами, які формують та змінюють вимоги аграрного бізнесу щодо їх запитів через корпоративну соціальну відповідальність, яка не буде розвиватися належним чином, якщо відсутній попит на відповідальну поведінку споживачів аграрної продукції. Позиція вітчизняних споживачів аграрної продукції більшою мірою схиляється у сторону необхідності корпоративної соціальної відповідальності у її виробників.

Формування соціально відповідальної поведінки споживачів аграрної продукції відбувається на основі визначення таких критеріїв: безпека харчування, смакові та якісні властивості, екологізація виробництва, цінова політика тощо. На соціально відповідальну поведінку споживачів аграрної продукції вагомий вплив мають індикатори рівня життя, серед яких: відношення заробітної плати до

прожиткового мінімуму, частка заробітної плати у структурі доходів населення, рівень пенсійних видатків, дефіцит (профіцит) Пенсійного фонду України тощо.

Більшість аграрних компаній у напрямі відносин зі споживачами здійснюють програми/заходи щодо підтримки якості продукту компанії та надають правдиву інформацію споживачам (рис. 9).

Рис. 9. Напрями здійснення аграрними компаніями заходів щодо підвищення своєї відповідальності перед споживачами

Джерело: складено за [8]

Майже третина компаній (33%) впроваджують тренінги для персоналу з питань обслуговування споживачів, а кожна п'ята компанія – має розроблену систему управління скаргами та «гарячу лінію» (контакт-центр) для споживачів [8]. Варто наголосити, що за останні роки ці пріоритетні напрями в роботі зі споживачами не змінилися.

Розвиток регіонів. Одним із ключових стейкхолдерів бізнесу є місцеві громади, з якими аграрні компанії створюють продуктивні та партнерські відносини.

Аграрна компанія «Астарта-Київ» – вертикально-інтегрований агропромисловий холдинг, що працює у сфері цукрового та сільськогосподарського виробництва. Компанія є лідером у виробництві цукру, молока, соєвого шроту та біогазу в Україні. Агропромхолдинг веде свій бізнес у 8 областях та 365 населених пунктах України. В компанії працює більше 9 тис. осіб.

Освітній проект «Підйом!» був створений у партнерстві «Астарта-Київ», Української Академії Лідерства та Благодійного фонду «Повір у себе». Мета проекту: активізувати сільську молодь до ініціативної участі в житті власних громад шляхом виховання лідерських навичок, проектного мислення та досвіду впливу на оточуючий світ через реалізацію власних проєктів.

До участі у проєкті упродовж 2018-2019 рр. було відібрано 320 молодих людей з активною громадською позицією віком від 14 до 20 років. Географія проєкту склала 8 областей України, а саме: Хмельницька, Вінницька, Харківська, Полтавська,

Черкаська, Тернопільська, Чернігівська, Житомирська.

За концепцією реалізація програми проєкту здійснювалася в три етапи:

Перший етап – триденна освітня сесія практичного лідерства та проектного мислення, під час якої молодь створювала власні проєкти. У 2018 р. навчання проходило на базі осередків Української Академії Лідерства у містах Київ, Полтава, Харків, Львів, а у 2019 р. було організовано центральний триденний інтенсив в Полтавській області для всіх учасників. Для забезпечення якості та унікальності проєкту застосовували унікальну методологію: освітня сесія проходила за принципом «рівний-рівному», тобто молодь навчали практично їхні однолітки – студенти та ментори Української Академії Лідерства. Таке навчання мало позитивний ефект та фактично змінило уявлення дітей-учасників про освіту взагалі. Окрім цього, молодь застосувала отримані знання на практиці, реалізуючи власні розроблені ідеї. Другий етап – реалізація відібраних проєктів в селах. Найкращі проєкти були профінансовані агропромхолдингом «Астарта-Київ». Третій етап – аналіз результатів проєктів, обговорення ефективності роботи з сільською молоддю в освітньо-проектному форматі, а також підбиття підсумків та презентація реалізованих проєктів на міжнародному форумі. Інвестиції «Астарта-Київ» в проєкт «Підйом!» склали понад 1,1 млн. грн.: реалізація програми, залучення фахових тренерів, а також потужна матеріально-технічна база.

«Підйом!» – приклад проекту, що об'єднав соціально-відповідальний бізнес, громадськість і місцеву владу задля розвитку територій та залучення молоді до життя громади.

Ключові результати проекту: проведено навчання для 320 молодих людей з лідерства та проектного менеджменту; розроблено понад 65 проектів для розвитку територій; реалізовано 29 найкращих ідей [2].

Проект «Підйом!» став поштовхом до партнерства державних та громадських організацій, а також бізнесу, щоб дати можливість молоді «підняти» громади в своїх селах для створення кращих, комфортніших умов у різних сферах життя: навчання, сфері послуг, дозвіллі тощо. Завдяки проекту молоді люди отримали навички з бізнес-планування, проектного менеджменту, комунікацій та лідерства. На прикладі власних проектів вони створили сталі ініціативи, що змінюють села. До реалізації проекту приєдналася місцева влада (виділяли додаткові кошти для розширення проектів) та дорослі мешканці громад (приєднувались до впорядкування територій тощо). Таким чином, партнерський проект сприяв створенню й інших партнерств: молоді з громадою та місцевою владою.

Стимули впровадження корпоративної соціальної відповідальності. Для більшості аграрних компаній (62,5%) введення пільгового оподаткування стало б стимулом впровадження корпоративної соціальної відповідальності. Для більш ніж третини аграрних компаній (38%) таким стимулом стало б зменшення адміністративного тиску місцевих органів влади, для кожної четвертої компанії – пропозиції місцевої влади щодо програм соціального розвитку регіону та вимоги держави щодо звітності з соціальної відповідальності [8]. Велике значення для аграрних компаній мають і публічне визнання, підвищення рівня довіри та лояльності споживачів і громади (рис. 10).

Стимулювати аграрні компанії впроваджувати корпоративну соціальну відповідальність можуть і позитивні приклади впровадження корпоративної соціальної відповідальності у світі, висвітлення практик корпоративної соціальної відповідальності у ЗМІ, наявність банку соціальних програм або банку ідей для проектів у регіоні. Для кожної дев'ятої компанії стимулом впровадження корпоративної соціальної відповідальності могли б стати більш тісні стосунки з неприбутковими організаціями.

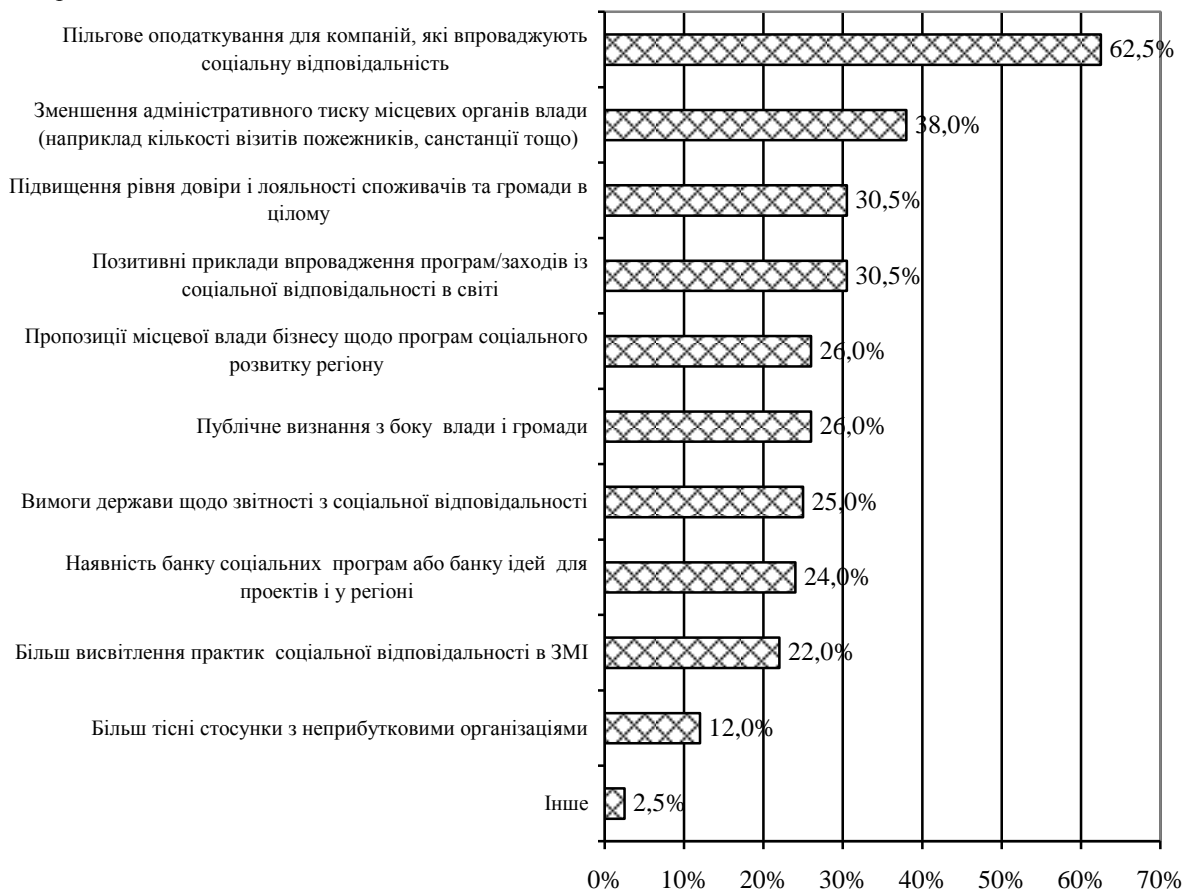

Рис. 10. Стимули для впровадження аграрними компаніями корпоративної соціальної відповідальності
Джерело: складено за [8]

Бізнес чекає підтримки і «поштовху» від держави у впровадженні корпоративної соціальної відповідальності. значну роль можуть відіграти висвіт-

лення позитивних прикладів впровадження корпоративної соціальної відповідальності, наявність банку соціальних програм або банку ідей для проектів у регіоні.

Висновки. До основних позитивних напрямів змін при застосуванні корпоративної соціальної відповідальності аграрних компаній варто віднести: зменшення використання енергії (енергоєфективність); зменшення кількості викидів у навколишнє середовище; збільшення фінансування наукових заходів, розробок; збільшення кількості нефінансового звітування; підвищення рівня результативності (прибутковості) тощо.

Основними перешкодами впровадження програм/заходів з корпоративної соціальної відповідальності є: нестабільна політична ситуація в країні, недосконалість нормативно-правової бази, яка б сприяла цій діяльності, податковий тиск та брак коштів. Для значної частки аграрних компаній більшої ваги набувають такі чинники, як: недостатність інформації про корпоративну соціальну відповідальність, позитивних прикладів впровадження соціальної відповідальності та організацій, які б змогли надати допомогу в розробці та реалізації стратегії (політики) корпоративної соціальної відповідальності. Це свідчить про те, що потенційна готовність аграрних компаній до впровадження КСВ-програм/заходів є, потрібна тільки зовнішня допомога в наданні інформації і знань.

Головними стимулами аграрних компаній для впровадження корпоративної соціальної відповідальності стало б введення пільгового оподаткування, зменшення адміністративного тиску місцевих органів влади та надання ними пропозицій щодо програм соціального розвитку регіону. Друга група стимулів – публічне визнання, підвищення рівня довіри й лояльності споживачів і громади.

І стимулами, і перешкодами для українських аграрних компаній є зовнішні чинники. Це свідчить про те, що українські компанії не сприймають корпоративну соціальну відповідальність як політику, яка інтегрується в бізнес-стратегію компанії і є чинником конкурентної переваги на ринку. Очевидно, це зумовлено нерозумінням самої суті корпоративної соціальної відповідальності і її переваг. Проте зовнішній стимул (а саме чітко сформована стратегія держави) став би сильним поштовхом у розвитку корпоративної соціальної відповідальності для українських аграрних компаній.

Незважаючи на те, що корпоративна соціальна відповідальність в Україні розвивається вже понад 15 років, рівень розуміння сутності корпоративної соціальної відповідальності, її принципів в українському бізнесі вкрай низький. Поширеними є стереотипи щодо великих фінансових ресурсів, які потрібні для здійснення КСВ-програм/заходів. Крім того, для частини українського аграрного бізнесу недостатньо інформації та позитивних прикладів впровадження соціальної відповідальності. Тільки невелика частка аграрних компаній знає про організацію, які б змогли надати допомогу у впровадженні корпоративної соціальної відповідальності. Все це зумовлює потребу в проведенні просвітницьких програм з питань підвищення обізнаності аграрних компаній про принципи і практики впровадження соціальної відповідальності, в тому числі міжнародного досвіду. Такі ініціативи краще б

сприймали в аграрних компаніях, якби їх втілювали бізнес-асоціації, галузеві об'єднання підприємців та компанії – лідери у впровадженні корпоративної соціальної відповідальності.

Чудовим популяризатором ідей корпоративної соціальної відповідальності можуть стати неурядові організації. Вони, як одна з численних груп стейкхолдерів: зможуть не тільки поширювати знання про корпоративну соціальну відповідальність, її принципи і технології, а й бути тим зовнішнім тиском, який змусить аграрні компанії прискочити до впровадження корпоративної соціальної відповідальності. Неурядові організації можуть проводити різноманітні освітні й інформаційні кампанії, спрямовані на поширення знань і технологій корпоративної соціальної відповідальності як серед компаній, так і серед інших неурядових організацій та ініціативних груп. Освітні та просвітницькі програми мають акцентувати увагу на перевагах корпоративної соціальної відповідальності для аграрних компаній, інтеграції корпоративної соціальної відповідальності в бізнес-стратегію та технологіях розробки КСВ-програм.

Список використаних джерел

- 10 принципів Глобального Договору. URL : <http://www.un.org.ua/ua/main/corporate-social-responsibility-andglobal-compact/the-ten-principles-of-the-global-compact>
2. Астарт-Київ. URL : <http://astartakiev.com/ua/about/>
3. Грішнова О. Соціальна відповідальність бізнесу : сутність, значення, стратегічні напрями розвитку в Україні. Україна : аспекти праці. 2010. № 7. С. 3-8.
4. Гудзинський О.Д., Судомир С.М. Соціальна відповідальність бізнесової діяльності аграрного сектора економіки. Вісник ХНАУ ім. Докучаєва : Економічні науки. 2018. № 3. С. 220-226.
5. Колот А.М. Соціальна відповідальність : теорія і практика розвитку : монографія / за наук. ред. А.М. Колота. Київ : КНЕУ, 2012. 501 с.
6. Лункіна Т.І. Основна роль і необхідність розвитку соціальної відповідальності в Україні. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2017. Вип. 12. № 2. С. 6-10.
7. Охріменко О.О., Іванова Т.В. Соціальна відповідальність : навч. посіб. Київ : Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут», 2015. 180 с.
8. Практики КСВ в Україні 2019 / Під ред. М. Саприкіної. Київ : Центр «Розвиток КСВ», 2019. 152 с.
9. ПрАТ «Агрофорт». URL : <https://www.mhp.com.ua/ru/operations/chao-agrofort>
10. Ткаченко Н.В. Формування соціальної відповідальності бізнесу. Проблеми і перспективи економіки та управління : науковий журнал. 2018. № 3 (15). С. 49-54.
11. ТОП-7 агрохолдингів-роботодавців України 2019. URL : <https://latifundist.com/rating/top-7-agroholdingov-rabotodatelej-ukrainy-2019>

12. Центр Розвитку корпоративної соціальної відповідальності. URL : <http://csr-ukraine.org>.

13. Чирва О.Г. Соціальна відповідальність вітчизняного агробізнесу : маркетинговий аспект. Науковий журнал «Економічні горизонти». 2018. № 4(6). С 96–100.

14. Шибанін В.С., Шибаніна О.В., Червен І.І. Значення інституцій у забезпеченні ефективного

розвитку АПК. Вісник аграрної науки Причорномор'я. 2011. Вип. № 3 (60). С. 3-9.

15. Friedman M. The Social Responsibility of Business is to Increase its Profits. The New York Times Magazine, 1970. September. URL : <http://www.umich.edu/~thecore/doc/Friedman.pdf>

16. Syngenta. URL : <https://www.syngenta.ua/>

Зайнулліна М.Р.,

кандидат економічних наук, Центр перспективних економічних досліджень Академії Наук Республіки Татарстан, Казань, Росія

Иштирякова Л.Х.,

старший науковий співробітник, Центр перспективних економічних досліджень Академії Наук Республіки Татарстан, Казань, Росія

ПРОБЛЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ КОМПАНИЯМИ В УСЛОВИЯХ ПОСТИНДУСТРИАЛЬНОГО ОБЩЕСТВА И ЦИФРОВИЗАЦИИ

Zainullina M.R.,

PhD in Economics, Center for Advanced Economic Research, Academy of Sciences of the Republic of Tatarstan, Kazan, Russia

Ishtryakova L.Kh.,

Senior Research Fellow, Center for Advanced Economic Research, Academy of Sciences of the Republic of Tatarstan, Kazan, Russia

PROBLEMS OF COMPANY MANAGEMENT IN THE CONDITIONS OF POST-INDUSTRIAL SOCIETY AND DIGITALIZATION

Аннотация:

Наблюдаемые в современном обществе процессы цифровизации ведут к трансформации традиционных форм взаимодействия во всех сферах деятельности, прежде всего за счет широкого проникновения информационных технологий и повышения значимости информации. Данные изменения выдвигают новые требования к предприятиям, индикаторам их конкурентоспособности, менеджменту, в свете чего особую актуальность приобретают вопросы управления предприятиями промышленного комплекса, рассмотренные в данной статье.

Abstract:

The processes of digitalization observed in modern society lead to the transformation of traditional forms of interaction in all spheres of activity, primarily due to the widespread penetration of information technologies and an increase in the importance of information. These changes put forward new requirements for enterprises, indicators of their competitiveness, management, in light of which the issues of management of enterprises in the industrial complex, considered in this article, become especially relevant.

Key words: *post-industrial society, company management, management, automation, digital economy.*

Ключевые слова: *постиндустриальное общество, управление компаниями, менеджмент, автоматизация, цифровая экономика.*

В связи с цифровой трансформации экономики предприятиям важно сформировать основные направления стратегического развития компании с учетом набирающей обороты цифровизации экономики; определить области, демонстрирующие тревожные тенденции, а также спрогнозировать потенциальные проблемы при автоматизации процессов; проводить регулярный мониторинг и анализ индикаторов, определенных в качестве ключевых; разработать решения и мероприятия в области повышения конкурентоспособности предприятия с учетом различных сценариев социально-экономического развития.

Своевременное переориентирование кадровых ресурсов под возникающие требования бизнес

среды, а также оптимизация существующих на промышленном предприятии бизнес-процессов на основе более широкого внедрения информационных технологий в систему мониторинга и управления процессами на предприятии являются одними из ключевых стратегических моментов в обеспечении устойчивого и стабильного развития компании. Данные моменты нашли отражение в основе Национального проекта "Цифровая экономика в Российской Федерации", где выделены основные проблемы, требующие решения со стороны общества, государства, бизнес среды. Основными из них являются:

- несоответствие существующей нормативно-правовой среды современному этапу технологиче-

ского и социально-экономического развития общества. Развитие идет опережающими по сравнению с законодательством темпами;

- стремительный рост объема Больших Данных, новые технологии их получения, обработки, хранения и передачи. При этом государство не имеет доступа к данным информационным массивам, которые концентрируются у определенных субъектов экономических отношений. Информация начинает выступать в роли капитала;

- информация становится одним из основных конкурентных преимуществ организаций, в связи с чем возникают риски, связанные с обеспечением информационной безопасности при взаимодействии с данными;

- недостаточный уровень предложения профессиональных кадров и компетенций, соответствующих возникающему спросу и требованиям со стороны работодателей; отсутствие требуемой, а также прогнозной квалификации у значительной части занятого населения;

- недостаточный уровень модернизации инфраструктуры.

Невозможно остановить процессы информатизации и автоматизации производственных процессов, а, следовательно, и бизнес-процессов, а также задач, ранее выполняемых человеком, но важно направить данные процессы на повышение безопасности труда, улучшение условий рабочей деятельности работников, повышение эффективности различных социально-экономических и научно-технических сфер деятельности общества и, самое главное, на повышение качества жизни населения.

Выводы

В заключение можно отметить, что принятие стратегического решения о широком внедрении информационных технологий в бизнес процессы предприятия, автоматизации производственных и административных процессов должно приниматься с учетом тщательного анализа положительных и отрицательных последствий данного процесса, а также рисков, сопряженных с внедрением перспективных технологий, с учетом организационных и иных особенностей предприятия, отрасли, а также экономики региона. Необходимо продумать гибкую организационную структуру предприятия, способную быстро модифицироваться с учетом промежуточных и итоговых результатов автоматизации процессов. Кроме того, руководство предприятия в первую очередь должно обладать компетенциями, необходимыми для принятия решений в условиях цифровизации экономики. Очень важно проводить

разумную и взвешенную кадровую политику на предприятии, организовать разъяснительную работу среди сотрудников с целью их понимания происходящих в целом на предприятии процессов, а также новых требований к их структурным подразделениям, что усилит взаимодействие на различных управленческих уровнях предприятия, а также между структурными подразделениями. Все это может создать благоприятную в условиях переходного периода социально-культурную среду, которая будет содействовать лучшим результатам автоматизации процессов на предприятии.

Литература

1. Национальный проект "Цифровая экономика в Российской Федерации". <http://association-cfo.ru/napravlenie-tsifrovaya-ekonomika>

2. Зайнуллина М.Р. Иштирякова Л.Х. Влияние внедрения цифровых технологий на трудовые отношения. Всероссийская научно-практическая конференция молодых ученых, аспирантов и студентов с международным участием "Организационно-экономические проблемы регионального развития в современных условиях", ФГАОУ ВО «Крымский федеральный университет имени В.И. Вернадского» Институт экономики и управления Кафедра мировой экономики, апрель 2019 г. Стр. 140-142.

3. Самарина В.П. Проблемы внедрения информационно-коммуникационных технологий в современную российскую промышленность // Материалы XIX Отчетной научно-практической конференции профессорско-преподавательского состава под редакцией С.Л. Иголкина. 2016. с. 88–91.

4. Ковальчук Ю.А., Степнов И.М. Цифровая экономика: трансформация промышленных предприятий // Инновации в менеджменте, 2017, No 11, с. 32–43.

5. Косарева И.Н., Самарина В.П. Применение процессного подхода к управлению промышленным предприятием: преимущества и недостатки // Экономика и управление народным хозяйством: генезис, современное состояние и перспективы развития: материалы II Международной научно-практической конференции, 15 ноября 2018 г.: в 2 частях / Воронежский экономико-правовой институт, Орловский филиал Финуниверситета. – Воронеж, 2018. Ч. 1. с. 173–177.

6. Косарева И.Н. Параллельная интеграция нескольких методов управления предприятием // Вестник Евразийской науки, 2018 No5, <https://esj.today/PDF/81ECVN518.pdf> (доступ свободный).

ВПЛИВ РИНКОВИХ МЕХАНІЗМІВ НА ЗБАЛАНСОВАНИЙ РОЗВИТОК СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ В УМОВАХ ТРАНЗИТИВНОЇ ЕКОНОМІКИ

Kolesnik T.V.

Vinnytsia National Agrarian University, Vinnytsia, Ukraine

THE INFLUENCE OF MARKET MECHANISMS ON THE BALANCED DEVELOPMENT OF RURAL AREAS IN THE CONDITIONS OF TRANSITIVE ECONOMY

Анотація

У статті обґрунтовано основні аспекти ринкового механізму щодо регулювання та забезпечення сільського населення населення суспільними товарами. Проаналізовано необхідність державного регулювання економіки та пов'язаних із нею соціальних та інших сфер діяльності. Запропоновано основні інструменти такого регулювання (в руслі сталого розвитку різних територій, зокрема сільських) є регіональне програмування, показано, що в Україні більшість сільських територій характеризується кризовими тенденціями, тому важливе значення має розробка і реалізація регіональної програми «Сільський розвиток». Наведено аналіз програми в контексті концепції і закону України про засади державної регіональної політики та Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року.

Abstract

The article substantiates the main aspects of the market mechanism for the regulation and provision of the rural population with public goods. The necessity of state regulation of the economy and related social and other spheres of activity is analyzed. The main tools of such regulation (in line with the sustainable development of various areas, including rural) are regional programming, it is shown that in Ukraine most rural areas are characterized by crisis trends, so it is important to develop and implement a regional program "Rural Development". The analysis of the program in the context of the concept and the law of Ukraine on the principles of the state regional policy and the State strategy of regional development for the period till 2020 is given.

Ключові слова: державна регіональна політика, сільські території, сталий розвиток, регіональне програмування, регіональна програма «Сільський розвиток», проект регіонального розвитку.

Key words: state regional policy, rural areas, sustainable development, regional programming, regional program "Rural Development", regional development project.

Нинішні умови потребують дієвих механізмів створення сприятливих умов для комплексного розвитку сільських територій, високоефективного конкурентоспроможного як на внутрішньому, так і зовнішньому ринку аграрного сектору, розв'язання соціальних проблем села, гарантування продовольчої безпеки країни, збереження селянства як носія української ідентичності, культури і духовності. Регуляторний вплив держави має поширюватися не тільки на економічну сферу, а й на дотичні до неї сфери – життєдіяльності людей та природокористування. Загалом він має забезпечувати збалансований розвиток цих сфер на різних територіях, які прийнято класифікувати як за функціональною, так і за таксономічною ознаками. До перших належать, наприклад, промислові та урбанізовані, аграрні та неурбанізовані (сільські, гірські та інші) території, до других – регіони різного рівня (макро-, мезо-, мікро-) та окремі населені пункти, що складають найнижчий (локальний) таксономічний рівень [2].

Збалансований розвиток територій передбачає досягнення необхідних пропорцій між їх компонентами (природними, соціальними та економічними), між складовими компонентами (наприклад, між видами економічної діяльності), та між регіонами. Досягнення визначених пропорцій в пер-

шому випадку передбачає сталий розвиток, у другому – удосконалення різних структур економіки (діяльнісно-видової, інституційної, технологічної та ін.) і населення (статеві-вікової, соціальної та ін.), у третьому – міжрегіональне вирівнювання за певними параметрами [14].

Важливим інструментом забезпечення збалансованого розвитку територій виступає регіональне програмування, що передбачає розробку та реалізацію регіональних цільових програм. Основними його суб'єктами виступають органи державної виконавчої влади на місцевого самоврядування, а об'єктами – певні території чи регіони. Метою розробки й реалізації регіональних програм є розвиток територій і регіонів загалом або за їх функціональним призначенням.

В Україні нагальною є необхідність програмування сталого розвитку сільських територій, на які припадає понад 80 % території України. Це зумовлено тим, що вони перебувають в глибокому занепаді через виникнення «клубка» системних територіально локалізованих соціо-еколого-економічних проблем. Водночас ці території акумулюють колосальні запаси земельних ресурсів як загального засобу праці, а в сільському господарстві – ще й як предмету праці. Сільські території

також є просторовим базисом (*locus standi* – за термінологією К. Маркса) не тільки для економічної діяльності, передусім агропромислового виробництва, а й для праці та проживання сільського населення, що є важливим носієм української ідентичності, культури і духовності. До російської окупації у 2014 р. близько 40 тис. або 7,3 % території України в сільській місцевості мешкав 3% населення, а сільськогосподарською діяльністю було зайнято 22 % населення. Крім того, сільські території відіграють важливу роль у забезпеченні потреб людей в екосистемах (за показником екологічного сліду, що в розрахунку на одного мешканця має перевищувати 2,2 га; в Україні він складає 3,1 га) [13].

Особливості регіонального програмування сталого розвитку територій розглянемо на прикладі

розробки і реалізації регіональної програми «Сільський розвиток» (далі – Програми), спираючись на відповідне нормативно-правове забезпечення (Конституцію і закони України, укази Президента України, постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України), концептуальні засади і заданий ними алгоритм (рис. 1).

Правовою базою методологічного характеру для складання Програми слугують Закони України «Про державне прогнозування і розроблення програм економічного і соціального розвитку України» в редакції від 2 грудня 2012 року № 1602-III та «Про державні цільові програми» в редакції від 12 жовтня 2018 року № 1621-IV.

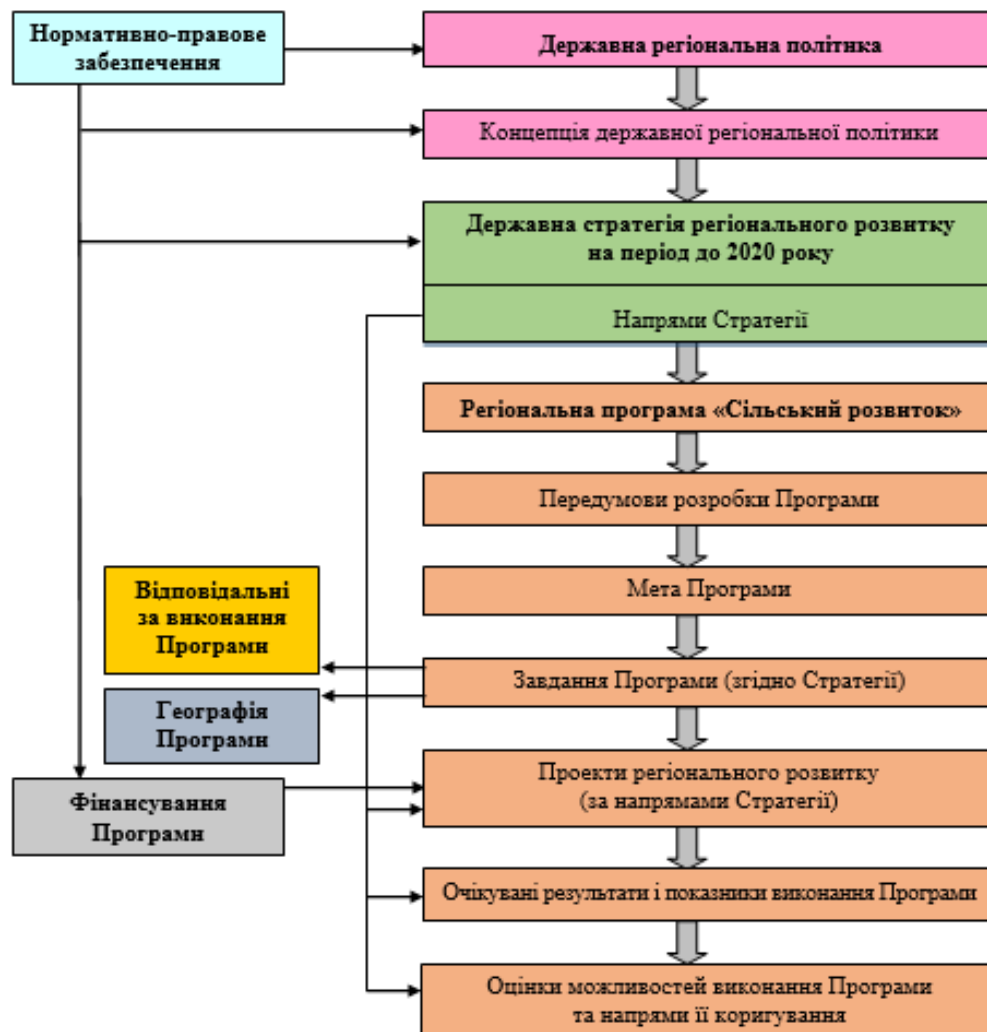

Рис. 1. Концептуальна схема розробки і реалізації регіональної програми сталого розвитку сільських територій

Джерело: розробка автора

При змістовному наповненні Програми слід відштовхуватися від Конституції України, прийнятої 28 червня 1996 року, але в редакції від 7 лютого 2019 року. Важливе значення в ній у контексті завдань Програми має розділ IX. В ньому визнано необхідним, щоб у системі державного управління мало місце поєднання принципів централізації та

децентралізації, що передбачає підвищення ролі органів регіональної влади й місцевого самоврядування в розвитку сільських територій [9].

Важливо також, щоб усі документи, що визначають зміст Програми, не суперечили конституційним положенням. До таких документів відносяться Єдина комплексна стратегія розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015–2020

роки, проект якої схвалено на Національній раді реформ 9 листопада 2015 року, та Концепція розвитку сільських територій, що була затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів від 23 вересня 2015 року № 995-р, й план заходів з її реалізації, що був затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 19 липня 2017 року № 489-р. Але оскільки ці документи регламентують розвиток сільських територій, як окремого класу територій, то вони мають відповідати ще й правовим засадам державної регіональної політики, зокрема Закону України «Про засади державної регіональної політики» від 5 лютого 2015 року № 156-VIII. В Законі серед пріоритетів цієї політики зазначені, зокрема, ті (в ст. 6), що є важливими для сталого розвитку регіонів, включаючи й сільські. Серед них ті, що стосуються визначення сільських територій (регіонів) як проблемних, ефективного використання їх внутрішнього потенціалу, створення умов для підвищення якості життя людей та конкурентоспроможності, формування ефективної системи захисту довкілля. Таким чином, в Законі окреслено усі три складові сталого розвитку сільських територій – соціальний, економічний та екологічний. Важливо й те, що в Законі (ст. 7) чітко визначені базові документи, що визначають державну регіональну політику, а саме: Державну стратегію регіонального розвитку та плани заходів з її реалізації, регіональні стратегії розвитку та плани заходів з їх реалізації, а також інвестиційні програми (проекти), спрямовані на розвиток регіонів. Зрозуміло, що у всіх цих документах чільне місце має належати сільським територіям (регіонам) як переважно проблемним. Законом також визначені повноваження суб'єктів державної регіональної політики (в т. ч. й щодо сталого розвитку сільських територій), особливості її фінансування та моніторингу реалізації [4].

Теоретичною основою Закону № 156-VIII виступає Концепція державної регіональної політики, затверджена Указом Президента України від 25 травня 2001 року № 341/2001. В ній відмічено, що для сталого розвитку України та її регіонів необхідним є формування якісно нової державної регіональної політики. Головна її мета – подолання гострих диспропорцій за параметрами сталого розвитку між розвиненими і відсталими, зокрема сільськими, регіонами (територіями). З цією метою в Концепції передбачено поліпшити механізм державної підтримки розвитку депресивних регіонів, особливо сільських, на основі стимулювання їхнього розвитку за рахунок коштів державного й місцевих бюджетів та створення відповідної інфраструктури підтримки (регіональних агенцій розвитку тощо).

Практичним втіленням Закону № 156-VIII є Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року (далі – Стратегія), що була затверджена постановою Кабінету Міністрів від 6 серпня 2014 року № 385, та стратегії збалансованого розвитку регіонів України [5].

У Стратегії започатковано інтегрований підхід до формування та реалізації державної регіональної

політики, в т. ч. й щодо сталого розвитку сільських територій. В основі такого підходу – синергія трьох складових: секторального (галузевого) підходу, орієнтованого на зміцнення конкурентоспроможності регіонів, у т. ч. й сільських; сталого розвитку на рівні «місто – приміська територія – сільська територія»; реформування управлінської складової регіонального розвитку, у т. ч. використання регіонального програмування для забезпечення сталого розвитку територій, зокрема сільських. Згідно цього підходу, в Стратегії виокремлено три ключові цілі регіонального розвитку, що визначають і напрями розвитку сільських територій: 1) підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів (в т. ч. й на основі диверсифікації підприємницької діяльності у сільській місцевості); 2) територіальна соціально-економічна інтеграція і просторовий розвиток (в т. ч. й на основі підвищення якості життя та створення умов для соціального розвитку у сільській місцевості); 3) ефективне державне управління у сфері регіонального розвитку (в т. ч. й на основі децентралізації та об'єднання сільських територіальних громад, розробки програм розвитку сільських територій тощо) [7].

У світлі парадигми нового регіоналізму у Стратегії основний акцент зроблено на активізацію ендogenous потенціалу територій (регіонів), зокрема сільських, а не на їх пряму державну підтримку. Примітно й те, що сталий розвиток сільських територій напряму пов'язується з проблемами територіальної та політичної єдності українських регіонів. Зокрема в Стратегії зазначається таке: «Розвиваються в основному обласні центри, а шахтарські та сільські території занепадають. Наслідком зазначених тенденцій є значне розшарування населення за рівнем доходів, безробіття, соціальне невдоволення мешканців регіонів, створення підґрунтя для проявів сепаратизму» [7]. У зв'язку з цим у Стратегії особлива увага приділяється сталому розвитку підконтрольних Україні сільських територій Донецької та Луганської областей, а також територій, окупованих РФ (після їхнього звільнення).

Значний поштовх сталому розвитку сільських територій з використанням такого дієвого інструменту як регіональне програмування було надано прийняттям постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання реалізації у 2018-2020 роках Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року» від 12 вересня 2018 року № 733. Цією постановою (в пункті 33) була затверджена регіональна програма «Сільський розвиток», що була представлена Мінрегіоном. Сама Програма вміщена в додатку до постанови [8]; вона є середньостроковою, оскільки розрахована на 2018-2020 рр.

Навіть побіжний аналіз Програми показує, що вона представлена в схематичному вигляді, а тому потребує поглибленого наукового аналізу, доопрацювання та конкретизації, починаючи від передумов її розробки і закінчуючи обґрунтуванням напрямів її коригування [10].

Передумови розробки Програми вказані у її преамбулі. У ній відмічені основні «больові точки»

сталого розвитку сільських територій в Україні: кількість зайнятого населення у сільському господарстві, лісовому та рибному господарстві у 2016 р. по відношенню до 2012 р. скоротилася на 18 %; рівень зареєстрованого безробіття у сільській місцевості на кінець квітня 2018 р. становив 1,8 %, що в 1,8 раза перевищує такий же показник у міських поселеннях; рівень оплати праці в сільському господарстві у I кварталі 2018 р. складав тільки 73,4% від середнього в економіці; 73,9 % сільських домогосподарств у 2017 р. вважали себе бідними; малою є питома вага обладнаних квартир, зокрема водопроводом – 30,6 %, гарячим водопостачанням – 18,1 %, каналізацією – 29,9% (станом на кінець 2016 р.); залишаються невирішеними проблеми дошкільного виховання, здобуття якісної освіти, організації дозвілля сільських жителів; громадський рух задля вирішення сільських проблем і система сільськогосподарського дорадництва майже нерозвинені; рівень смертності у сільській місцевості значно перевищує цей показник у містах внаслідок бідності, відсутності кваліфікованої медичної допомоги тощо; продовжує зростати кількість несанкціонованих і неконтрольованих звалищ відходів. Якщо до цього ще додати незадовільний стан автомобільних доріг у сільській місцевості, відсутність у багатьох селах швидкісного Інтернету, то стає зрозумілим, чому багато з них є малопридатними для проживання. На це, зокрема, вказує те, що кількість сільського населення за період з 1 січня 2010 р. до 1 січня 2017 р. скоротилася майже на 10 % [8].

Однак це ситуативний погляд на проблеми сільських територій в Україні. До обґрунтування необхідності їх сталого розвитку слід підходити з широких світоглядних позицій. Якщо відштовхуватися від теорії суспільного відтворення, то на сільських територіях має бути сформована така економічна система, яка дозволить досягти розширеного відтворення та особистого розвитку сільських жителів (духовного, освітньо-кваліфікаційного, матеріального тощо). Якщо ж відштовхуватися від теорії технологічних укладів, то виходить, що в кожному наступному технологічному укладі роль сільського господарства має знижуватися, а отже, населення й економічна діяльність має все більше переміщуватися в міста. Одночасно це підвищує в них антропогенний тиск на довкілля. До безкінечності це продовжуватися не може, тому щоб з позицій гегелівської діалектики зберегти тезис (розвиток сільських територій) і антитезис (розвиток міст) необхідним є синтез – сталий розвиток і одних, і других. Це означає, що частину антропогенного навантаження з міст слід змістити на сільські території, що дозволить максимально використовувати їх асиміляційний потенціал (здатність забезпечувати очищення природи від забруднення і зберігати екологічну рівновагу). А щоб не вступати в суперечність з теорією технологічних укладів, сталий розвиток сільських територій має супроводжуватися застосуванням найсучасніших технологій, розвитком сучасної інфраструктури, диверсифікацією і нарощуванням

потенціалу сільської економіки і, зрештою, – зростанням чисельності населення [6].

Широкий світоглядний підхід до вирішення проблем сталого розвитку сільських територій значною мірою знайшов підтвердження у меті Програми. В ній зазначено, що за такого підходу «... забезпечуються зростання, диверсифікація і підвищення ефективності сільської економіки, зокрема, поза межами сільськогосподарського виробництва, стабілізація чисельності населення і збільшення тривалості життя, повна і продуктивна зайнятість працездатного населення, підвищення рівня і якості життя, раціональне використання і відтворення ... природно-ресурсного потенціалу сільських територій» [8].

Завдання Програми визначені згідно Державної стратегії регіонального розвитку за трьома напрямками: 1) диверсифікація підприємницької діяльності у сільській місцевості; 2) підвищення якості життя у сільській місцевості; 3) створення умов для соціального розвитку.

Відповідальними за виконання Програми визначено Мінагрополітики, Мінрегіон, інші центральні й регіональні органи виконавчої влади, а також органи місцевого самоврядування (за згодою).

Географія Програми передбачає, що її проекти можуть впроваджуватись у всіх регіонах України, крім тимчасово окупованих Росією територій Криму і Донбасу [4].

Фінансування Програми передбачено за її напрямками та окремими проектами регіонального розвитку на грантових засадах, які відбираються на конкурсних засадах, згідно порядку, затвердженого наказом Мінрегіону 18 травня 2017 року. Розміри грантів на проекти за першим напрямком передбачені в розмірі 12-48 млн. грн., другим – 3,6-12, третім – 1,2-3,6 млн. грн. Насамперед мають на увазі міжнародні гранти, що зараховані до статей державного бюджету на основі Угоди про фінансування програми ENPI/2013/024-517 «Програма підтримки секторальної політики – Підтримка регіональної політики України» від 27 листопада 2014 року та Додаткової угоди № 1 від 19 липня 2016 року. Термін виконання цієї Угоди починається з дати набрання її та закінчується через 96 місяців після цієї дати. Бенефіціарами Угоди від України виступають Мінрегіон та Мінекономрозвитку, від ЄС – Європейська Комісія. Максимальний внесок з боку ЄС становить 55 млн. євро.

Але Програма є настільки важливою для майбутнього України, що для її реалізації необхідно об'єднувати фінансові ресурси з усіх можливих (передбачених законами України) джерел. Значна частина проектів може бути реалізована за рахунок коштів з інших статей державного бюджету, зокрема Державного фонду регіонального розвитку (ДФРР), коштів місцевих бюджетів та міжнародних інституцій. Прикладом може слугувати фінансування українського проекту бізнес-розвитку плодоовочівництва за рахунок коштів, виділених Міністерством міжнародних справ Канади та його співфінансування Менонітською Асоціацією Економічного Розвитку, яка співпрацює з Ізраїльським агентством

міжнародного співробітництва та іншими міжнародними сервісними компаніями. Протягом 2016-2020 рр. в Україну має зайти досить багато коштів у вигляді міжнародної технічної допомоги, які, зокрема, призначені на підтримку децентралізації та ОТГ: проект ЄС «ULIT» – загальна сума 97 млн. євро; проект США «DOBRE» – загальна сума 50 млн. дол.; проекти Ради Європи, Шведського королівства, Данського королівства, Королівства Нідерландів, Швейцарської конфедерації, Фінляндії, Канади ... – загалом понад 20 млн. євро [9].

Одним із суттєвих недоліків Програми ми вважаємо відсутність необхідних передінвестиційних досліджень, принаймні загального характеру. Найбільш затребуваними є дослідження, що містять обґрунтування того, які саме проекти регіонального розвитку за напрямками Програми має підтримувати держава і чому. Тому ми спробуємо хоча б частково заповнити цю прогалину.

1. Диверсифікація підприємницької діяльності у сільській місцевості. За цим напрямом передбачається державна підтримка проектів регіонального розвитку, що забезпечують:

- Диверсифікацію сільськогосподарського виробництва. Необхідність підтримки проектів з диверсифікації (урізноманітнення) видів сільськогосподарського виробництва зумовлена тим, що мають місце такі тенденції:

по-перше, відмічається дальше погіршення структури сільськогосподарського виробництва (порівняно з оптимальною структурою, що передбачає відносний паритет продукції рослинництва і тваринництва). На це, зокрема, вказує факт скорочення частки тваринництва у валовій продукції сільського господарства: 1990 р. – 48,5 %; 2000 р. – 38,5; 2010 р. – 36,1; 2013 р. – 30,4; 2018 р. (без окупованих Росією територій) – 17,9 %.

При цьому загальна структура виробництва сільськогосподарської продукції також сильно змінилася. Ступінь її трансформації можна дати на

основі модифікованого нами коефіцієнта Хечмена (ІНАС):

$$I_{НАС} = \frac{1}{\sum_{i=1}^m [(S_i^N / S_i^E) \times S_i^N]} \quad (0 \leq I_{НАС} \leq 1),$$

де S_i^N , S_i^E – частки і-х видів і груп сільськогосподарської продукції в структурі її виробництва відповідно базового і досліджуваних років [11].

Смисл варіації ІНАС в інтервалі [0,1] такий: при його значенні, що дорівнює одиниці, структура виробництва сільськогосподарської продукції досліджуваного року повністю співпадає з аналогічною структурою базового року, а нульове значення коефіцієнта свідчить про те, що ці структури абсолютно різні, хоча зрозуміло, що таке його значення в принципі неможливе.

Розрахунки ІНАС показали, що структура сільськогосподарського виробництва України щонайбільше змінилася після окупації РФ частини території України. Якщо значення ІНАС (проти 2011 р., за який його значення прийняте за одиницю) у 2013 р. становило 0,966, то у 2016 р. – тільки 0,862;

по-друге, практикується гіпертрофована спеціалізація та звуження спектру сільськогосподарських видів діяльності на рівні окремих сільгоспідприємств, причому як малих і середніх (особистих селянських і фермерських господарств), так і великих (агрохолдингів). Особливо небажаною для сталого розвитку сільських територій є гіпертрофована спеціалізація останніх, зокрема на вирощуванні зернових і технічних культур, що об'єктивно призводить до скорочення чисельності працівників та основного поголів'я худоби в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь, наприклад до 5 працівників у ТОВ «Трайгон Фармінг Харків» проти 150 у господарствах населення (табл.).

Таблиця 1

Чисельність працівників і поголів'я худоби у розрахунку на площу сільськогосподарських угідь в агрохолдингах у 2018 р.

Назви агрохолдингів	Площа сільгоспугідь, тис. га	Чисельність працівників у розрахунку на 1000 га сільгоспугідь, осіб	Основне поголів'я худоби у розрахунку на 1 га сільгоспугідь, умов. голів
ГК «Укрлендфармінг»	654	...	1,06
ПАТ «Миронівський хлібопродукт»	360	83	15,3*
ПАТ «Мрія Агрохолдинг»	320	19	-
Агропромхолдинг «Астарт-Київ»	245	57	0,13
HarvEast Holding	197	22	0,09
ЗАТ «Індустріальна молочна компанія»	136,7	26	0,06
Agro Generation	120	12	-
ГК «Приват-Агрохолдинг»	116	...	0,03
ТОВ СП «Нібулон»	81	59	0,07
Agrokultura AB	68	13	0,00
ТОВ «Трайгон Фармінг Харків»	48	5	-

*Головний напрям виробництва компанії – промислове виробництво курятини.

Це також є однією з головних причин виснаження ґрунтів, зокрема через недотримання сівозміни та внесення недостатньої кількості органічних добрив – гною, компостів тощо, а для отримання високих врожаїв та високих прибутків агрохолдинги використовують генну модифікацію та хімізацію землі, що є прямою загрозою здоров'ю людей;

по-третє, мало практикується розвиток нових видів сільськогосподарського виробництва, наприклад розведення страусів (звичайно, за умови, що це економічно вигідно).

Отже, держава в першу чергу має підтримувати проекти, які: а) сприяють оптимізації структури сільськогосподарського виробництва (наразі перевага має віддаватися проектам в галузі тваринництва); б) є новими для сільськогосподарської діяльності; в) формують потужний і довгий ланцюг доданої вартості, що збільшує доходи і окремих працівників, і сільгоспідприємств, і сільських територіальних громад з подальшою можливістю інвестування в розвиток сільськогосподарського виробництва та інфраструктурних об'єктів; г) є інноваційними та орієнтованими на досягнення світових стандартів якості; д) є трудомісткими, що дозволить агропідприємствам створювати нові робочі місця, працівникам мати гідну заробітну плату, а населенню затримуватися на селі; е) є екологічно безпечними. Ще краще, коли в проектах враховуються усі ці чи більшість моментів, як наприклад у проекті зі створення аграрного кластера у Вінницькій області вартістю 12 млн. грн. за рахунок різних джерел фінансування [8].

Зазвичай диверсифікація сільськогосподарського виробництва поглиблюються, якщо сільгосппродукція направляється на переробні підприємства і при цьому зростає кількість робочих місць у сільській місцевості, формуються ефективні агропродовольчі ланцюги доданої вартості – від фермерських господарств до вертикально інтегрованих агропромислових компаній. Тому ми виступаємо за те, щоб на законодавчому рівні для кожного виду сільськогосподарської сировини було встановити відсоток, що підлягає обов'язковій подальшій переробці. В цьому випадку державна підтримка проектів зі створення переробних потужностей мала б виняткове значення для сталого розвитку сільських територій. Такими є, наприклад, проекти з виробництва біоетанолу [11]. Підтвердженням цього стало, зокрема, те, що у 2017 р. тільки у Вінницькій області були реалізовані такі проекти на ДП «Тростянецький спиртовий завод» (загальною вартістю 50 млн. грн. зі створенням 100 робочих місць) та Гайсинському спиртзаводі, що належить ТОВ «Корпорація СКІФ-96» (загальною вартістю 210 млн. грн. зі створенням 70 робочих місць). І хоча ці проекти реалізовані не в селах, а в райцентрах, їх мультиплікативний вплив на розвиток сільських територій є суттєвим;

▪ Розвиток альтернативних видів економічної діяльності. Суттєво змістити економічну діяльність з великих міст у сільську місцевість без роз-

витку там альтернативних (відмінних від агропромислових) видів діяльності практично неможливо. Однак провести такий просторовий зсув економічної діяльності за рахунок тільки прискореного розвитку народних ремесел, різних промислів, альтернативної енергетики, екологічного (зеленого), сільського та інших видів туризму (навіть за умови створення відповідних кластерів у сільській місцевості) нам видається малоімовірним. Необхідним є перенесення в сільську місцевість високотехнологічних видів діяльності. І рух у цьому напрямку в Україні, хоча й у незначних масштабах, уже розпочався. Характерним прикладом може слугувати реалізація проекту з будівництва автозаводу (ПрАТ «Єврокар») у с. Соломоново Ужгородського району на Закарпатті з виробництва автомобілів Škoda. І хоча проект було реалізовано не за державні кошти, проте держава стимулює розширення інвестиційної діяльності на автозаводі, замовивши у 2017 р. 400 хетчбеків Škoda Rapid для Національної поліції України. Звичайно, реалізовувати в сільській місцевості проекти з альтернативних видів економічної діяльності, що передбачають велику кількість нових робочих місць досить складно, тому що трудові ресурси територіально розпорошені. Тому досить великі перспективи ми покладемо на кластерну форму організації економічної діяльності, що являє собою сучасний варіант розсіяної мануфактури, але вигідно відрізняється від тієї за інноваціями, формами співпраці учасників (включаючи й цикли глобального виробництва) та продуктивністю. Прикладами таких кластерів можуть бути так звані індустріальні округи в Італії (близько 200), що охоплюють і сільську місцевість [2].

▪ Розвиток органічного сільськогосподарського виробництва. Сільськогосподарська продукція, яка складає основу харчового раціону людей, має нести користь їхньому здоров'ю. На жаль, з переходом до ринкових відносин і майже повним відстороненням держави від контрольних функцій на ринок викинуто масу неякісної сільськогосподарської продукції (овочів з надмірним вмістом нітратів, промислової курятини, напханої антибіотиками та гормонами, тощо). Це дуже негативно позначається на здоров'ї людей, особливо дітей та молоді. Лікарі на призовних пунктах відмічають більш часті захворювання у призовників серцево-судинної системи та шлунково-кишкового тракту. В цій ситуації одним із важливих напрямків розвитку аграрної сфери є створення й реалізація проектів з розвитку органічного (природного) агровиробництва. В Україні його розвиток довгий час гальмувався цінним паритетом органічної і неорганічної агропродукції, тоді як у США, наприклад, ціна домашньої курятини перевищує ціну промислової в 10-15 разів. Виправленню ситуації може сприяти прийняття Верховною Радою України «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції» від 2 серпня 2018 року № 2496-VIII, що вступає в дію з 2 серпня 2019 року. Реалізації багатьох проектів з розвитку органічного сільськогосподарського виробництва може сприяти й те, що світовий ринок

органічної продукції демонструє позитивну динаміку, а перспективний для України ринок такої продукції в ЄС складає 41 % від світового [12];

▪ Розвиток підприємств заготівлі, збуту, переробки сільськогосподарської продукції сільського, постачання матеріально-технічних та інших ресурсів, передусім на засадах кооперації. Доцільність розвитку агропромислових та сервісних видів діяльності на основі кооперативних об'єднань обумовлена необхідністю стабілізації обсягів виробництва і реалізації продукції, збільшення доходів учасників таких об'єднань, розвитку сільських територіальних громад. Варто зауважити, що суттєву допомогу у реалізації проектів із формування сільськогосподарських кооперативів в Україні надають європейські міжнародні донорські організації. За їх участю у Вінницькій, Львівській, Херсонській та Черкаській областях реалізовано 6 проектів з підтримки розвитку малого підприємництва, сімейних фермерських господарств та кооперації на селі. А завдяки проекту ЄС «Підтримка політики регіонального розвитку в Україні» за три роки створено понад 50 кооперативів різних видів діяльності, на що витрачено 14,1 млн. грн., з яких 10,9 млн. – кошти європейських організацій [13].

Низка проектів може бути реалізована для активізації співпраці споживчих кооперативів з фермерськими та колективними господарствами стосовно переробки сільськогосподарської продукції та торгівлі нею, створення спільних підприємств на основі оренди земельних паїв, надання виробникам тваринницької продукції ветеринарних та зоотехнічних послуг [4].

2. Підвищення якості життя у сільській місцевості. За цим напрямом Програми необхідною є державна підтримка проектів регіонального розвитку з метою:

▪ Створення (поліпшення) умов для повернення молоді у сільську місцевість. Молодь із села тікала завжди: для того щоб повніше зреалізувати себе, в пошуках кращого життя тощо. Але в останні десятиліття масштаби відтоку молоді з села такі, що це через деякий час може призвести до заміни сільської поселенської мережі хутірською. З позицій сталого розвитку сільських територій, а ще більше великих міст (задля зменшення антропогенного впливу на екосистеми) – це небажана тенденція. Єдиний шанс її зупинити або пом'якшити – пригальмувати відтік із сіл їх уродженців та створити умови для повернення молоді у сільську місцевість. Для цього якість життя в сільській місцевості слід максимально наблизити до якості життя в містах. Тому відповідні проекти мають бути спрямовані на створення додаткових робочих місць з гідною оплатою праці (див. вище), будівництво комфортабельного житла та поліпшення усіх видів інфраструктури;

▪ Поліпшення інженерної інфраструктури сільської місцевості. Вона включає дорожно-транспортну, мереж зв'язку, енергетичну та житлово-комунальну інфраструктуру. Останню, до речі, часто відносять до соціальної інфраструктури.

Більшість проектів із поліпшення дорожно-транспортної інфраструктури передбачають капітальний ремонт дорожнього покриття та облаштування тротуарів. Прикладом може слугувати проект вартістю 1,3 млн. грн. з облаштування тротуарів у с. Крюківщина Києво-Святошинського району Київської області, реалізований у 2017 році за рахунок коштів із ДФРР та місцевого бюджету [8].

Оскільки, за даними Нацкомісії з питань регулювання зв'язку та інформатизації, в Україні майже 95 мешканців сіл не мають доступу до Інтернету, зокрема швидкісного (широкопосмугового), то для них актуальними є проекти з розширення Інтернет-доступу на основі технології LTE та 4G мобільного зв'язку. Для інвестування проектів з подолання «цифрового розриву» (між доступністю Інтернету для жителів міст, що перевищує 30, і сільської місцевості) Кабмін пропонує створити окремий фонд, акумулювавши в ньому кошти від продажу 31 січня 2018 р. ліцензій компаніям «Київстар», Vodafone та lifecell на радіочастотний ресурс в діапазоні 2,6 МГц на майже 2,5 млрд. грн. [14].

Для поліпшення енергетичної інфраструктури в сільській місцевості особлива увага має приділятися реалізації проектів з поліпшення енергопостачання, освітлення вулиць тощо. Прикладом може слугувати проект із капітального ремонту мереж вуличного освітлення у с. Парпурівці та с. Майдан-Чапельський Хижинецької сільської ради Сокиринської ОТГ Вінницького району вартістю 2 млн. грн. за кошти держбюджету та бюджету сільради.

Підвищенню енергоефективності громадських будівель у сільській місцевості сприяє реалізація проекту «Енергоефективність у громадах II», що реалізується у 2017-2020 рр. за замовленням Федерального міністерства економічного співробітництва та розвитку Німеччини та посередництва Мінрегіону України [2].

Поліпшенню житлово-комунальної інфраструктури щонайбільше сприятиме реалізація проектів із підвищення енергоефективності помешкань сільських жителів, обладнання квартир водопроводом, каналізацією та гарячим водопостачанням. Таким є, наприклад, проект з будівництва мереж водопостачання по селу Дубові Махаринці Козятинського району вартістю 1,8 млн. грн.;

▪ Поліпшення інформаційно-освітньої та соціальної інфраструктури сільської місцевості. Як відомо, основу інформаційно-освітньої інфраструктури формують сільськогосподарські дорадчі служби та окремі дорадники чи експерти-дорадники. Вони надають послуги (консультації тощо) суб'єктам суб'єктам господарювання, що проводять свою діяльність у сільській місцевості, сільському населенню, а також органам місцевого самоврядування та виконавчої влади. Послуги, що надаються, зокрема, суб'єктам господарювання, можуть виступати важливим засобом стимулювання розвитку та поширення інновацій на сільських територіях. На жаль, в Україні мережа дорадчих служб на сільських територіях ще не створена. При її створенні та визначення напрямів діяльності доцільно

врахувати відповідний досвід консалтингової структури «Extension» зі США [4].

Щодо складових соціальної інфраструктури (освіта, охорона здоров'я, культура, фізична культура й спорт, торгівля й громадське харчування, побутове обслуговування населення тощо), то у більшості сіл вони слаборозвинені або переживають період занепаду. Однією з причин цього став неефективний механізм роздержавлення об'єктів соціальної інфраструктури, зокрема передачі їх з державної до комунальної власності відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про поетапну передачу до комунальної власності об'єктів соціальної інфраструктури» від 2 грудня 1996 року № 1433. Нині в сільській місцевості найкраще розвинені об'єкти торгівлі, більшість із яких знаходяться у приватній власності. Ще «тримаються на плаву» освітні й медичні заклади і то тільки тому, що органи місцевого самоврядування отримують субвенції з державного бюджету. Однак реалізація реформи децентралізації передбачає поступову передачу їх на утримання об'єднаних територіальних громад (ОТГ). Оскільки більшість із них є фінансово неспроможними, то процес згортання мережі навчальних і медичних закладів тільки наростатиме, що, звичайно, не сприятиме сталому розвитку сільських територій. Реалізація окремих інвестиційних проектів, зокрема у Вінницькій області, наприклад з будівництва школи у с. Гопчиця Погребищенського району (вартістю 15,3 млн. грн.), чи реконструкції фельдшерсько-акушерського пункту в с. Лелітка Хмільницького району, не впливає кардинально на поліпшення стану освітньої та медичної інфраструктури в сільській місцевості. Певні сподівання ми покладаємо на реалізацію проектів у рамках Закону України «Про підвищення доступності та якості медичного обслуговування у сільській місцевості» від 14 листопада 2017 року № 2206-VII, що передбачає розвиток телемедицини, державно-приватного партнерства у галузі медицини тощо [14].

Для фізичного розвитку дітей та молоді важливе значення мають проекти зі створення умов шляхом підтримки діяльності закладів дитячо-юнацького та резервного спорту, розвитку мережі центрів фізичного здоров'я населення «Спорт для всіх», спортивних клубів тощо. Прикладом може слугувати проект із будівництва спорткомплексу у с. Іванів Калинівського району Вінницької області вартістю 11,4 млн. грн., в т. ч. 10,4 млн. грн. за рахунок коштів ДФРР, та будівництва шкільного футбольного поля із штучним покриттям у с. Городківка Крижопільського району орієнтовною вартістю 1,5 млн. грн.;

Поліпшення екологічної інфраструктури. Найбільше ця проблема зачіпає села і селища поблизу великих міст, де є полігони побутових відходів, наприклад такі, як Підгірці біля Києва, Грибовичі біля Львова, Стадниця біля Вінниці, та станції аерації – на околицях Києва (у Бортничках), Львова, Вінниці (у Сабарові). У всіх них необхідними є реконструкція або введення нових об'єктів екологіч-

ної інфраструктури, зокрема сміттєпереробних заводів та новітніх станцій аерації. Тому після закриття Грибовицького полігону і проведення необхідних тендерних процедур уже в 2019 р. розпочнеться реалізація проекту з будівництва заводу з переробки львівського сміття (орієнтовною вартістю 25 млн. євро). У цьому ж році за інвестиційної підтримки Світового банку реконструкції і розвитку розпочнеться реалізація проекту з реконструкції очисних споруд у Сабарові (вартістю 2 млн. євро).

Щодо реалізації проектів із сортування та переробки твердих побутових відходів на територіях, віддалених від великих міст, то вона має стати масовою, тому що згідно Закону України «Про відходи» від 5 березня 1998 року № 187/98-ВР (в редакції від 4 жовтня 2018 року), всі відходи, перед тим як потрапити на захоронення, мають бути перероблені. У Вінницькій області такі проекти передбачається реалізувати на території багатьох сільських і селищних рад, зокрема Серебрійської Могилів-Подільського району (вартістю 16 млн. грн.), Теплицької, Оратівської та інших.

Для збереження природної спадщини активізувався процес створення нових об'єктів природно-заповідного фонду, зокрема в рамках українсько-німецького проекту «Підтримка природно-заповідних територій в Україні» вартістю 14 млн. євро, що фінансується за рахунок Кредитної Установи для Відбудови KfW із Німеччини.

3. Створення умов для соціального розвитку. Цей напрям Програми передбачає державну підтримку проектів регіонального розвитку, спрямованих на:

■ Планування сільського розвитку. Таке планування має декілька напрямів: 1) планування мережі сільських територіальних громад; 2) просторове планування сільських територій; 3) стратегічне планування розвитку сільських територіальних громад [5].

Перший напрям передбачає планування території сільських і селищних рад та ОТГ, сільських районів згідно базових положень Закону України «Про Генеральну схему планування території України». Вони передбачають, що планування території України має виходити з того, що кожен громадянин (незалежно від місця його проживання) повинні мати рівні умови доступності до об'єктів соціально-культурного обслуговування. У зв'язку з цим в Законі наголошується, що дуже важливо сформулювати максимально наближені до оптимальних системи розселення, починаючи від первинних. Останні, згідно теорії центральних місць В. Кристаллера та «економічних ландшафтів» А. Льюша, повинні мати гексагональну форму – в центрі найбільше село або селище, навколо нього – шість менших сіл. Бажано, щоб у такій системі проживало не менше 5 тис. осіб, що дозволяє утримувати у її центрі середню школу та амбулаторію, а в окремих селах – базову чи початкову школу, фельдшерсько-акушерський пункт тощо. Первинні системи розселення, згідно теорії, мають формувати наступні за рангом також гексагональні системи розселення:

районні, наприклад Ямпільську (з населенням понад 35 тис. осіб, але не більше 150 тис., що відповідає територіальній одиниці рівня LAU за стандартом територіального поділу NUTS, прийнятому в ЄС), районні – окружні, наприклад Могилів-Подільську (що відповідає рівню територіального поділу NUTS-3 з населенням від 150 до 800 тис. осіб), окружні – обласні, наприклад Вінницьку (що відповідає NUTS-2 з населенням від 800 тис. до 3 млн. осіб), обласні – макрорегіональні або міжобласні, наприклад Центральний (що відповідає NUTS-1 з населенням від 3 до 7 млн. осіб) [2].

Однак за Законом України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 5 лютого 2015 р. № 157-VIII, декількох законів, що вносять зміни до нього, та Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Методики формування спроможних територіальних громад» від 8 квітня 2017 року № 214 у сільській місцевості передбачається формування ОТГ, що не вписуються в класичну теорію розселення людей. На це вказують Перспективні плани формування територій спроможних (об'єднаних) територіальних громад, що затверджуються обласні радами і погоджуються з Кабінетом Міністрів України. Згідно з ними, в адміністративних районах передбачається сформувати в середньому не по 7 низових систем розселення і відповідно ОТГ, як у Польщі, а по 3-4 (а подекуди й одну, що різко скорочує кількість мікрополісів зростання в сільській місцевості), нинішні адміністративні райони ліквідувати, а замість них створити укрупнені райони (фактично округи). Відповідно намічається переформатування мережі об'єктів соціальної інфраструктури. Середні школи й амбулаторії обов'язково мають бути переважно в центрах ОТГ, районні лікарні передбачається ліквідувати, а вторинну медичну допомогу надавати тільки в окружних центрах. При цьому стейкхолдери освітньої, медичної та інших реформ не дають відповіді на життєво важливі питання: як, наприклад, породілля зі складною патологією за 15-20 хвилин доставити із Шаргородського району у Могилів-Подільський (а це близько 60 км по дорозі сумнівної якості), якщо у Шаргороді буде закрито районну лікарню з її пологовим відділенням [13].

На швидку реалізацію планів формування територій сільських ОТГ, реалізацію заходів в рамках освітньої і медичної реформи в сільській місцевості націлені десятки проектів у кожній області. Найбільш масовими є проекти з розвитку інфраструктури сільських ОТГ та сільської медицини, що фінансуються з державного бюджету за рахунок відповідних субвенцій. Тільки у Вінницькій області за рахунок субвенції на формування інфраструктури 34 ОТГ на реалізацію 79 проектів (більшість із яких сільські та селищні) у 2018 році було виділено 53,8 млн. грн. [9].

Навіть попередній аналіз можливих наслідків реформи децентралізації, освітньої та медичної реформ вказує на те, що результатом їх проведення буде радикальна «зачистка» сільської поселенської мережі, хоча за роки незалежності в Україні уже знято з обліку 40 селищ і 601 село. Довершити

справу має земельна реформа з її вільним або прихованим (через незаконну передачу в комунальну власність) продажем землі. Власників агрохолдингів, в т. ч. й зарубіжних, які реально мають кошти для купівлі земельних ділянок і масивів, не сильно турбують проблеми розвитку сільських територій, тому вони й далі будуть насаджувати вирощування високодохідних культур з малими трудовозатратами, а це прямий шлях до обезлюднення сіл. Отже, держава має запропонувати таку (орендну) модель ринку земель сільськогосподарського призначення (зі збереженням безоплатних земельних паїв для жителів сільської місцевості та учасників Антитерористичної операції та Операції об'єднаних сил), яка б стимулювала землекористувачів до тих видів діяльності, які щонайбільше необхідні для розвитку сільських територій [6].

Другий напрям планування сільського розвитку (з просторового планування сільських територій) базується на ДБН Б.2.2-12:2018. Тому відповідні проекти пов'язані з планування зон житлової і громадської забудови, виробничих сільськогосподарських виробничих територій, а також розміщення об'єктів транспортної, інженерної та соціальної інфраструктури. Цікаво те, що ДБН Б.2.2-12:2018 уже налаштований (в п. 7.6.4) на розрізнення сільської поселенської мережі, оскільки визначає особливості функціонального зонування території за хутірської системи розселення [10].

Третій напрям планування сільського розвитку (зі стратегічного планування розвитку сільських територіальних громад, зокрема об'єднаних) має особливе значення в умовах проведення реформи децентралізації. При розробці стратегії розвитку сільської ОТГ слід врахувати стратегію розвитку області, у якій вона знаходиться і відповідати основним напрямкам Державної стратегії регіонального розвитку України на період до 2020 року. Плануючи сталий розвиток громади слід орієнтуватися на три складові стратегії – розвиток місцевої економіки, розвиток людського капіталу та збереження довкілля. Зазвичай планування розвитку ОТГ базується на прогнозі надходжень фінансових ресурсів із різних джерел: власних доходів бюджету, коштів ДФРР, коштів державної субвенції на розвиток інфраструктури, коштів міжнародної технічної допомоги тощо. Використання цих коштів передбачається не на поточні витрати, а на реалізацію проектів стратегічного характеру, орієнтованих на капіталізацію земель, формування довгих ланцюгів доданої вартості, розвиток об'єктів інфраструктури, зростання доходів домогосподарств та власних доходів сільських ОТГ;

▪ Розвиток партнерства бізнесу та влади. В реалізації багатьох проектів предметно зацікавлені представники бізнес-спільноти, тому їх реалізувати краще на засадах формування партнерств та кооперації влади й бізнесу. Показовим прикладом такої співпраці може слугувати розробка і реалізація з 10 травня 2017 р. проекту з будівництва сонячних електростанцій у Піщанському та Чечельницькому районах Вінницькій області вартістю 30

млн. євро. Договір в рамках проекту за посередництва Вінницької облдержадміністрації підписали Агенція регіонального розвитку Вінницької області та ТОВ «Поларіснет», яка представляє інтереси члена королівської родини Саудівської Аравії. Однак фінансування цього проекту передбачається повністю за рахунок ТОВ «Поларіснет». Наразі ж не менш важливо реалізувати проекти й за дольової участі владних структур. Таким є, наприклад, проект з будівництва лінії по сортуванню сміття на полігоні твердих побутових відходів в смт Оратів Вінницької області, на який виділено 1,5 млн. грн. із державного бюджету, 200 тис. грн. із обласного бюджету, 400 тис. грн. із селищного бюджету і 100 тис. грн. за рахунок коштів суб'єктів господарювання;

▪ Активізацію сільського розвитку за результатами отриманої підтримки. Підтримка розвитку сільських територій з боку представників влади та бізнесу має конкретні вияви у вигляді кількості та вартості реалізованих інвестиційних проектів із їхнього розвитку. Здебільшого це проекти, спрямовані на розвиток сільської економіки, нарощування соціального та людського капіталу, збалансоване використання природних ресурсів та захист довкілля відповідно до напрямів Програми [8].

За кожним напрямом визначено очікувані результати і показники виконання Програми. Ключові показники такі: за першим напрямом – кількість нових видів продукції у межах відповідної території, що не пов'язані з традиційним виробництвом на даній території; другим – кількість нових або розширення існуючого переліку послуг, спрямованих на покращення життя населення у сільській місцевості; третім – кількість осіб, які підвищили свою спроможність щодо сільського розвитку. Реалізацію проектів регіонального розвитку за кожним напрямом мають підтверджувати й інші показники, однак кількісно визначити деякі з них не уявляється можливим. Так, незрозуміло яким чином можна визначити, наприклад, показник забезпечення сталості надання послуг [11].

Зрозуміло, що без точно визначеної системи показників дати більш-менш точні оцінки можливостей виконання Програми за окремими напрямами і проектами регіонального розвитку досить складно. Але, на нашу думку, це не має принципового значення. Що з того, що згідно показників регіональної програми «Поділля» можна було можна було чітко визначити ступінь її виконання, коли абсолютна більшість проектів, наприклад із будівництва чотирьох нових цукрових заводів у Вінницькій області, не були реалізовані. До речі, Державна цільова програми розвитку українського села на період до 2015 р. (починаючи з 2008 р.) була виконана тільки на 67 % [3]. Тому набагато важливіше, щоб якомога більше проектів, дійсно важливих для сталого розвитку сільських територій, були реалізовані, а не тільки верифіковані за ступенем їх виконання. При цьому реалізовані проекти важливо оцінити за основними показниками їхньої ефективності (NPV – чистої теперішньої вартості, PI – індексу доходності, IRR – внутрішньої норми

рентабельності та РР – періоду повернення інвестицій). Загальними ж орієнтирами успішності реалізації PPP та Програми загалом мають стати показники зміцнення економічної бази та інфраструктури сільських територіальних громад, зростання зайнятості серед сільської молоді, оздоровлення довкілля тощо.

Виходячи з наявних оцінок, важливо забезпечити вчасне коригування Програми. Деякі напрями Програми можуть коригуватися на основі передінвестиційних досліджень та відповідного моніторингу, наприклад щодо оптимізації мережі сільських ОТГ та формування адекватних мереж із об'єктів різних видів інфраструктури. Окремі ж напрями можуть коригуватися згідно з невикористаними можливостями чи недоліками реалізації окремих проектів регіонального розвитку, наприклад щодо глибини переробки твердих побутових відходів. Важливо також, щоб проекти, що реалізуються в рамках програми «Сільський розвиток» були узгоджені з проектами інших програм, як загальнодержавних, наприклад із розвитку сільської телемедицини, так і власне регіональних (що розробляються регіональними та місцевими органами влади). **Висновки.** Сільські території є надзвичайно складним об'єктом управлінського впливу. Аналіз статистики та динаміки соціально-економічного розвитку сільських територій дає змогу виокремити пріоритетні напрями державної політики, спрямованої безпосередньо на забезпечення стійкого підвищення рівня та якості життя сільського населення. Сучасний рівень соціальної інфраструктури села створює реальні передумови для погіршення соціально-демографічної ситуації в сільській місцевості. Подолання проблем, що склалися в цій галузі, вимагає безпосереднього втручання держави шляхом фінансування конкретних цільових програм соціального розвитку села.

Обмежені можливості ринкового механізму щодо забезпечення населення суспільними товарами та регулювання екстерналій потребують державного регулювання економіки та суміжних із нею сфер – життєдіяльності людей та природокористування. Важливим інструментом регулювання та взаємодії цих сфер у контексті сталого розвитку різних територій, зокрема сільських, є регіональне програмування. В Україні у зв'язку з занепадом сільських територій важливе значення має розробка і реалізація регіональної програми «Сільський розвиток», така Програма розроблена згідно концептуальних і законодавчих засад державної регіональної політики та основних напрямів Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року.

Список літератури

1. Бурдига І. Нове покоління на зв'язку: коли в Україні запрацює 4G. Громадське телебачення: веб-сайт. 2018. 1 лют. URL : <https://hromadske.ua/posts/koli-v-ukraini-zaprasuyue-4g> (дата звернення: 04.04.2019).
2. Драбовський А. Г. Проблеми та перспективи розвитку окремих кооперативних форм госпо-

дарювання в українській економіці. Вісник Волинського інституту економіки та менеджменту. 2018. Вип. 21. С. 64–73.

3. Державна стратегія регіонального розвитку України на період до 2020 року : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 6 серп. 2014 р. № 385. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-п> (дата звернення: 22.03.2019).

4. Деякі питання реалізації у 2018-2020 роках Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року : постановою Кабінету Міністрів України від 12 вер. 2018 р. № 733. URL : http://cg.gov.ua/web_docs/1/2014/11/docs/%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%9A%D0%9C%D0%A3733.pdf (дата звернення: 26.03.2019).

5. Жерибор Л.Л., Судак Г. В. Програмування соціально-економічного розвитку сільських територій. Вісник Житомирського національного агро-екологічного університету. 2011. № 2(2). С. 33–41.

6. Ксенофонов М. М. Особливості програмування соціально-економічного розвитку агропромислового виробництва та сільських територій. Вісник Хмельницького національного університету. Сер. Економічні науки. 2009. № 6, т. 1. С. 260–263.

7. Колесник Т.В. Регіональне програмування як дієвий інструмент сталого розвитку сільських територій// Всеукраїнський Науково-практичний журнал «Економіка, фінанси, менеджмент» ВНАУ. № 3. 2019. 44-61с.

8. Колесник Т.В. Основні тенденції маркетингових досліджень в аграрній сфері ринкової трансформації. Slovak international scientific journal №43 (2020). Part .2 P. 28-37

9. Ковальова О. В. Щодо напрямів розвитку органічного виробництва сільськогосподарської

продукції в Україні : аналіг. зап. Національний інститут стратегічних досліджень : веб-сайт. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1292/> (дата звернення: 29.03.2019).

10. Маленька І. М. Фінансова підтримка сільського господарства України: програмний аспект. Глобальні та національні проблеми економіки. 2015. Вип. 6. С. 200–205. URL : <http://global-national.in.ua/archive/6-2015/40.pdf> (дата звернення: 16.03.2019).

11. Нелеп В. М., Фурсенко М. І. Програмування розвитку сільських територій і бюджети сільських рад. Економіка АПК. 2005. № 4. С. 107–112.

12. Попова О. Л. Основи гармонізації аграрного і сільського розвитку в сучасній аграрній політиці. Економіка України. 2014. №10. С. 32–43.

13. Пронько Л.М., Колесник Т.В. Економічна безпека АПК України на сучасному етапі. Slovak international scientific journal №43 (2020). Part .3 P. 12-18

14. Rural Development in the European Union Statistical and Economic Information / European Commission Directorate-General for Agriculture and Rural Development. 2013. URL : http://ec.europa.eu/agriculture/statistics/rural-development/2013/full-text_en.pdf (дата звернення: 22.03.2019).

15. Kolesnyk, T., Samborska, O., Talavyria, M., Nikolenko, L. Problems and Perspectives in Management. Ensuring the sustainable development of the Ukrainian agrarian sector in conditions of globalization. Problems and Perspectives in Management. Volume 16. Issue 3. 2018. P. 245-25 c.

16. Samborska, O., Kolesnik, T. Dynamic of green economy development in Ukraine. Slovak international scientific journal №43 (2020). Part .2 P. 46-53

УДК 338.43:636:330.1

Логоша Р. В.,

*доктор економічних наук, доцент,
доцент кафедри аграрного менеджменту,
Вінницький національний аграрний університет
(м. Вінниця)*

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-6462-5083>

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ДИНАМІКИ, ОКРЕМИХ ТИПІВ, МОДЕЛЕЙ РИНКУ ТА РИНКОВИХ СТРУКТУР

Logosha R.V.,

*Doctor of Economics, Associate Professor,
Associate Professor of Agrarian Management Department
Vinnytsia National Agrarian University
(Vinnytsia)*

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-6462-5083>

METHODOLOGY OF RESEARCH OF DYNAMICS, CERTAIN TYPES, MARKET MODELS AND MARKET STRUCTURES

Анотація.

Управління економічною системою, як правило, має за мету досягти певного бажаного її стану, який би характеризувався відчутно кращими параметрами. Це потребує моделювання як

самої системи, так і процесу управління змінами в цілому. Об'єктом дослідження у статті виступив ринок овочевої продукції в Україні. Як будь-який ринок та економічна система, окрім статичного опису його стану, потребує визначення динаміки, тобто відображення зміни даного ринку у часі. Для визначення певних базових понять при ідентифікації такої динаміки автором статті запропоновано «матрицю динаміки ринку», де наведено тлумачення основних векторів зміни стану даних об'єктів з точки зору кількісних та якісних трансформацій. При цьому можуть бути визначені чотири принципові варіанти стану: розвиток, деградація, зростання, спад. Визначення таких зон стану ринку важливе, насамперед, з точки зору прогнозування руху реального ринку до більш кращого стану, де, з врахуванням діалектичного закону взаємозалежності між кількісними та якісними змінами, можливі лише дві альтернативи вектору змін.

В свою чергу, авторська методологія мала особливість щодо безпосередньої інтерпретації типів і моделей ринку. Визначення ідеального, бажаного стану ринку (досконалого/ефективно функціонуючого) потребує дослідження ринкової структури, виділення різних типів (моделей) ринку залежно від ринкової поведінки підприємств та груп агентів, особливостей формування ринкових цін, об'єктів збуту, попиту і пропозицій на товари тієї або іншої якості тощо. В межах цих завдань важливим представляється дослідження, насамперед, факторів інституційної природи, що призводять до трансформації ринкових процесів, а також методи їхньої ідентифікації за критерієм результативності економічної системи в цілому.

Застосування методології аналізу галузевих ринкових структур при дослідженні процесів формування і розвитку ринків забезпечується застосуванням комплексного підходу, що забезпечує аналіз взаємозалежності між структурою і закономірностями розвитку цих ринків. Схема аналізу структурних змін і результативності ринку, що конкретизує парадигму «структура → поведінка → результативність», може бути реалізована через системний підхід, що відображає функціональний вплив на результативність ринку має. Таке логічне відображення причинно-наслідкових зв'язків у моделі функціональності ринку дозволяє зробити висновок про доцільність здійснення системного аналізування ринку за певним алгоритмом.

Abstract.

Management of the economic system, as a rule, aims to achieve a certain desired state, which would be characterized by significantly better parameters. This requires modeling both the system itself and the change management process as a whole. The object of research in the article was the market of vegetable products in Ukraine. Like any market and economic system, in addition to a static description of its state, it is necessary to determine the dynamics, to reflect the changes in this market over time. To define certain basic concepts in identifying such dynamics, the author of the article proposed a «matrix of market dynamics», which provides an interpretation of the main vectors of change in the state of these objects in terms of quantitative and qualitative transformations. Thus four basic variants of a condition can be defined: development, degradation, growth, decline. Defining such zones of market condition is important, first of all, from the point of view of forecasting the movement of the real market to a better state, where, taking into account the dialectical law of interdependence between quantitative and qualitative changes, only two alternatives to the vector of change.

In turn, the author's methodology had a feature of direct interpretation of types and models of the market. Determining the ideal, desired state of the market (perfect / effectively functioning) requires a study of market structure, the allocation of different types (models) of the market depending on the market behavior of enterprises and groups of agents, features of market prices, sales, demand and supply of goods or of other quality, etc. Within these tasks, it is important to study, first of all, the factors of institutional nature that lead to the transformation of market processes, as well as methods of their identification by the criterion of the effectiveness of the economic system as a whole.

The application of the methodology of analysis of sectoral market structures in the study of the processes of formation and development of markets is ensured by the application of an integrated approach that provides an analysis of the interdependence between the structure and patterns of development of these markets. The scheme of analysis of structural changes and market performance, which specifies the paradigm «structure → behavior → performance», can be implemented through a systematic approach that reflects the functional impact on market performance. This logical reflection of causal relationships in the model of market functionality allows us to conclude that it is appropriate to carry out a systematic analysis of the market according to a certain algorithm.

Ключові слова: методологія, ринок, модель, ринок овочевої продукції, системний підхід.

Key words: methodology, market, model, vegetable market, system approach.

Постановка проблеми. Сучасна економічна система побудована на засадах ринку, і роль цього інституту в сучасному суспільстві важко переоцінити. Історично впродовж останнього тисячоліття відбувається процес формування системи глобального і національних ринків та уточнення ключових положень різних теорій ринку. Дослідження ключових дискусійних питань ринку та механізму його функціонування в сучасних умовах глобаліза-

ції економіки, характеризується недостатнім вивченням, у тому числі методологічним обґрунтуванням, насамперед дослідженням динаміки ринку, окремих його типів, моделей та ринкових структур. Зазначене визначає необхідність структурної модернізації парадигми ринку та відповідного наукового і методологічного обґрунтування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у формування і розвиток теорії ринку,

а також безпосередньо методології дослідження ринкових трансформацій зробили такі науковці як М. Алле, Л. Вальрас, Ж.-Б. Сей, Д. Кейнс, І. Лакатос, Л. Мізес, Д. Робінсон, А. Сміт, Е. Чемберлін, Ф. Хайек, М. Фрідмен, та ін. На пострадянському просторі питанням формування і розвитку економічної теорії і методології дослідження ринку вивчалися В. Базилевичем, І. Блаубергом, А. Гальчинським, П. Єшенком, О. Морозом, І. Петриченком, І. Радіоною, А. Чухном, Д. Шияном та ін. У свою чергу, теоретичні та прикладні методологічні аспекти дослідження динаміки, окремих типів, моделей ринку та ринкових структур потребують подальшого розгляду.

Метою статті є розробка методології дослідження динаміки, окремих типів, моделей ринку та ринкових структур.

Виклад основних результатів дослідження. Будь-яка економічна теорія може бути оцінена за прикладним значенням, тобто здатністю надавати конкретизовані пропозиції щодо вдосконалення чи видозміни системи управління розвитком досліджуваного об'єкта. На основі цього формується і нова управлінська задача.

Управління економічною системою, як правило, має мету досягти певного бажаного її стану, який би характеризувався відчутно кращими параметрами. Це потребує моделювання

як самої системи, так і процесу управління змінами в цілому. Ринок овочевої продукції, як будь-який ринок та економічна система, окрім статичного опису його стану, потребує визначення динаміки, тобто відображення зміни даного ринку у часі. Співставлення при цьому поточного стану об'єкта із минулим та майбутнім – прогнозованим – станом дозволяє відповісти на наступні питання: 1) наскільки даний стан є досконалим у порівнянні із минулим та очікуваним/можливим; 2) якою є історія динаміки об'єкта і наскільки його стан покращується і погіршується; 3) що визначає сутність погіршення чи покращення стану з точки зору історії динаміки і як це може бути враховано керуючою системою [1, с. 6].

Концептуальні засади застосування динамічних моделей до аналізування економічних процесів та значний методологічний потенціал такого підходу були обґрунтовані, як відомо, ще у 70-х рр. XX ст. низкою вчених-економістів, такими як Нобелівські лауреати у галузі економіки Я. Тінберген [2] та Р. Фрїш [3] та ін.

Для визначення певних базових понять при ідентифікації такої динаміки нами запропоновано «матрицю динаміки ринку» (рис. 1), де наведено тлумачення основних векторів зміни стану даних об'єктів з точки зору кількісних та якісних трансформацій.

Кількісні зміни	Зростання (Growth)	II Зона екстенсивного зростання		IV Зона поступу «інтенсифікація ринку»
	Відсутність суттєвих кількісних змін	Ia. Зона депресії		III Зона оптимізації
	Спад (Recession)	I Зона занепаду («згорання ринку»)		
		Деградація (Degradation)	Відсутність суттєвих структурних змін	Розвиток (Development)

Критеріальна інтерпретація позицій матриці:

Розвиток – зміни структури ринку, які, як очікується, призведуть до покращення сукупності його характеристик у майбутньому відповідно до світового тренду щодо аналогів більш ефективних ринків;

Деградація – зміни структури ринку, які, як очікується, призведуть до погіршення сукупності його характеристик у майбутньому відповідно до світового тренду щодо аналогів більш ефективних ринків;

Зростання – збільшення показників ринку (вартості в першу чергу, а також: обсягів реалізації продукції, кількості ринкових угод, кількості спекулятивних угод од, вартості спекулятивних угод і т. ін.);

Спад – зменшення показників ринку (вартості в першу чергу, а також: обсягів реалізації продукції, кількості ринкових угод, кількості спекулятивних угод од, вартості спекулятивних угод і т. ін.);

Депресія – усталена тенденція відсутності позитивних змін якісного і кількісного змісту впродовж чіткого і достатньо визначеного періоду.

Рисунок 1. Опис можливих сценаріїв динаміки ринку

Джерело: авторські дослідження.

При цьому можуть бути визначені чотири принципові варіанти стану, а саме: 1) *розвитку* (зміни структури ринку, які можуть бути визнані як позитивні); 2) *деградації* (зміни структури ринку, що визнані як негативні); 3) *зростання* (збільшення кількісних показників та темпів динаміки ринку – вартості у першу чергу та ін.); 4) *спаду* (зменшення кількісних показників ринку) та *депресії* (усталене перебування системи/об'єкту у неефективному стані). Загалом даний підхід класифікації на даний час можна вважати загальноновизнаним, основу чого склали свого часу – у 70-80-х рр. XX ст. дослідження та роботи таких лауреатів Нобелівської премії у галузі економіки як С. Коваль [4], А. Льюїс [5], Т. Шульц [6], Р. Солоу [7] та ін.

Важливість цієї схеми полягає у наступному: комбінаторне матричне відображення можливих позицій щодо ринку в авторській інтерпретації надає уявлення про можливі сценарії динаміки. При цьому кожен із секторів матриці є реалістичним, адже підтверджується історією вітчизняного ринку овочевої продукції (що представлено далі у роботі). Задля відображення найзагальніших пропорцій цих альтернатив деякі характерні показники станів ринку в різні періоди наведено у табл. 1. Такі позиції бути означені як «зони» динаміки ринку, зміст яких покликаний відобразити, перш за все, характерні

особливості стану ринку у ті чи інші часові відрізки власної еволюції.

У схемі на рис. 1 ідеальним станом є позиція IV або т. з. «зона поступу». У табл. 1, така асоціювалася із позитивними якісними змінами у структурі ринку, які розглядалися як основний імпульс змін та водночас, його зростанням, тобто за класичною моделлю інтенсифікації; для України цей стан розглядається як бажаний на перспективу апіорі.

Авторський підхід передбачав, що позитивне оцінювання наявних якісних змін на ринку слід асоціювати із ефектом мультиплікативної природи, що закономірно визначає зростання досконалості, результативності та ефективності системи у майбутньому періоді.

Відповідно «зона занепаду» (I) означає погіршення як кількісних, так і якісних характеристик водночас. Тобто це – рецесія щодо кількісних змін та деградація структури водночас; як приклад – для вітчизняного ринку овочевої продукції зазначене характерне насамперед для 90-х рр. Окремим випадком є відсутність чітко визначених суттєвих кількісних та якісних змін ринку – т. з. «зона депресії», яка на практиці, очевидно, впродовж тривалого періоду мати місце не може, а трансформується у зони оптимізації, зростання чи занепаду.

Таблиця 1

**Інтерпретація стану ринку овочевої продукції
в Україні відповідно до матриці динаміки ринку**

Показники	Зростання	Занепад	Стабілізація	Тенденції зростання та оптимізації	Стратегічна перспектива
	1990 р.	1995 р.	2000 р.	2018 р.	2025 р.
Часова інтерпретація	Друга половина 80-х рр.	Перша половина 90-х рр.	Друга половина 90-х рр. - початок 2000-х рр.	3 2010-х рр.	Прогноз
Обсяг виробництва продукції овочівництва, млн дол. США*	765,0	199,2	56,8	1136,3	1300,0-1500,0
Споживання на 1 особу овочів, кг	128,0	114,0	101,7	164,9	185,5
Частка ОГН у виробництві, %	27,0	73,0	83,0	85,0	65,0
Внесення мінеральних добрив, кг/га	164,0	73,5	23,0	205,0	300,0
Експорт продукції овочівництва, млн дол. США**	106,0	85,7	14,7	299,3	550,0

Примітки: * - 1990 р. – курс нац. валюти до 1 дол. США – 0,60 руб.; 1995 р. – курс 1,76 грн; 2000 р. – курс 5,75 грн; 2018 р. – курс 27,0 грн; прогноз – 25,0 грн;

** - за даними ФАО [8].

Джерело: авторські дослідження, інтерпретація змісту рис. 1.

Проміжні по суті позиції II та III відображають стан ринку відповідно:

- для «зони екстенсифікації» (II) як такого, де, наприклад, обсяги інтенсивного овочівництва мінімізовано, проте це компенсовано за рахунок випереджаючого зростання кількісних параметрів (посівних площ) за рахунок технологічно і організаційно примітивних систем; при цьому отримали поширення видозмінені системи ринкового обміну: наприклад, за рахунок мало- чи неконтрольованих стихійних ринків і т. ін. Так, зазначене характерне для України з другої половини 90-х рр. та початку 2000-х рр.;

- для «зони оптимізації» (III) характерною є стагнація чи навіть зменшення кількісних показників (або якихось із сукупності таких – посівних площ, наприклад) ринку на фоні позитивних структурних зрушень та поліпшення економічних показників (обсягів виробництва, рентабельності, прибутковості та ін.) – для вітчизняного ринку овочевої продукції зазначене характерне для окремих часових відрізків з 2000-х рр.

Хотіли б зазначити, що на практиці чітко визначити стан ринку на поточний період достатньо проблематично, адже найчастіше можна стверджувати про тенденції змін або ж/та зміну якоїсь групи показників на фоні усталеності інших. Більш коректно стверджувати про переважання характеристик тієї чи іншої зони для конкретного ринку в даний момент (детальне аналізування вітчизняного ринку овочевої продукції за вказаними характеристиками і типологією зон наведено в [1]). Іншими словами, як вже зазначалося, галузь та ринок ніколи не будуть мати однозначні характеристики якоїсь зони, натомість спостерігатиметься комбінування ознак різних зон з переважанням якоїсь з них.

Тим не менше, на нашу думку, стан I та II зон складає, в свою чергу, площину т. з. «маргіналізації» даного ринку як регіонального в структурі міжнародних ринків. Термін «маргіналізація», використаний Ф. Броделем у [9, с. 244], застосовано як синонімічний по суті до «експлуатації» в розрізі окремих господарських територій та регіональних ринків. Звідси, маргіналізація якогось ринку означає стан підпорядкованості існуючому міжнародному поділу праці та світовому ринку, коли маргіналізований ринок знаходиться в умовах нерівноправного, нееквівалентного обміну. Аргументи щодо того, що український ринок овочевої продукції підпадає під ознаки маргіналізованого, наведено у статті [10, с. 62], де означено економічну ціну втрат від зазначених ефектів.

Визначення таких зон стану ринку важливе, насамперед, з точки зору прогнозування руху реального ринку до більш кращого стану, де, з врахуванням діалектичного закону взаємозалежності між кількісними та якісними змінами, можливі лише дві альтернативи вектору змін: у напрямку трансформації I – II – IV чи I – III – IV. Звідси, рух до кращого стану за вказаними траєкторіями запропоновано визначити як «нормальний», тоді як деградаційні вектори – «аномальними». При цьому гіпотезою може бути твердження про неможливість безпосередньої трансформації за вектором I – IV. Концептуально нормальні зміни очікувано реалізуються в економічній системі капіталістичного типу за

високого рівня економічного лібералізму та мінімізації регуляцій; аномальні зміни асоціюються з неефективно функціонуючою економічною системою, що має ознаки капіталістично-ринкової, проте яка характеризується невинновданом високим рівнем неефективного регулювання, дисфункціональністю конкурентного середовища та інших елементів ринку.

В свою чергу, авторська методологія мала особливість щодо безпосередньої інтерпретації типів і моделей ринку.

Важливою умовою успішного розвитку будь-якої держави є ефективний розвиток ринкової економіки, оскільки це дасть змогу державі зміцнити свої позиції на зовнішньому ринку, покращити інвестиційний клімат, збільшити обсяги виробництва, краще задовольнити потреби людей і т. д. В процесі дослідження теоретичних і методичних основ побудови в Україні ринкової моделі господарювання важливе значення має не тільки адекватне розуміння процесів трансформації економіки у ринкових умовах господарювання, але й формування повноцінних ринків з метою їх адаптації до вимог світового економічного середовища [11, с. 14].

Слід підкреслити, що визначення ідеального, бажаного стану ринку: за авторською версією – досконалого/ефективно функціонуючого – потребує дослідження ринкової структури, виділення різних типів (моделей) ринку залежно від ринкової поведінки підприємств та груп агентів, особливостей формування ринкових цін, об'єктів збуту, попиту і пропозицій на товари тієї або іншої якості тощо. Ринкова структура включає також внутрішні зв'язки між частинами єдиного цілого – ринку: відносини продавців і покупців один з одним і між собою, а також відносини потенційних продавців з потенційними покупцями і конкурентами.

В організованому ринковому середовищі ринкові відносини, які формуються між покупцями і продавцями, створюють можливості вільно обмінюватися матеріальними благами на різних конкурентних ринках за обов'язкової умови – дотримання принципу еквівалентності обміну. Загальновідомо, що ринковій конкуренції притаманна економічна боротьба між товаровиробниками, постачальниками і споживачами товарів за найвигідніших умов виробництва, реалізації, споживання. Водночас це є методом вибору оптимального господарського рішення. Економічна доцільність щодо вибору правильного рішення підтверджується станом ринкової рівноваги між попитом та пропозицією на конкретному продуктовому ринку та досягнення оптимальних параметрів показників, що характеризують даний ринок.

Виходячи із умов, де основою є конкурентні переваги, традиційно виокремлюють такі найбільш характерні моделі ринкових структур: «чиста (досконала) конкуренція», «монополістична конкуренція», «олігополія», та «чиста монополія» (табл. 2). Аналізування вітчизняного ринку овочевої продукції за вказаними чотирма позиціями дозволяє стверджувати, що такий належить до моделі монополістичної конкуренції. У такій констатації є принципові моменти, які можна розглядати як основи подальшої оптимізації ринку.

Так, перш за все, слід виходити із ідеалістичності (тобто відсутності у реальному житті, як правило) моделі чистої конкуренції, що було доведено

на початку 30-х рр. XX ст. Дж. Робінсон [12] та Е. Чемберліном [13]. В свою чергу, для даного ринку через його особливості фактично неможлива модель чистої конкуренції. Звідси ринок овочевої продукції реально може варіювати від стану олігополії

до монополістичної конкуренції. При цьому стан монополістичної конкуренції представляється найбільш прийнятним, і такий стан, як вже зазначалося, присутній.

Таблиця 2

Характеристика моделей ринкових структур

Модель ринкової структури	Характерні ознаки моделі ринку				
	Кількість учасників	Тип товару	Можливість впливу на ціну	Можливість вступу в галузь	Нецінова конкуренція
Чиста (досконала) конкуренція	Велика кількість	Стандартизований	Відсутня	Вільний	Відсутня
Монополістична конкуренція	Багато (30-1000)	Диференційований	Можливий	Можливий	Реклама, бренд та ін.
Олігополія	Деякі (3-20)	Стандартизований або ін.	Можливий при змові	Обмежена	Якість, реклама,
Чиста монополія	Один	Унікальний	Значна	Заблокована	Реклама, PR та ін.

Джерело: сформовано автором на основі відомих підходів.

Таке твердження має наступні аргументи: 1) тільки такий ринок набуває максимальної соціалізації (тобто найбільш можливої кількості бенефіціаріїв); 2) тільки такий ринок може найбільшою мірою реалізувати потенційні фактори конкурентоспроможності монополістичного змісту, причому це проявлятиметься в усіх видах господарської діяльності, на всіх її ланках; 3) тільки на таких ринках може бути реалізований найбільшою мірою стимулюючий вплив ринкових механізмів ціноутворення; 4) на такому ринку зберігається висока конкурентність економічного середовища за рахунок мінімізації бар'єрів входження до галузі, фактичного унеможливлення картельних угод, а також мінімізації можливості прояву опортуністичної поведінки окремих груп агентів за рентною ознакою [14, с. 126].

Вважаємо за доцільне окремо зазначити необхідність уточнення методології дослідження розвитку різних типів і моделей ринку товарів і послуг в Україні в умовах трансформаційних глобальних змін. Перспективними мають бути вказані конкретні підходи щодо поєднання інтересів суб'єктів цього ринку в контексті функціонування України в СОТ та різноаспектної інтеграції до ЄС.

В межах цих завдань важливим представляється дослідження, насамперед, факторів інституційної природи, що призводять до трансформації ринкових процесів, а також методи їхньої ідентифікації за критерієм результативності економічної системи в цілому. Так, на думку Т. Осташко «... відмінність методів теорії галузевих ринкових структур від методів мікроекономічної теорії полягає, з одного боку у більшій широті охоплення ринкових процесів, а з іншого – у більшій конкретизації інституційних деталей» (*кін. цит.*) [15, с. 130]. В даному випадку згодні із тим, що такий методологічний підхід забезпечує суттєві переваги при здійсненні аналізу репрезентативного ринку, особливо за умов активного його інституційного формування, де недосконалість (недостатня ефективність) ринку може бути пов'язана із неврегульованою і малопрогнозованою взаємодією формальних і неформальних інститутів ринку.

Інституціональний підхід вважається продуктивним для оцінки ефективності ринків, їх структурних елементів і структурних змін. Адже керуючись цією теорією, загалом ринок може бути відображений як система інститутів, як формальних так і неформальних, що передбачає певний рівень витрат на трансакції, як правило, на рівні індивідуальних контрактів. Відповідно, ефективність ринку обумовлена розвиненістю інститутів, що виражається у низьких трансакційних витратах.

Вітчизняні вчені вважають, що на високу вартість ринкових трансакцій у перехідний період в Україні суттєво вплинули неформальні чинники, серед яких чи не найбільшим був внесок невизначеності майбутнього, що деформувало мотиви і поведінку учасників ринку [16, с. 12]. З іншого боку, наголошено на тому, що першопричиною високої вартості ринкових трансакцій є те, що в Україні ринкові перетворення розпочалися і проходили без комплексної урядової програми, невизначеності послідовної державної політики щодо реформування секторів економіки і формування прозорого національного ринку.

Як відомо, на етапі становлення ринкових інститутів чинники трансакційних витрат самі перебувають на стадії формування і не можуть як функціональний фактор впливати і тим самим забезпечити ефективність ринків. Тобто, нестабільність інституційного середовища зумовлює неефективність ринків. Зокрема, висока вартість трансакційних витрат на внутрішньому ринку України зумовлює орієнтацію агентів ринку на короткострокові цілі і адаптацію до неефективної інституційної системи замість довгострокової виваженої стратегії розвитку, а також формування нових ефективних інститутів і організацій. Останньою тенденцією зростання трансакційних витрат учасників національних ринків стали процеси інтеграції до СОТ, ЄС, а саме – зростання видатків трансакцій, які пов'язані з адаптацією товарів до вимог міжнародних стандартів. Тобто, як бачимо, теоретичні схеми інституціоналізму мають безпосередній прикладний прояв.

При обґрунтуванні підходів до структурно-інституційного аналізу ринків варто спиратися на те-

оретичні розробки засновників і послідовників теорії інституціоналізму – Д. Коммонса [17], Р. Коуза [18], О. Уільямсона [19], Д. Норта [20], Д. Ходжсона [21] та ін. Найбільш вдалі базові моделі аналізу щодо галузевих ринкових структур, на нашу думку, запропоновані Е. Мейсоном і надалі розвинені численними науковими школами. Так, стверджується, що моделі аналізу ринків у різних суспільно-економічних формаціях дозволяють моделювати результативність окремих ринків залежно від поведінки продавців і покупців, яка в свою чергу залежить від структури ринку [22, с. 5].

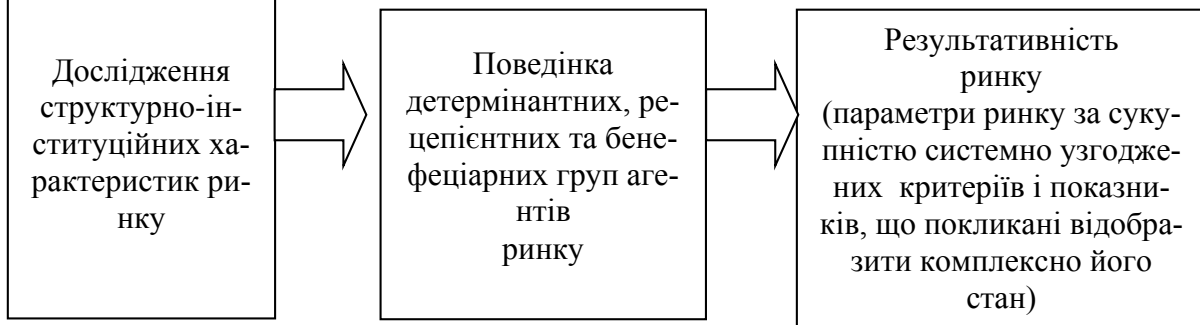

Рисунок 2. Схема парадигми аналізу ринку

Джерело: авторська інтерпретація схеми за даними [24].

Зокрема, при аналізі елементів кожного з трьох блоків системи і їхнього взаємозв'язку застосовувалися інституціональні підходи. Аналіз інституціональних аспектів ринку дасть можливість пояснити з точки зору економічної теорії цілу низку явищ, що супроводжували формування цього ринку і впливають на ефективність його розвитку в умовах ринкових відносин. Логіка даної схеми (див. рис. 2) полягає у наступному: зміна ринкових структур (структури та/і інститутів ринку) обумовлює зміну моделей поведінки груп агентів – учасників ринкових відносин, що у свою чергу, змінює параметри ринку.

Схема має постійну діалектичну відтворюваність, тому що цей причинно-наслідковий зв'язок продовжується у такій же послідовності: нові (покращені чи погіршені) параметри ринку призводять до зміни інституційного середовища і структури ринку з аналогічними ефектом подальшого функціонального впливу на поведінку та результативність ринку. Безумовно, що у цьому разі зазначені ефекти мають чітко визначену мультиплікативну природу – негативного чи позитивного змісту. Подібна логіка повинна бути філософською основою універсальної системи управління ринком, ринковими змінами тощо.

Важливим аргументом на користь застосування методології аналізу галузевих ринкових структур при дослідженні процесів формування і розвитку ринків є комплексний підхід, що забезпечує аналіз взаємозалежності між структурою і закономірностями розвитку цих ринків. Для зазначеного аналізу ринкових структур доцільним вважали використання вже апробованих підходів, наприклад у роботах О. Осташко [15, с. 130–138]. Так, схема аналізу структурних змін і результативності ринку, що конкретизує парадигму «структура → поведінка → результативність», може бути реалізована через системний підхід, що представлено на рис. 3. З наведеної схеми видно, що функціональний вплив на

Такий підхід у рамках теорії структури ринків отримав назву парадигми «структура → поведінка → результативність» [23, с. 6], авторська інтерпретація якої може бути представлена у такому вигляді (рис. 2). Сенс такого підходу полягає у тому, щоб через вивчення структурно-інституційних характеристик якогось ринку пояснити специфіку поведінку різних груп агентів – учасників даних ринкових відносин, що у кінцевому підсумку пояснює стан (потенціал, дисфункції, успіхи) ринку (в авторському тлумаченні – через чітко визначений набір критеріїв і показників).

результативність ринку має три ієрархічні яруси. Так, структурно-інституційні та поведінкові характеристики знаходяться під впливом факторів двох порядків [14, с. 132]:

1) т. з. *базові умови* (авторський термін), які визначають особливості формування співвідношення «попит-пропозиція» в конкретних історичних умовах;

2) т. з. *фонові умови* (авторський термін) – державне регулювання, інфраструктура ринку, функціональність грошової системи та місце досліджуваного національного ринку у системі світового за критерієм еквівалентності обміну, що, у свою чергу, визначають граничне співвідношення попиту і пропозиції. Термін «базові умови» стосовно факторів впливу на ринок означають детермінантну роль співвідношення «попит-пропозиція» у функціонуванні будь-якого ринку, тоді як аспект «фоновості» умов – те, що ринок буде існувати за будь-яких, навіть дуже несприятливих умов у неефективному – за суспільними критеріями досконалості – стані.

Таке логічне відображення причинно-наслідкових зв'язків у моделі функціональності ринку дозволяє зробити висновок про доцільність здійснення системного аналізування ринку за певним алгоритмом.

Першим етапом такого аналізу є оцінювання базових структуроутворюючих умов ринку, які характеризують, з одного боку, особливості виробництва і споживання товарів та послуг, а з іншого – специфіку конкретної ситуації щодо розвитку даного ринку в Україні. Саме під впливом базових умов ринку зі сторони попиту і пропозиції формуються особливості структури цього ринку, співвідношення яких є головною складовою ринкового механізму, що, у свою чергу, корегується функціональним впливом інших елементів [25, с. 44].

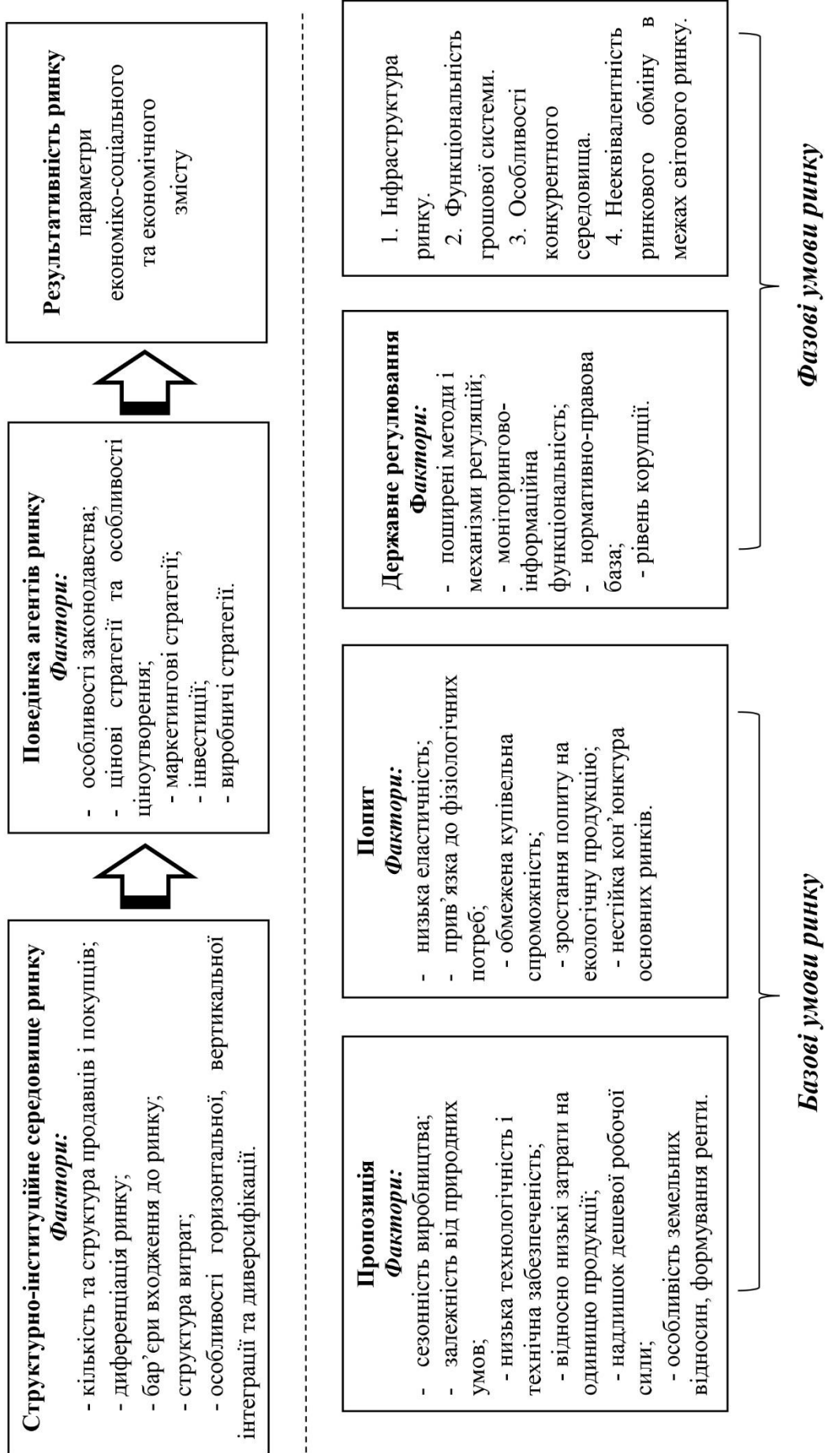

Рисунок 3. Методика системного аналізування ринку за структурно-інституційним підходом

Джерело: авторська інтерпретація концепту, представленого у [24].

Найбільш впливовим системоутворюючим елементом ринку виступає платоспроможний попит, абсолютні та відносні показники його характеристики: абсолютні розміри доходів населення та їх динаміка, величина на одну особу, територіальна та групова диференціація. Стосовно пропозиції найбільш впливові базові умови ринку визначають особливості виробництва товарів і послуг, які зумовлюють нестабільність і нижчу за потенційну доходність суб'єктів ринку у разі інституційної незавершеності формування ринку, неефективного виробництва, низької техніко-технологічної озброєності, як це має місце в Україні.

Стосовно попиту базовими умовами вітчизняних ринків можна вважати специфічну динаміку еластичності попиту товари і послуги, що спричиняє особливу еластичність цін, прив'язку попиту до фізіологічних потреб населення (наприклад – у випадку ринку овочевої продукції), обмеження попиту внаслідок низької купівельної спроможності, вплив несприятливої чи нестійкої кон'юнктури світових ринків та ін.

Другим етапом при аналізі ринкових структур є визначення масштабів і методів їх державного регулювання, адже від нього в значній мірі залежить результативність ринку. Загальновідомо, що вплив державної політики на ринкові структури може здійснюватися за рахунок інвестицій, цін, обсягів виробництва продукції за допомогою податків, субсидій, тарифів, імпорتنних квот, антимонопольної політики тощо. Досвід свідчить, що держава може бути досить впливовим суб'єктом ринку. В реаліях ринку XXI ст., декларуючи за мету підтримку товаровиробників і регулювання ринків, держава найчастіше використовує такі інструменти як цінова політика, податкова політика, бюджетна підтримка, надання пільгових кредитів. Для України проблема створення достатньо функціональних (ефективних) фонових умов для ринку полягає, як стверджується, перш за все, із складнощами трансформування державної політики від адміністративного до ринково-орієнтованого типу.

Третім етапом аналізування ринкових структур є дослідження структурних характеристик ринку, а саме: кількісних характеристик продавців і покупців; диференціації ринку; бар'єрів входження до ринку; структури витрат; рівня вертикальної інтеграції, починаючи від виробництва до роздрібно торгівлі; диверсифікації виробництва тощо.

При цьому слід зазначити, що аналізування диференціації ринку має специфіку, яка полягає в тому, що поряд з диференціацією продукції, конкурентності ринку, важливу роль при цьому відіграє інституційна диференціація, що включає інфраструктуру ринку, просторову диференціацію регіональних, національних і зовнішніх ринків, а також часову диференціацію, тобто розвиток ринкових структур у часі.

Наступним етапом аналізування є визначення функціональності правового поля, в якому діють суб'єкти ринку, підприємицького середовища, маркетингових стратегій, інвестицій у виробництво та поведінки інших суб'єктів ринку – посередників, споживачів, держави.

У загальному контексті розгляду питання поведінки агентів ринку в значній мірі залежить від

цінової стратегії, що безпосередньо чи опосередковано стосується цін і ціноутворення на товари і послуги. При дослідженні питань ціноутворення на ринку важливо здійснити аналіз коливань і співвідношення цін, основними напрямками якого є: оцінка різних цін для одного виду продукції або товарної групи; варіація цін у часі; варіація цін у регіонах, зонах; розбіжність цін на окремих субринках (державному, кооперативному, приватному); варіація цін у разі купівлі товарів різними соціально-економічними категоріями (групами за доходами). При цьому аналізування коливань та співвідношення цін спирається на розмах варіації, що характеризує розриви між мінімальними та максимальними цінами на товар і свідчить про диференціацію споживання.

За ринкової економіки суб'єкти ринку наділені правом самостійного визначення ціни на власну продукцію, а також правом її визначення на засадах домовленості зі споживачами (покупцями) при укладанні між ними угод купівлі-продажу. Саме це веде до виникнення цінової конкуренції між виробниками. Тому кожен з них прагне продати свій товар, а також не тільки зберегти, але й розширити свою нішу на ринку для зміцнення на ньому своїх позицій. Визначивши рівень підвищення ціни, можна на основі аналізу кон'юнктури ринку зробити передбачення про можливість виробництва та продажу якіснішої продукції. За умови реальності зазначеного продажу можна прийняти рішення про здійснення додаткових витрат на поліпшення якості продукції, що зумовлюють підвищення її собівартості. Інтерес до високоякісної продукції безпосередньо пов'язаний зростаючим попитом на світових ринках останнім часом.

На заключному етапі досліджується результативність ринку, в основі чого є оцінка не тільки з точки зору ефективності виробництва і розміщення ресурсів, але й з точки зору забезпечення зайнятості і соціальної справедливості, тобто справедливого розподілу доходів між учасниками ринку. На даному етапі досліджуються також цінові параметри та рівень задоволеність попиту на внутрішньому ринку.

Загалом кон'юнктуру ринку, тобто економічну ситуацію, яка склалася на ринку на конкретний момент часу, можна оцінити за допомогою системи показників, які характеризують ті чи інші сторони її прояву. Для цього запропоновано уточнений за Т. Дударем [24, с. 42] автором перелік критеріїв та показників (табл. 3). Останні представляють собою логічне відображення критеріїв оцінювання ринку за авторською методологією, якою передбачено комплексність вимог до ринку, у чому і полягає особливість ринку постіндустріального типу.

Слід підкреслити ту роль, що надається вченими та практиками процесу інтеграції українських ринків до світових. В останній час це проявляється через вступ України до СОТ, масштабних програмах асоціації з ЄС, а також іншими інтегративними процесами. Актуальними при цьому, в першу чергу, є питання адаптації національних стандартів якості та маркетингових інституцій до західних вимог міжнародного ринку щодо якості продукції, доступу товарів іноземного виробництва на внутрішній ринок, а також можливості отримання доступу

на міжнародні товарні ринки з конкурентоспроможною продукцією. Вважаємо, що економічний зміст даного складного і тривалого процесу перед-

бачає мінімізацію негативного ефекту нееквівалентного обміну, за якого традиційно функціонували вітчизняні ринки.

Таблиця 3

Система оцінювання кон'юнктури ринку

<i>Критерії</i>	<i>Показники</i>
Пропозиція	Динаміка, обсяг, структура, собівартість. Виробничий і сировинний потенціал. Еластичність.
Попит	За ступенем задоволення потреб, формами виникнення, станом ринку та місця купівлі. Потенціал супутнього споживання: місткість ринку засобів виробництва, ресурсів, послуг.
Структурно-інституційні характеристики ринку	Співвідношення попиту і пропозиції. Співвідношення ринків засобів виробництва та параметрів споживання. Товарна структура товарообігу. Структура продавців за формами власності та організаційними формами. Структура покупців: оптових, роздрібних. Регіональна структура ринку. Розподіл ринку за малим, середнім та великим бізнесом.
Динаміка ринку	Темпи зростання/зменшення продажів, цін, обсягів товарних запасів, прибутку.
Тенденції коливальності, циклічності	Коефіцієнти варіації продажів, цін, товарних запасів. Сезонні коливання, коливання обсягів виробництва.
Регіональні особливості	Регіональна варіація попиту і пропозиції. Регіональна варіація рівня попиту (на 1 особу). Регіональна варіація темпів динаміки основних параметрів ринку.
Ділова активність	Портфель замовлень. Розмір та динаміка угод. Ступінь завантаженості виробничих потужностей.
Ризики	Комерційні, інвестиційні, кредитні ризики. Ризик прийняття виробничих, логістичних, збутових, маркетингових рішень.
Масштаб ринку	Загальний обсяг реалізації продукції (товарів).

Джерело: авторська інтерпретація за [24].

Соціально-економічні наслідки такої трансформації вітчизняних ринків можуть бути відображені

у вигляді двох сценаріїв (табл. 4), де стратегія інтеграції безумовно представляється більш привабливою.

Таблиця 4

Основні сценарії історично обумовленої динаміки вітчизняного ринку овочевої продукції

Збереження існуючого стану	Підвищення рівня еквівалентності ринкового обміну через інтеграцію до світових ринків
Низькі ціни, заробітні плати, доходи мінімізація доданої вартості у галузі	Зростання вказаних показників до рівня світових
Обмеження ролі фактору якості продукції	Підвищення якості продукції та зростання цього фактору у моделях конкурентоспроможності та стратегіях розвитку
Мінімізація інвестиційної привабливості галузі	Підвищення інвестиційної привабливості галузі
Обмеження техніко-технологічного забезпечення галузі	Підвищення техніко-технологічного рівня галузі, використання сучасних маркетингових, логістичних та збутових технологій
Низька престижність праці у галузі, низький рівень інтелектуального капіталу галузі	Зростання попиту і пропозиції на галузевому ринку праці
Ігнорування екологічних проблем галузі	Досягнення світових екологічних стандартів у галузі
Занижені продуктивність, результативність, ефективність галузі у т. ч. маркетингової, логістичної, збутової діяльності.	Збільшення вказаних показників, зменшення сезонності, поглиблення рівня переробки та зберігання
Незначний вплив галузі на формування місцевих бюджетів	Зростання місцевих бюджетів (насамперед, сільських територій)

Джерело: авторські дослідження.

Підвищення рівня еквівалентності ринкового обміну ми передбачаємо через інтеграцію до світових ринків.

Висновки. Авторська позиція будувалася на припущенні про можливість розробки методології дослідження динаміки, окремих типів, моделей ринку та ринкових структур, що повинно враховуватися задля досягнення цільового і ефективного упорядкування розвитку ринку.

Для визначення динаміки ринку розроблено «матрицю динаміки ринку», де наведено тлумачення основних векторів зміни стану даних об'єктів з точки зору кількісних та якісних трансформацій. Визначення стану ринку важливе, насамперед, з точки зору прогнозування руху реального ринку до більш кращого стану, де, з врахуванням діалектичного закону взаємозалежності між кількісними та якісними змінами, можливі лише дві альтернативи вектору змін.

Використані в процесі досліджень такі інтелектуальні елементи методології як системний підхід, надають достатньо повне уявлення про спрямованість та геометрію можливої динаміки ринків, що у свою чергу це є достатньо аргументованою методологією прогнозування сприятливих моделей розвитку. Таке логічне відображення причинно-наслідкових зв'язків у моделі функціональності ринку дозволяє зробити висновок про доцільність здійснення системного аналізування ринку за певним алгоритмом.

Список використаної літератури:

1. Мороз О. В., Логоша Р. В. До питання побудови універсальної моделі ринку. Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Економіка і менеджмент. 2016. Вип. 21. С. 5–10.
2. Тинберген Я., Бос Х. Математические модели экономического роста: пер. с англ. Ред. М. М. Голанский. Москва : Прогресс, 1967. 174 с.
3. Фриш Р. Основные черты промежуточной модели «Осло». Применение математики в экономических исследованиях / под ред. В. С. Немчинова. Москва : Соцэкгиз, 1961. Т. 2. С. 429–531.
4. Kuznets Simon (2002). Economic Development, the Family, and Income Distribution: Selected Essays. Cambridge University Press. с. 434.
5. Lewis, W. A. The Slowing Down of the Engine of Growth/ W. A. Lewis//American Economic Review. – 1980. –September. – P.555-564.
6. Theodore W. Schultz Human Capital in the International Encyclopedia of the Social Sciences. N.Y., 1968, vol. 6. 84 p.
7. Robert Merton Solow. Growth Theory: An Exposition. Oxford University Press, 1988. p. 109.
8. FAOSTAT. URL : <http://www.fao.org/faostat/en>
9. Бродель Ф. Материальная цивилизация, экономика и капитализм: XV- XVIII вв. Т. 3. Москва: Мир, 1992. С. 550.
10. Логоша Р. В. Трансформації ринку овочів в Україні. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики: Всеукраїнський науково-виробничий журнал. 2016. Вип. 3(8). С. 55–67.
11. Мороз О. В., Логоша Р. В. Проблемний дуалізм загальної теорії ринку та його значення для цивілізаційного розвитку. Інноваційна економіка: Науково-виробничий журнал. 2016. Вип. 5–6 (63). С.11–16.
12. Робинсон Дж. Экономическая теория несовершенной конкуренции. Москва: Юрайт, 1986. 450 с.
13. Чемберлин Э. Теория монополистической конкуренции: реориентация теории стоимости. Москва: Юрайт, 1996, 650 с.
14. Логоша Р. В. Формування постіндустріального ринку овочевої продукції в Україні: монографія. Вінниця: Вінн. обл. друкарня. 2017. 515 с.
15. Осташко Т. О. Ринкова трансформація аграрного сектора. Київ: Фенікс, 2004. 280 с.
16. Осташко Т. О. Структурно-інституційний аналіз аграрного ринку. Київ: Ін-т економіки та прогнозування, 2006. 56 с.
17. Commons J. R. Institutional Economics. American Economic Review. 1931. V. 21. P. 68–657.
18. Коуз Р. Г. Фирма, рынок и право/пер. с англ. Нью-Йорк: Телекс, 1991. 192 с.
19. Уильямсон О. И., Гальперина В. М. Вертикальная интеграция производства: соображения по поводу неудач рынка. Т. 2. Теория фирмы. Санкт-Петербург: Эконом. шк., 2000. С. 11–32.
20. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики/пер. с англ. А. Н. Нестеренко. Москва: Начала, 1997. 192 с.
21. Ходжсон Дж. Экономическая теория и институты: Манифест современной институциональной экономической теории/пер. с англ. Москва: Дело, 2003. 464 с.
22. Шерер Ф. М., Росс Д. Структура отраслевых рынков/пер. с англ. Москва: Инфра-М, 1997. 698 с.
23. Дудар В. Т. Формування і розвиток ринку конкурентоспроможної агропродовольчої продукції: автореф. дис. канд. наук: 08.00.03. Тернопіль, 2008. 22 с.
24. Дудар Т. Г., Дудар В. Т. Формування ринку конкурентоспроможної агропродовольчої продукції: теорія, методика, перспективи: монографія. Тернопіль: Економічна думка, 2009. 246 с.
25. Логоша Р. В. Системний підхід в методології дослідження аграрного ринку. Інфраструктура ринку. 2017. Вип. 8. С. 43–49.

УДК 352.07

Фурман І.В.,

кандидат економічних наук, доцент кафедри адміністративного менеджменту та альтернативних джерел енергії
Вінницького національного аграрного університету

НАПРЯМИ ВПРОВАДЖЕННЯ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ В СИСТЕМУ ЕФЕКТИВНОЇ РОБОТИ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ УКРАЇНИ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ

Furman I.V.,

candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Administrative Management and Alternative Energy Sources
Vinnytsia National Agrarian University

DIRECTIONS OF INTRODUCTION OF FOREIGN EXPERIENCE INTO THE SYSTEM OF EFFECTIVE WORK OF LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES OF UKRAINE IN THE CONCENTRAL CENTER

Анотація:

Розглянуто та систематизовано досвід європейських країн щодо розвитку місцевого самоврядування. Наведено особливості побудови відносин між центральними та місцевими органами влади, способи об'єднання територіальних громад, формування їх колективних органів і можливості вирішення спільних проблем. Досліджуються фундаментальні напрями реформування системи місцевого самоврядування в Україні на основі досвіду зарубіжних країн. Наголошується на тому, що на сьогодні тема реформування місцевого самоврядування в Україні стоїть досить гостро. На шляху до створення досконалої моделі органів із забезпечення врахування інтересів населення необхідне ґрунтовне вивчення як теоретичних засад, так і досвіду зарубіжних країн у цій сфері. Висвітлено напрями впровадження зарубіжного досвіду в роботу органів місцевого самоврядування України, зокрема: шляхи впровадження зарубіжного досвіду децентралізації управління та світовий досвід розвитку місцевого самоврядування. Результати дослідження дозволяють визначити основні пропозиції щодо подальшої реалізації реформи місцевого самоврядування в Україні.

Abstract:

The experience of European countries in the development of local self-government is considered and systematized. Peculiarities of building relations between central and local authorities, ways of uniting territorial communities, formation of their collective bodies and possibilities of solving common problems are given. The fundamental directions of reforming the system of local self-government in Ukraine on the basis of the experience of foreign countries are studied. It is emphasized that today the topic of local government reform in Ukraine is quite acute. On the way to creating a perfect model of bodies to ensure that the interests of the population are taken into account, a thorough study of both theoretical principles and the experience of foreign countries in this field is necessary. The directions of introduction of foreign experience in the work of local self-government bodies of Ukraine are covered, in particular: ways of introduction of foreign experience of decentralization of management and world experience of development of local self-government. The results of the study allow us to identify the main proposals for further implementation of local government reform in Ukraine.

Ключові слова: місцеве самоврядування, органи місцевого самоврядування, система місцевого самоврядування, публічне управління, децентралізація, територіальна громада, функції, повноваження, взаємодія, адміністративно-територіальний устрій, Європейський союз, субсидіарність.

Key words: local self-government, local self-government bodies, system of local self-government, public administration, decentralization, territorial community, functions, powers, interaction, administrative-territorial structure, European Union, subsidiarity.

Вступ. Місцеве самоврядування в Україні – це гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання в сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста – самостійно чи під відповідальність органів і посадових осіб місцевого самоврядування – вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції та Законів України. Місцеве самоврядування здійснюється територіальними громадами сіл, селищ, міст як безпосередньо, так і через сільські, селищні, міські ради та їх

виконавчі органи, а також через районні та обласні ради, які представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст [6].

Одним із завдань, яке потребує нагального вирішення, є проведення державно-правової реформи, складовою частішою якої є побудова ефективних систем державної виконавчої влади та місцевого самоврядування. Значною мірою її результативність залежатиме від правильного вибору стратегії подальшого розвитку державно-управлінських інститутів, від реалізації положень

Конституції України, від стану правової культури в суспільстві, від досконалої організації місцевих органів влади та органів місцевого самоврядування [5].

Реальне, а не декларативне розширення прав місцевого самоврядування. Не змагання між урядом і Президентом – хто керуватиме місцевими адміністраціями, а перенесення важелів влади до місцевих рад та їх виконавчих органів. Ключове завдання – забезпечення фінансової та ресурсно самодостатності місцевих рад. Водночас розширення повноважень місцевого самоврядування не повинно зруйнувати цілісність та єдність системи державного управління. Кожний рівень організації влади (самоврядування) мусить виконувати свої, притаманні лише йому функції, а система влади повинна діяти як єдиний організм. Головним на шляху становлення ефективного місцевого самоврядування в Україні та соціально-економічного розвитку держави є проблема формування інституту комунальної власності, обсягу повноважень органів місцевого самоврядування у здійсненні права власності на комунальне майно [4].

Українське суспільство впродовж віків іноземного панування, перебуваючи під різними державними утвореннями, все ж зберігало єдність не завдяки владі, а всупереч їй, та накопичило певний громадянський потенціал самоврядування. Трансформація громадянського суспільства вимагає глибокого вивчення конституційно-правових аспектів організації і реалізації місцевого самоврядування в Україні, час і практика ставить нові доктринальні та конкретно-юридичні завдання.

Використовуючи досвід європейської демократії в Україні, одночасно розбудовується і правова держава, і громадянське суспільство, у тому числі місцеве самоврядування з власними соціокультурними та історичними традиціями, культурою та менталітетом українців.

Конституція України 1996 р. створила конституційно-правові передумови розбудови місцевого самоврядування, визначила загальні засади конституційної моделі територіальної організації влади на місцях та концептуальні напрямки діяльності виконавчих органів місцевого самоврядування в Україні. Відповідно до ч. 2 ст. 5 Конституції України носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Згідно з Конституцією України місцеве самоврядування є правом територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання в сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції України і законів України. Так, в Україні місцеве самоврядування визнається і гарантується (ст. 7 Конституції України) [5].

Концептуальні засади побудови і функціонування системи місцевого самоврядування визначено й викладено у Всесвітній декларації місцевого самоврядування та Європейській хартії про місцеве

самоврядування. Так, відповідно до ст. 3 Європейської хартії місцевого самоврядування – це право і реальна здатність органів місцевого самоврядування регламентувати значну частину публічних справ і управляти нею, діючи в межах закону, під свою відповідальність і в інтересах місцевого населення. Дане право здійснюється як виборними та виконавчими органами, так і безпосередньо територіальною громадою шляхом використання різних форм прямої демократії. Дана Хартія ратифікована Законом України «Про ратифікацію Європейської хартії місцевого самоврядування» від 15 липня 1997 р. [8] без будь-яких застережень. Слід зазначити, що більшість положень чинної Конституції України ґрунтується на положеннях Хартії, які об'єктивно і закономірно відповідають європейському вибору України.

Так, Європейська хартія місцевого самоврядування формально на сьогодні є складовою українського законодавства і має прямо застосовуватись у реальному житті. У визначенні Хартії йде мова не тільки про право, а й про реальну здатність, що означає просту річ. Не може бути місцевого самоврядування там, де немає спроможності виконувати надані повноваження.

Схвалена Кабінетом Міністрів України 1 квітня 2014 р. «Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні» визначає основні шляхи вирішення проблем існуючої системи місцевого самоврядування. Ключовими питаннями, які визначають сутність змін цієї системи, є: визначення обґрунтованої територіальної основи для діяльності органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади; розмежування повноважень між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади на різних рівнях адміністративно-територіального устрою за принципами субсидіарності та децентралізації; максимальне залучення населення до прийняття управлінських рішень, сприяння розвитку форм прямого народовладдя [38].

На забезпечення розвитку системи місцевого самоврядування було спрямовано прийняття: Закону України «Про співробітництво територіальних громад» від 17 червня 2014 р., Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 5 лютого 2015 р., Закону України «Про засади державної регіональної політики» від 5 лютого 2015 р. Прийняття нових законодавчих актів спричинило внесення змін до такого концептуального поняття, як «система місцевого самоврядування», що знайшло відображення у змінах до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», внесених 5 лютого 2015 р. Після доопрацювання до переліку елементів цієї системи віднесено: територіальну громаду; сільську, селищну, міську раду; сільського, селищного, міського голову; виконавчі органи сільської, селищної, міської ради; старосту; районні та обласні ради, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст; органи самоорганізації населення [13].

У Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020»

від 12 січня 2015 р. визначаються мета та першочергові умови – оборонні, соціально-економічні, організаційні, політико-правові, виконання яких забезпечать в подальшому повноцінне членство в ЄС. Необхідно досягти консенсусу у відносинах між владою, бізнесом та громадянським суспільством, яке повинно здійснювати контроль за владою, жити відповідно до принципів Конституції гідності та неухильно додержуватися Конституції України та законів України [14].

Пріоритетним напрямом державної політики у сфері місцевого самоврядування є забезпечення реалізації на місцях Стратегії розвитку України – 2020, а саме: спрямування діяльності органів місцевого самоврядування за такими векторами руху як: сталий розвиток країни; безпека держави, бізнесу та громадян; відповідальність і соціальна справедливість; гордість за Україну в Європі та світі; проведення децентралізації та реформи місцевого самоврядування; реформа органів публічного управління; залученість органів місцевого самоврядування до реалізації 10 першочергових реформ в цілому [14].

На виконання рішень III-го Варшавського саміту голів урядів та керівників держав-членів Ради Європи було розроблено Європейську Стратегію інновацій та належного врядування на місцевому рівні, яка була затверджена Комітетом Міністрів Ради Європи у 2008 р. Ухвалення даної Стратегії є надзвичайно важливим кроком у подальшому розвитку місцевої демократії, оскільки однією з найважливіших передумов реформування системи місцевого самоврядування як в Україні, так і в інших європейських країнах є спроможність місцевого самоврядування ефективно реалізовувати зростаючу кількість повноважень, що передається їм органами центральної влади з метою надання більш якісних послуг населенню. Реалізація Стратегії має сприяти досягненню наступних результатів: громадяни мають бути в центрі всіх найбільш важливих демократичних процесів у суспільстві; органи місцевого самоврядування повинні постійно удосконалювати систему управління та надання послуг відповідно до 12 принципів, визначених в Європейській Стратегії, а саме:

1. Чесні вибори, громадське представництво та партисипація, з метою забезпечення реальної можливості громадян брати участь у вирішенні місцевих справ.
2. Чутливість – відповідне реагування органів місцевої влади на законні очікування та потреби громадян.
3. Ефективність і результативність, найбільш раціональне використання ресурсів місцевої громади.
4. Відкритість і прозорість, забезпечення публічного доступу до офіційної інформації з метою розуміння місцевою громадою, яким чином здійснюється управління суспільними справами.
5. Верховенство права, з метою забезпечення справедливості та політичної нейтральності місцевої влади у своїй діяльності.

6. Етична поведінка – переважання суспільних інтересів над приватними.

7. Компетентність та спроможність. Забезпечення професійного виконання обов'язків представниками та посадовими особами місцевого самоврядування.

8. Інновації та відкритість до змін – застосування нових підходів та практик в управлінській діяльності.

9. Надійний фінансовий менеджмент, забезпечення ощадливого та продуктивного використання публічних фінансів та інших матеріальних ресурсів.

10. Сталий розвиток та орієнтація на довгострокові результати, з метою врахування інтересів майбутніх поколінь щодо збереження національної (місцевої) культурної спадщини та навколишнього природного середовища.

11. Права людини, культурна різноманітність та соціальне згуртування, з метою забезпечення захищеності та поваги до усіх громадян.

12. Підзвітність – відповідальність посадових осіб місцевого самоврядування за свої дії [14].

Міжнародна практика свідчить про те, що місцеве самоврядування є суттєвим елементом громадянського суспільства, хоча і досить специфічним. З одного боку, це владна структура, без якої громадянське суспільство існувати не може. З іншого, це частина громадянського суспільства, яка представляє всю спільноту у владних структурах та забезпечує реалізацію прав населення на здійснення місцевого самоврядування.

В усіх країнах Західної Європи місцеве самоврядування розглядається в якості найважливішої складової частини управління суспільством, необхідного доповнення і протизваги управлінню з центру та є запорукою демократичного здоров'я суспільства.

Система місцевого самоврядування європейських країн формувалася на протязі багатьох віків під сильним впливом загальнокультурних і політичних традицій, особливостей адміністративно-територіальних устроїв, рівня політико-правового регулювання центральних органів влади. Саме це пояснює специфічність і різноманітність систем місцевого самоврядування на одному континенті. Очевидно, що подібні системи не копіювались з якогось одного зразку, а визрівали в надрах того чи іншого суспільства. В останні роки спостерігається тенденція поступового послаблення відмінностей та посилення спільних рис у структурі, характері, функціональності систем місцевого самоврядування в різних країнах.

Передумовою конституційної реформи місцевої влади були прагнення запозичити позитивний досвід зарубіжних країн, наблизити українські муніципальні інститути до європейської цивілізації, гарантувати захист прав місцевого самоврядування, його самостійність, демократичні принципи організації муніципальної влади.

Україна на конституційному і законодавчому рівні може використовувати позитивний світовий

досвід при формуванні власної моделі місцевого самоврядування. Необхідно орієнтуватися на: аналіз національних умов організації та діяльності відповідних органів влади з урахуванням адміністративно-територіального устрою; децентралізацію управління і передачу на місцевий рівень більших повноважень; історичні, фінансові та інші умови розвитку територій і держави в цілому.

Отже, процес передачі повноважень від державних органів влади до органів місцевого самоврядування проходить поетапно і не є завершеним у зв'язку з потребою удосконалення законодавства України.

Необхідно констатувати, що відродити місцеве самоврядування в Україні неможливо без його реформування, що є необхідною передумовою подолання системної кризи в нашій державі. Незважаючи на проголошені реформи, на сьогодні ні українці, ні міжнародні експерти не виявляють реальних змін в Україні. Показником є місце нашої держави в різних міжнародних рейтингах. Стан місцевого самоврядування не відповідає потребам українського громадянського суспільства, а принципи місцевого самоврядування майже не реалізуються на практиці.

Для подолання закликів до федералізації, порушень вітчизняного законодавства та державного суверенітету необхідно удосконалити та запровадити ефективний механізм втілення в життя конституційно-правових норм, що забезпечить існування дієвого місцевого самоврядування в нашій державі.

Історія децентралізованої держави є історією суперечностей, пов'язаних із пошуком найкращої форми організації державної влади. Останні кілька десятиріч поняття децентралізації є основним в Європі, воно також стало об'єднуючим щодо економічного розвитку регіонів у цій частині світу. Децентралізація як концепція набуває багатьох форм, зважаючи на історію країн, рівні розвитку, культури й підходи до державного управління.

Публічна влада виступає у двох формах – державної влади та місцевого самоврядування. Система публічної влади існує і функціонує за рахунок податків з населення та підприємств для того, щоб діяти у суспільних інтересах. Проте, за наявних умов переходу України до демократії, механізм дії публічної влади потребує подальшого розвитку та вдосконалення.

Одним із способів оптимізації державного управління є децентралізація – передача певної частини повноважень органам, які не є підпорядкованими центральній владі, а обираються чи створюються громадою. Процес децентралізації, наприклад, у Франції та Німеччині відбувається і дотепер – час від часу ще робляться деякі вдосконалення і корегування. Традиційно усталений погляд на децентралізацію як на процес, за якого в рамках децентралізованої держави утворюються самостійні одиниці, що є носіями місцевого самоврядування (громади), потребує вироблення нових підходів до аналізу його змісту.

Проблема децентралізації влади в Україні не є

новою, проте залишається актуальною, оскільки за існуючої системи державотворення – управління занадто сконцентроване в центрі, не вистачає ресурсів і, відповідно, функціонування виконавчої влади на місцях є не досить динамічним, спостерігаються суперечності між місцевими органами влади, і, як результат – відчуженість людей від неї. З огляду на це потребує вдосконалення та приведення у відповідність з Конституцією України правове регулювання цих проблем. Насамперед це стосується розвитку місцевого самоврядування, стратегічного планування, і особливо бюджетної політики держави. Удосконалення місцевого управління, зокрема взаємодії органів державного управління та місцевого самоврядування, сьогодні залишається актуальною.

Для ефективного розв'язання питань місцевого значення потрібна модель, яка б забезпечувала необхідну єдність державної влади з одночасною самостійністю територіальних громад. У суспільстві мають бути визначені не максимальні, а граничні можливості самоврядування з метою розвитку демократії і забезпечення суверенітету народу, і оптимальне співвідношення державного управління і самоврядування, їх співвідношення на місцевому рівні. В умовах реформування українського суспільства вирішення цієї проблеми є надзвичайно важливим.

В Україні за роки незалежності були зроблені перші кроки для інституціонування демократичної децентралізації в плані створення правової основи для процесу децентралізації. Чинна Конституція закріпила систему організації влади на місцевому рівні, закладеному в 1992 році. Наступним кроком у створенні правової основи для децентралізації влади стали закони «Про місцеві державні адміністрації» (1997) та «Про місцеві адміністрації» (1999). Етапом на цьому шляху стала Концепція реформи місцевого самоврядування, спрямована на децентралізацію влади. Наступним реальним кроком стали пропозиції щодо внесення змін до Конституції України, які ґрунтуються на положеннях Європейської Хартії місцевого самоврядування, напрацюваннях Конституційної асамблеї та Конституційної Комісії Верховної Ради, груп експертів в області конституційного права і місцевого самоврядування.

На сучасному етапі в Україні триває муніципальна реформа, яка є органічною частиною адміністративної реформи та передбачає усунення недоліків, які істотно впливають на здійснення управлінської діяльності. При цьому, слід зазначити, що повноцінному функціонуванню інституту місцевого самоврядування в Україні заважає також фінансово-економічна несамостійність територіальних громад, надмірна концентрація владних повноважень у центральних та місцевих органах виконавчої влади, обмеженість повноважень і ресурсів місцевого самоврядування, що також пов'язані з відсутністю належного розуміння необхідності виваженого впровадження зарубіжного досвіду.

Для розв'язання зазначених проблем необхідно

науково обґрунтувати та внести зміни до організаційно-правових механізмів, що регулюють процеси місцевого самоврядування, розробити інституціональний дизайн та концептуальні моделі організації влади на місцях і на цій основі – запровадити стандарти Європейського Союзу щодо надання адміністративних та громадських послуг населенню через удосконалення структури та функцій місцевих органів виконавчої влади та місцевого самоврядування. Адже, вступивши до Ради Європи та підписавши Європейську хартію про місцеве самоврядування, наша держава взяла на себе зобов'язання щодо розвитку місцевої демократії за європейським взірцем.

Аналіз попередніх досліджень. За останні роки проведено багато наукових досліджень, присвячених висвітленню різних аспектів теорії і практики місцевого самоврядування у європейських країнах, але комплексний аналіз можливостей використання європейського досвіду в умовах українських реалій, носить дещо поверховий характер. Концепція місцевого самоврядування, розроблена розвинутими зарубіжними країнами, ґрунтується на аксіоматичному твердженні, що право громадян на участь в управлінні місцевими справами є складовою частиною побудови більшості сучасних демократичних держав світу, а територіальні громади являють собою один з основних елементів будь-якого демократичного режиму. У зв'язку з цим виділено основні напрями розробки проблем, що розглядаються як вітчизняними, так і зарубіжними фахівцями.

Питанням розвитку місцевого самоврядування присвячені праці таких дослідників: В.Б. Авер'янова, В.Д. Бакуменка, Л.М. Пронько, Г.М. Заболотного, О.В. Батанова, В.М. Дрешпака, І.В. Дробуша, В.В. Кравченка, Н.В. Левківської, О.Ю. Лебединської, Ю.А. Дмитрієва, Т.В. Мотренка, О.І. Сушинського, В.В. Наконечного, І.О. Цурканової та ін.

Постановка завдання. Метою дослідження є вивчення теоретичних, методичних та практичних питань впровадження зарубіжного досвіду в систему ефективної роботи органів місцевого самоврядування.

Результати дослідження. Як правило, виокремлюють такі три види децентралізації: урядову, ідеологічну та технологічну. Вони, своєю чергою, також поділяються на підвиди: урядова – на політичну, адміністративну, фінансову, економічну чи ринкову й екологічну; ідеологічна – на лібертаріанську соціалістичну та вільного ринку; технологічна – на інформаційних технологій та освоєних технологій. Розглядаючи урядову децентралізацію, важливо зазначити, що вона може бути як територіальною, у процесі якої влада передається, наприклад, від центральної частини міста до його периферійних частин, так і функціональною, коли прийняття рішень на вищих рівнях управління будь-якої гілки влади передається нижчому рівню або відбувається повна відмова від цієї функції за рахунок приватизації.

Зарубіжний досвід показує: практичне застосування децентралізації та однієї з чотирьох її форм – деконцентрації – зумовило появу явищ і процесів регіоналізаційного характеру в європейських країнах (тобто регіоналізації), що, своєю чергою, вплинуло на трансформацію усталених у цих країнах форм державного устрою. Тому в багатьох країнах світу так історично склалося, що протягом XIX–XX століть утвердилися нові форми державного устрою, які не лише є основою муніципальної (або місцевої) та регіональної автономії, а й забезпечують їхнє ефективне функціонування. Як наголошують західні науковці, провідними принципами європейської політики виступають деконцентрація, децентралізація та регіоналізація, а «місцева та регіональна автономія стали принципами європейського конституційного права, тобто такого конституційного права, яке є спільним для всіх країн Європи». Пояснюється це щонайменше двома обставинами.

По-перше, саме завдяки своїм звичним та прозорим сферам життєдіяльності муніципальна та регіональна автономії уможливають розв'язання суспільних проблем із максимальним наближенням до інтересів громадян.

По-друге, муніципальні та регіональні особливості, а також знання громадянами та громадськими об'єднаннями проблем місцевого й регіонального характеру можуть розглядатися та вирішуватися безпосередньо лише на муніципальному та регіональному рівнях, що й дає змогу для реалізації орієнтованої на потреби людей муніципальної та регіональної політики.

Попри те, що класичними формами державного устрою в різних країнах світу залишаються унітаризм, федералізм і конфедералізм, дослідження останніх десятиліть показують, що кожна з цих форм має свої особливості, які дали підстави не лише зробити відповідну класифікацію окремих держав, а й вивести ще такі форми державного устрою, як унітарну децентралізовану та унітарну регіоналізовану.

Нині налічується 168 унітарних держав¹, з яких 130 – республіканського типу та 38 – унітарні монархії. Федеральних держав у світі налічується 27, з яких республіканського типу – 21 та федеральних монархій – 6. Для проведення адміністративної реформи в ЄС перед розширенням 2004 року європейські експерти, дослідивши проблеми державного устрою країн-членів ЄС і врахувавши наслідки застосування згаданих принципів деконцентрації, децентралізації та регіоналізації в цих країнах, класифікували їх за певними ознаками.

Унітарний устрій зберігають Греція, Ірландія, Люксембург і Португалія, котрі стали членами ЄС у другій половині XX століття. Спільним між цими країнами є те, що вони відносно невеликі за територією (Ірландія, Люксембург) або лише декілька десятиліть тому звільнилися від авторитарних режимів (Греція, Португалія). Тому якщо в основі збереження унітаризму Ірландією й Люксембургом можна вбачати насамперед наявність малих територій (Люксембург) і гомогенність населення (Ірландія), то грецький і португальський унітаризм, крім

гомогенного чинника, продовжує зберігатися історично, а також, можливо, через нетривалу деконцентрацію та децентралізацію поставлоритарної влади.

Польща, Чехія, Словаччина, Словенія, Угорщина, Румунія, Болгарія, Хорватія, Естонія, Литва і Латвія, які вступили до Євросоюзу вже на початку ХХІ століття (2004, 2007 та 2013 рр.), також зберігають класичну унітарну форму державного устрою.

Унітарні регіоналізовані держави є предметом досліджень не лише європейських, а й багатьох інших зарубіжних науковців, котрі значно розширили їхній перелік, включивши до нього також Україну.

У політичному розумінні регіоналізація, як наголошують європейські науковці, є концепцією, наближеною до федералізму, а отже, виникає новий тип держави – регіоналізована держава. Це поняття виникло зовсім недавно й спричинило чимало дискусій, порушивши бінарну класифікацію, яка розрізняла федеративний та унітарний державні устрої. Регіоналізована держава є однією з двох можливих форм складного державного устрою, другою формою якого є, звісно, федеративна держава.

Зарубіжний досвід показує, що регіональна держава є централізованішою, ніж федерація, але децентралізованішою, ніж унітарна держава. З другого боку, регіональні держави включають федерації, в яких влада стала централізованішою, та унітарні держави, де певний обсяг влади був переданий регіональному врядуванню. Проміжним рівнем між місцевим і національним урядуванням в обох формах державного устрою є субнаціональні (піднаціональні) регіони.

Необхідність фундаментального вивчення світового досвіду становлення й розвитку нових форм державного устрою актуалізована теперішньою ситуацією в Донецькій і Луганській областях, сепаратистські явища та процеси в яких призвели до ліквідації в окремих районах цих областей державного ладу. Сепаратистсько-російські терористичні угруповання надалі бойовими діями порушують територіальну цілісність нашої держави, а їхнє керівництво намагається в так званий дипломатичний спосіб нав'язати Україні федералізм. З огляду на це, необхідно якнайактивніше шукати відповіді на запитання [1]:

– до якого ступеня необхідно деконцентрувати й децентралізувати владу й управління, щоб зберегти, з одного боку, територіальноадміністративну цілісність держави, а з другого – створити ефективний муніципальний (місцевий) та регіональний рівні управління?

– чи варто вдосконалювати та розвивати наявну унітарну регіоналізовану форму державного устрою, наповнюючи її адекватним, сучасним реаліям змістом, чи залишати її «законсервованою», чи впроваджувати федеративну форму державного устрою?

Ці та багато інших подібних до них питань надзвичайно гостро, як ніколи раніше, стоять сьо-

годні на порядку денному перед науковцями, експертами, політиками, урядовцями. Проблеми, які стосуються форми державного устрою та які накопичувалися десятиліттями, знайшли своє відображення та варіанти шляхів розв'язання в численних концепціях різних реформ і в цілій низці політико-правових документів, котрі вироблялися впродовж двох минулих десятиліть і котрі становлять сьогодні досить вагоме підґрунтя для реформування.

Однак відповіді на наведені вище запитання доцільно шукати не лише всередині країни, а й у відповідних доробках європейських держав, оскільки внаслідок історичних обставин вони значно раніше почали розв'язувати такі проблеми. Зрозуміло, що при цьому не варто ідеалізувати європейський або світовий досвід, сприймати «за чисту монету» поради й рекомендації закордонних експертів бодай через те, що Європейський Союз загалом і його держави-члени зокрема (як і інші країни світу) перебувають у перманентному стані розвитку буквально в усіх сферах суспільного життя. Одне з пріоритетних місць в еволюційних процесах посідає сфера управління на муніципальному та регіональному рівнях, а це означає, що країни в процесі реформування експериментують не лише в себе і навіть не стільки в себе, скільки поза межами власних територій.

Формою державного устрою в Україні має залишатися унітаризм, котрий у контексті децентралізаційних та регіоналізаційних явищ і процесів (як більш демократичних), що тривають у країнах світу, має поступово наповнюватися якісно новим змістом, пронизаним історичними, етнопсихологічними, соціальноекономічними, політико-правовими й іншими особливостями й традиціями, що віками супроводжують українську державність.

Оптимальна організаційна структура державного управління на практиці також пов'язана з проблемою вибору між централізацією та децентралізацією. Розподіл повноважень між державним, регіональним та місцевим рівнями влади є важливим фактором здатності держави покращувати надання послуг населенню, а також допомагати у формуванні належного середовища для регіонального економічного розвитку. Подібного ефекту можна досягти як шляхом децентралізації (політичний та адміністративний підхід), так і шляхом деконцентрації (переважно) адміністративний підхід, або завдяки їх поєднанню [2].

Згідно із системою деконцентрації, повноваження місцевого рівня передаються органам державного управління, які виконують їх у межах окремих територіальних одиниць. Контроль здійснюється шляхом запровадження фінансових і дисциплінарних заходів. У поєднанні з парламентським управлінням, деконцентрація зазвичай має важливий централізуючий вплив, адже саме прем'єр, у разі, необхідності, приймає рішення щодо політики управління та децентралізації. Натомість децентралізація передбачає передачу повноважень уряду чи його органів представникам місцевих територіальних колективів, причому останні не мають прямої відповідальності ні перед урядом, ні

перед його органами. На відміну від федеральної системи, у моделі децентралізації унітарної держави існують місцеві органи влади, які утворюються центральною владою. Це означає, що вони наділені лише тими повноваженнями, які делеговані їм урядом.

Адміністративна децентралізація в Польщі сприяла самостійному розвитку місцевого самоврядування, покращанню якості життя її громадян і, насамкінець, після вступу країни до ЄС дала можливість новоствореним адміністративним одиницям виступати рівноправними партнерами в міжнародному співробітництві. Вивчення зарубіжного досвіду впровадження реформ децентралізації влади може сприяти уникненню деяких упереджених і неправильних підходів, характерних для сучасної української практики управління «з центру», тому передовий досвід децентралізації має для України на етапі зміцнення державності передусім змістове значення.

Зарубіжний досвід підтверджує, що навіть в успішних в політичному, економічному, соціальному плані країнах (Франція, Велика Британія, Італія, Польща) в процесі здійснення децентралізації влади вони мали великі проблеми. В умовах глибокої політичної, економічної та соціальної кризи цей чинник слід завчасно враховувати, щоб упередити можливі негативні наслідки децентралізації. В цьому плані слід забезпечити послідовність у здійсненні цього процесу, зокрема, органи влади зобов'язані забезпечити спроможність участі народу в управлінні суспільно-політичними та суспільно-економічними процесами в державі: держава має посприяти зміцненню інститутів місцевого самоврядування, ефективності їх діяльності з метою забезпечення здійснення ними самоврядних функцій на рівні району та регіону, забезпечити ефективність системи служби в органах місцевого самоврядування, підвищення рівня оплати службовців місцевого самоврядування, їх освітнього та компетентного рівня, здійснення ефективної політики, спрямованої на подолання диспропорцій в економічній та інших сферах розвитку територій, збільшення обсягу бюджетного фінансування та вдосконалення механізму трансфертів фінансових ресурсів держави на рівень територіальних громад, ліквідації диспропорцій у розвитку економічної та правової основ у здійсненні децентралізації та ін.

Децентралізація – процес перерозподілу або диспергування функцій, повноважень, людей або речей від центрального управління. Цей процес було названо «новим державним управлінням», який був описаний як децентралізація, предметне управління, конкуренція урядової і місцевої координації. Зростання державних витрат, низькі економічні показники і зростання впливу ідей вільного ринку переконали уряди децентралізувати свою діяльність, щоб укласти договори з приватними фірмами, що працюють на ринку і повністю приватизувати виконання деяких послуг.

У багатьох зарубіжних країнах розроблено комплекс процедур, спрямованих на підвищення

результативності й ефективності державного фінансового контролю, поліпшення діяльності органів виконавчої влади та інших органів, які використовують у своїй діяльності державні ресурси, а також на збільшення прозорості діяльності виконавчих органів влади й інших бюджетотримувачів і для того, щоб мати можливість визначати персональну відповідальність за ухвалені рішення та дії в державних органах. Метою впровадження цих процедур є незалежна, ефективна і об'єктивна оцінка діяльності виконавчих органів влади та інших органів, що використовують державні кошти.

Ці процедури закріплюються на законодавчому рівні. Наприклад, у США діє Government Performance Results Act (GPRA) – федеральний закон «Про оцінку результатів діяльності державних установ» (1993 р.). Значущість цього закону в тому, що вперше сформоване завдання підвищення якості і ступеня задоволеності населення послугами, що надаються державою.

У Франції ці показники закріплюються в Budget Organization Law (LOI organique n 2001-692 du 1 aout 2001 relative aux lois de finances: LOLF). Закон зобов'язує кожне Міністерство складати Річний Виконавчий План, який встановлює за кожною програмою: завдання, які повинні бути досягнуті; показники діяльності для оцінки ефективності (Indicateur d'efficience) та їх цільові значення; показники діяльності для оцінки ефективності (Indicateur d'efficience) та їх значення⁸. Крім того, кожне Міністерство повинне готувати Річний Виконавчий Звіт про результати роботи, який необхідно подавати до Парламенту після закінчення фінансового року. У Повідомленні кожному Міністерству потрібно ясно вказати для кожної програми такі елементи як: ступінь виконання завдань; ступінь досягнення цільових значень показників діяльності для оцінки їх ефективності.

Змінюючи моделі управління в Україні з акцентом на посилення місцевого самоврядування, важливо розв'язати проблеми у двох сферах: територіальній – визначення базового рівня управління, на якому може забезпечуватися ефективно управління, і фінансовій – забезпеченість рівнів управління. При цьому ключовими постають проблеми, пов'язані з оптимізацією місцевих видатків відповідно до галузевих норм навантаження на бюджетні установи та бюджетної спроможності фінансування цих установ. Забезпечення населення мінімальним набором суспільних благ є можливим тільки в адміністративно-територіальних одиницях, які мають відповідний розмір [17].

Тому надзвичайно важливим напрямом децентралізації в Україні є впровадження механізмів об'єднання зусиль різних територіальних громад щодо реалізації тих чи інших функцій як шляхом їх об'єднання в одне муніципальне утворення, так і через міжмуніципальне співробітництво. Наразі в Україні вже реалізуються перші спроби об'єднання територіальних громад за затвердженою урядом методикою. Загалом це відповідає сучасним європейським тенденціям, хоча має враховувати низку застережень.

Загалом серед країн Європи виділяють дві загальні схеми об'єднання територіальних громад: північноєвропейська, в рамках якої відбувалося формування великих муніципалітетів (Швеція, Англія) та південноєвропейська – з об'єднанням громад у відносно невеликі муніципалітети (Франція, Італія). Відповідно сформувалися і різні за розміром та повноваженнями муніципалітети. У Швеції середній розмір громади становить 34 тис мешканців, у Данії – 55 тис, в Англії – 120 тис. У деяких землях Німеччини реформи привели до збільшення середнього розміру муніципалітету до 45 тис жителів.

Таке масштабне укрупнення муніципалітетів суттєво підвищило фінансово-економічні складові управлінського потенціалу органів місцевого самоврядування і зробило їх багатофункціональними. У більшості країн Європи територіальні реформи з суттєвого укрупнення муніципалітетів офіційно були добровільними, як це анонсується і в Україні. Проте в реальності ступінь добровільності був не надто високим, і територіальні реформи проводилися із суттєвою примусовою складовою. Як правило, на рівні уряду створювалися комісії, які готували рекомендації щодо створення нового територіального формату системи місцевого самоврядування.

Добровільна фаза у процесі об'єднання громад переважно стосувалася деталей адаптації громад до запропонованого урядом плану територіальної структури. Якщо ж добровільно консенсусу не вдавалося досягнути, то рішення про об'єднання приймалося централізовано. Такий досвід добровільного об'єднання громад необхідно враховувати і при здійсненні подібних заходів в Україні. Очевидно, що у даній сфері виникатиме чимало суб'єктивних конфліктів, які не дозволять прийняти оптимальне рішення з позицій підвищення ефективності управління.

Інша модель формування дієвого місцевого самоврядування – в Іспанії, Швейцарії, Італії та Франції, у яких кількість муніципалітетів не змінилася. Остання взагалі є лідером у Європі за кількістю органів місцевого самоврядування, їх там понад 36 тис, а кількість населення у більшості з них не перевищує 2 тис.

Проте більшість функцій там реалізується через інститути міжмуніципального співробітництва, яких у Франції створено понад 2,5 тис. Такі інститути можуть мати різну організаційну форму і виконувати різні функції. Їх створення і функціонування є добровільним і виходить з ініціативи громад, завдання яких вони покликані виконувати. Такий підхід суттєво відрізняється від централізованого спланованого об'єднання громад і забезпечує індивідуальні рішення різних територіальних проблем.

Загалом, основною тенденцією процесів адміністративно-територіального реформування є утворення міцних базових адміністративно-територіальних одиниць, спроможних здійснювати місцеве самоврядування. Проте питання розмірів та функцій, які вони повинні виконувати, є індивідуальним

не тільки для країни, а й навіть у межах окремих регіонів. Тому воно повинно вирішуватися за безпосередньої участі територіальних громад.

Логічно припустити, що в країнах з невеликими муніципалітетами більшість повноважень закріплено за центральним рівнем. Цьому є докази. Наприклад, освіта у Франції є високоцентралізованою. Центральний уряд керує кадровою політикою на всіх рівнях і складає загальні плани розміщення закладів освіти. Роль муніципалітету обмежена формуванням та утриманням шкільного майна і покриттям поточних витрат, не пов'язаних з навчанням. Литва з відносно великими муніципалітетами дотримується протилежного курсу. Місцева влада тут оплачує зарплату і має формальну функцію контролю за наймом та просуванням по службі персоналу, а також відповідає за формування та утримання шкільного майна.

Проте малі розміри муніципалітетів не завжди виключають можливість отримання великої кількості повноважень. У Франції, наприклад, місцева влада відповідає за водопостачання та каналізацію. Малі громади забезпечують ці послуги, укладаючи угоди з компаніями приватного сектора. У Німеччині малі муніципалітети укладають угоди з районною владою щодо забезпечення початкової та середньої освіти. Муніципалітети можуть формувати спільні компанії з надання послуг або укладати міжмуніципальні угоди. Наприклад, одна громада надає певні послуги іншій за обумовленою ціною. Отже, обидва підходи – щодо об'єднання та збереження невеликих громад – мають переваги та недоліки, і навряд чи слід обирати ту чи іншу схему у чистому вигляді.

Очевидно, що добровільно об'єднати усі громади в Україні не вдасться, тому, залишаючи можливість для існування малих громад, важливо забезпечити їх інструментарієм розв'язання спільних із сусідніми громадами проблем. Серед українських 12 тис територіальних громад половина є малими з населенням менше 3 тис осіб. Тож основні реформаційні зусилля потрібно спрямувати саме на них, бо в існуючих умовах вони не мають шансів на ефективне самоуправління.

Нагальним завданням реформування державно-управлінської діяльності є визначення місця адміністративних договорів у системі адміністративно-правового регулювання, критеріїв класифікації адміністративних договорів, порядку їх укладення і використання в практичній діяльності органів державної виконавчої влади й органів місцевого самоврядування. Найбільш вживаною є класифікація форм державно-управлінської діяльності, яка структурно складається із чотирьох видів: видання нормативних актів управління; видання індивідуальних актів управління; проведення організаційних заходів; здійснення матеріально-технічних операцій. Використання в державному управлінні методів єдиноначальності та колегіальності, принципів централізації та децентралізації, функцій регулювання та дерегулювання свідчать про певну діалектику його розвитку. Якісні зміни в державному управлінні України передбачають часткове усунення

існуючих суперечностей шляхом удосконалення його форм та відображення їх на відповідному рівні.

З числа інноваційних правових форм публічного управління однією з перспективних вважається договірна форма регулювання адміністративних правовідносин. Подальше вдосконалення форм і методів управлінської діяльності держави має першочергове значення, оскільки форми державного управління пов'язані насамперед із виданням правових актів. Однак безперервність управлінської діяльності веде до значної кількості законодавчих і нормативно-правових актів. Практично виключається можливість повного та вичерпного регулювання всіх управлінських відносин нормами Конституції України, законів, указів Президента України та нормативних актів Кабінету Міністрів України. Тому інші центральні та місцеві органи виконавчої влади, здійснюючи в межах своєї компетенції функції управління та вирішуючи конкретно-індивідуальні справи, уповноважені на видання власних нормативно-правових актів, які загальноприйнято називати юридичними актами управління або адміністративними актами [17].

Значну увагу слід приділити загальній характеристиці адміністративного договору як форми державного управління. Відзначається, що в нинішніх умовах розвитку українського суспільства спостерігаються спроби повернутись до аналізу положень доктрини природного права. Це знову ставить проблему визнання самого права як системи прав, а не системи норм. Це передбачає наявність множинності джерел права, у тому числі звичаїв, прецедентів, договорів, а відмова від положень, що договір є результатом реалізації об'єктивного права, ставить питання про визнання його як елемента правотворчості.

В історичній ретроспективі окремими країнами застосовувалися ті чи інші з згаданих основних інституційних принципів, або їх поєднання, тому їх аналіз потребує врахування особливостей конкретно-історичного етапу розвитку соціальної формації. У зв'язку із створенням ЄС важливо врахувати і застосування принципу субсидіарності в національних правових системах країн-членів, адже саме цей принцип відіграє важливу роль у визначенні компетенції та повноважень органів публічної влади країни-члена ЄС на місцевому рівні. У вітчизняній науці дістало обґрунтування положення про те, що «реалізація виконавчої влади забезпечується певним організаційно-правовим механізмом, який в юридичній науці прийнято розглядати як поєднання деякої сукупності суб'єктів, процесу їхньої діяльності, та нормативно-правової регламентації, що забезпечує належну юридичну основу як існування, так і функціонування даних суб'єктів».

Вважаємо за доцільне окремо проаналізувати принцип децентралізації. Першочерговий аналіз змісту цього принципу обумовлюється його важливим значенням для сучасного етапу розвитку вітчизняної адміністративно-правової галузі, проведення адміністративно-правової реформи, у т. ч. реформи адміністративно-територіального устрою України. Відповідно до визначення, поданого у французькому довідково-енциклопедичному словнику з державного управління принцип децентралізації визначається як спосіб організації державної влади, який має дві основні форми:

- 1) територіальна децентралізація (або політична);
- 2) децентралізація функціональна (або технічна) (табл. 1).

Таблиця 1

Принцип децентралізації (на прикладі Франції)

Принцип децентралізації	
територіальна децентралізація (політична)	децентралізація функціональна (технічна)
<p>Основні елементи:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. визнання державою існування «адміністративно-територіальних утворень» (АТУ); 2. надання АТУ статусу юридичної особи; 3. організація АТУ на виборній основі; 4. передання повноважень держави на підставі закону відповідним децентралізованим органам влади. 	<p>Основні елементи:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. виокремлення з загального обсягу публічної діяльності певного виду діяльності (наприклад, у Франції функціональна децентралізація проявляється у поділі означеного обсягу публічної діяльності за послугами, що надаються органами публічної адміністрації, усталено називається «децентралізацією за послугами»; 2. надання повноважень щодо управління таким видом діяльності окремій спеціалізованій установі (організації); 3. надання статусу юридичної особи відповідним децентралізованим органам влади.

В Україні засадничим підґрунтям організації державної влади виступають закріплені в ст. 132 Основного Закону положення про те, що «Територіальний устрій України ґрунтується на засадах єдності та цілісності державної території, поєднання централізації і децентралізації у здійсненні державної влади, збалансованості і соціально-економіч-

ного розвитку регіонів, з урахуванням їх історичних, економічних, екологічних, географічних і демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій». Наведена конституційна модель поєднання двох різних за своїм змістом принципів, на наш погляд, відображають перехідний етап розвитку засад організації державної влади в Україні від радянської тоталітарної до перспективно правової,

соціальної, демократичної держави.

Отже, вітчизняна доктрина державного управління потребує спрямування розвитку юридичної думки в напрямку вивчення змісту та сучасних ознак принципу децентралізації, відмежування його змісту від вимог принципу ієрархічності, яким в європейській науці державного управління визначаються порядок та правила співпідпорядкування ланок нижчого рівня керуючим суб'єктам.

Сьогодні приділяється значна увага вивченню досвіду законодавчого забезпечення реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади тих країн, які за політичними, економічними, правовими, географічними, демографічними, соціальними, культурними та іншими умовами близькі до українських реалій. Поряд із цим, особливу увагу заслуговує практика європейських країн із традиційними децентралізованими системами.

Аналіз результатів досліджень Інституту Відкритого Суспільства країн Балтії (Естонії, Латвії, Литви) і Центрально-Східної Європи (ЦСЄ) (Польщі, Угорщини, Словенії, Словаччини і Чехії) засвідчує, що під час запровадження реформ децентралізації значна увага урядів цих країн приділялась таким компонентам, як: законодавча, конституційна база і структура місцевих органів влади; управління місцевими органами влади і механізми надання послуг; місцева політика, методи прийняття рішень і внутрішня організація; фінансові питання і управління фінансами; ринково-орієнтований економічний розвиток.

Процес децентралізації системи органів влади в країнах ЦСЄ і країн Балтії базується на принципах «від системи державної влади на місцях до системи місцевого самоуправління» і «від сильної держави до сильного громадянського суспільства» [4].

Здійснюючи децентралізацію, європейські держави так чи інакше стикалися із проблемою вдосконалення свого адміністративно-територіального устрою, але по-різному підходили до її розв'язання. Так, деякі з них проводили відповідні реформи адміністративно-територіального устрою, інші лише частково змінювали певні його елементи або взагалі не проводили жодних змін. Оскільки для багатьох європейських держав, які мали на меті децентралізацію чи автономізацію громад, характерною була відсутність у місцевих органів влади достатньої територіальної, демографічної і матеріальної бази для надання належного рівня публічних послуг і утримання сучасних громад – численні реформи публічної адміністрації в таких країнах розпочиналися з укрупнення адміністративно-територіальних одиниць, створення різноманітних регіональних форм управління [17].

Протягом останніх років спостерігається «хвиля децентралізації» серед країн, що розвиваються – країни ЦСЄ та нові незалежні держави (ННД).

Після політичних потрясінь 1989 і 1990 рр. у всіх країнах перехідного періоду розпочалися, хоча і з різною інтенсивністю, трансформації адміністративної, економічної й інших систем. Насправді, сам по собі «перехідний період» – це процес руху від

централізовано-контрольованої, командної економіки в напрямі створення політично, економічно і адміністративно децентралізованих структур.

В інших державах Європи впродовж 1952-1992 р. загальна чисельність муніципалітетів також скоротилась: у Данії – на 80%, Великій Британії – 76%, Німеччині – 67%, Австрії – 42%, Норвегії – 41%, Нідерландах – на 6% [11].

Важливою складовою децентралізаційних процесів є територіальна організація нижчого рівня (громад). Так, Закон *Італійської Республіки* про устрій місцевих автономій, що був прийнятий у 1990 р., спрямований на оптимізацію розмірів адміністративно-територіальних одиниць, ліквідацію малочисельних ланок, які не володіли достатніми фінансовими ресурсами для вирішення нагальних проблем [17].

Нові комуни, згідно із вказаним Законом, можуть створюватися в Італії за наявності не менше 10 тисяч жителів, провінції – не менше 200 тисяч жителів. Законом було передбачено і фінансові стимули для об'єднання й подальшого злиття комун із населенням чисельністю менше 5 тисяч жителів, або для їх приєднання до більших комун. Водночас запровадження *децентралізації у Франції відбувалося* без зміни карти адміністративного поділу. Існуючий нині адміністративно-територіальний устрій Франції є результатом тривалої еволюції території держави під впливом різноманітних чинників. З другої половини ХХ ст. у Франції розпочався процес децентралізації влади, який триває й досі, проте існуючий територіальний устрій зберіг традиції, що були закладені у ХVІІІ ст. [17].

Упродовж багатьох років у Франції дискутується питання щодо ліквідації дрібних і не завжди дієвих сільських комун, чисельність населення яких становить іноді всього лише кілька десятків чоловік. Проте державна політика з цього питання є досить виваженою і аж ніяк не радикальною. Жодних кардинальних рішень щодо ліквідації чи злиття дрібних сільських комун досі прийнято не було.

Проте модифікована система публічної адміністрації Франції залишилася однією із найбільш фрагментарних у Європі. Так, управлінські функції розосереджено по органах місцевого самоврядування – у понад 36000 комун. Існування такої значної кількості комун у Франції зумовлене історичними, географічними, економічними та іншими причинами.

Під час децентралізаційних реформ на цей рівень публічної адміністрації було передано більшість важливих повноважень щодо забезпечення життєдіяльності територіальних колективів та жителів комун. Державою також було надано необхідні для виконання цих функцій ресурси (місцеві податки, державні субсидії та ін.).

Проте виконання цих завдань на практиці продемонструвало низку проблем та труднощів, а також призвело до дискусій щодо життєздатності малих сільських комун. Так, правовий статус усіх комун є однаковим, проте можливості виконувати надані їм повноваження на однаково високому рівні

є різними. З 36 565 комун, що існують у Франції, 27 794 (що становить близько 80%) мають менше 1000 населення. Водночас 98% комун має населення чисельністю менше 10 тисяч осіб.

Посилення децентралізаційних процесів у Франції передбачає оновлення публічної діяльності, яка охоплює важливі заходи нематеріального характеру, та нові форми втручання у вирішення питань місцевого значення шляхом: надання довгострокової підтримки у сфері зміцнення відповідальності, узгодженості, інтеграції, регулювання, здатності реагувати на загрози, ноу-хау щодо реагування на будь-яку надзвичайну ситуацію на ринку.

Новою метою реформи є: залучення державного та приватного секторів (у тому числі громадян) шляхом сприяння колективному обміну досвідом.

Унітарна парламентська республіка Словаччина, сусідня з Україною країна, з 1 травня 2004 р. є повноправним членом Європейського Союзу. На сьогодні Словаччина має дворівневу систему адміністративно-територіального поділу, яку складають вісім країв та 79 округів. Крім того, існує поділ на територіальні самоврядні одиниці: вісім самоврядних країв, чії межі збігаються з межами країв, та населені пункти – села та міста.

Реформування місцевого самоврядування Словаччини було довгим і проблематичним, адже проєкт не мав підтримки більшості представників політичних сил країни. Тому уряд Словаччини виявив ініціативу в здійсненні реформи системи державного управління. Спочатку він розробив концепцію цієї реформи, що була схвалена на його засіданні в 2000 р.

Уряд країни не виносив цю концепцію на розгляд Народної Ради Словаччини, оскільки не був упевнений в тому, що концепцію підтримають опозиція та деякі партнери по коаліції. Таким чином, уряд взяв на себе відповідальність за проведення реформи [9], яка базувалася на трьох складових комплексної модернізації державного управління:

- по-перше, децентралізація влади, яка включала передачу повноважень на рівень місцевого самоврядування. Передбачалося також впровадження принципів фіскальної децентралізації, підготовку системних змін в охороні здоров'я, освіті, соціальній сфері, культурі та транспорті;

- по-друге, територіальна реформа, в результаті якої створено другий рівень місцевого самоврядування і тим самим розв'язувалися проблеми організації або об'єднання невеликих селищ;

- по-третє, адміністративна реформа, що передбачала реорганізацію державного управління шляхом вдосконалення системи виборів до органів місцевого самоврядування та визначення відповідних механізмів, що ґрунтувалися на принципах законодавства та настановах державного управління Європейського Союзу [17].

Ця концепція стала основою для політичної угоди між партіями владної коаліції, представниками місцевого самоврядування (Союз міст і сіл Словаччини та Унія міст Словаччини) і громадських об'єднань.

У 2001 р. розбіжності в поглядах щодо концепції територіальної реформи Словаччини між депутатами владної коаліції у парламенті мало не призвели до розколу уряду. І тільки після виборів 2002 р. новий сформований уряд розпочав процес децентралізації влади.

Кроки реформи проходили таким чином:

- 1998 р. – уряд Словаччини затвердив Концепцію децентралізації, яка стала базовим документом, на основі якого було здійснено і здійснюється перерозподіл повноважень, відповідальності та бюджетних фондів між державою, територіальними громадами та територіальними одиницями більш високого рівня;

- 2002 р. – на базі концепції реформування державного управління було запроваджено другий виборний рівень територіального самоврядування; у грудні Народна Рада Словаччини прийняла програмну заяву уряду щодо реформ місцевого самоврядування у напрямку децентралізації державної влади;

- 2003-2004 рр. – ухвалений «Проєкт подальшого впровадження децентралізації державної влади»; у травні 2003 р. парламент Словаччини ухвалив «Проєкт децентралізації державної влади на 2003-2006 роки», який став підґрунтям для підготовки і впровадження відповідних законів; близько 400 повноважень центрального уряду було передано місцевому рівню селищ та територіальних одиниць вищого рівня;

- з 1 січня 2005 р. була запроваджена нова система фінансування місцевого самоврядування – фіскальна децентралізація [17].

Після завершення адміністративно-територіальної реформи у Словаччині виникло близько трьох тисяч населених пунктів (міст та сіл) і було створено 8 країв, які діляться на 79 округів. Райони складають громади, яких налічується 2891. З них 130 є містами, інші – сільськими громадами. Останні, у свою чергу, утворюються з кадастрових районів.

Територіальне самоврядування Словаччини здійснюється на зборах громади, на місцевому референдумі, органами громади (представництво громади та старости громади) або органами територіальної одиниці більш високого рівня. Обов'язки та обмеження при здійсненні територіального самоврядування можуть також регламентуватися міжнародними договорами [11]. Держава ж може втручатися у діяльність громад виключно у порядку, встановленому законом.

Словаччиною була обрана так звана «роздільна модель» публічного адміністрування, яка організована на трьох рівнях: муніципалітет – край – держава. Ключовим принципом побудови даної моделі є високий рівень автономії різних її ланок, їхня фінансова самодостатність, відсутність відносин субординації між ними та максимальна децентралізація повноважень та відповідальності.

В основу правового регулювання функцій та повноважень місцевого самоврядування більшості зарубіжних держав покладено принцип субсидіарності, що є визнаним на загальноєвропейському рівні.

Компетенції суб'єктів владних повноважень базової ланки адміністративно- територіального устрою європейських держав [11]

Держава	Компетенція органів місцевого самоврядування
Словаччина (рівень муніципалітету)	Місцеве управління; територіальне планування; стимулювання підприємництва; місцеві податки; будівництво та підтримка доріг; благоустрій громадських місць; організація ринків; благоустрій цвинтарів; захист довкілля; місцевий громадський транспорт; будівництво житла; цивільна оборона; стимулювання місцевої економіки; управління водними ресурсами та переробкою побутових відходів; місцева поліція; пожежна безпека; підтримка місцевих закладів охорони здоров'я; вуличне освітлення; спорт; туризм; культура.
Польща (рівень гміни)	Землеустрій; управління нерухомістю; охорона довкілля; водне господарство; житлова технічна інфраструктура; місцевий транспорт; соціальна допомога; охорона здоров'я; освіта; культура й охорона пам'яток архітектури; спорт і активний відпочинок; ярмарки, ринки та торговельні центри; озеленення на рівні гміни; цвинтарі на рівні гміни; запобігання пожежам та повеням, громадський порядок і безпека громадян, пожежна безпека.
Швеція (рівень муніципалітету)	1. <i>Сфери повноважень, які реалізуються згідно з принципом місцевого самоврядування:</i> культура та рекреація; підтримка мережі доріг місцевого значення; водопостачання, управління каналізаційними системами та переробкою побутових відходів; благоустрій громадських парків; енергопостачання; захист довкілля. 2. <i>Сфери повноважень за спеціальним законодавством:</i> піклування про людей похилого віку; міське планування; послуги, які надаються у надзвичайних ситуаціях; соціальні послуги; школи; територіальне планування.

Втім, органи місцевого самоврядування одного й того ж рівня через нерівність умов (ресурсів) не можуть однаковою мірою забезпечувати розв'язання відповідних проблем. Компетенції органів місцевого самоврядування європейських держав представлені в табл. 2, засвідчують, що за принципом субсидіарності місцеві громади можуть реалізувати лише ті компетенції, які захищені державою шляхом створення механізмів фінансового

перерозподілу [1; 3].

Відповідно до розглянутого в цьому розділі принципу субсидіарності всі повноваження, що не реалізуються на місцевому рівні, переходять до наступного рівня територіального устрою – проміжного та регіонального [17]. Тому територіальне планування потребує об'єднання територій і пошуку варіантів їх рівномірного поділу (табл. 3).

Таблиця 3

Кількість місцевих органів влади

	Місцеві	Проміжні	Регіональні
Франція	36 786	101	13
Німеччина	11 252	295	16
Сполучене Королівство	433	-	4
Польща	2 497	380	16
Україна	10 885	488	25

Отже, в багатьох країнах потреба в децентралізації виникла у зв'язку із широкими процесами лібералізації, приватизації і реалізації ринкових реформ. Оскільки реформи в різних країнах розвиваються і протікають по-різному, проте в їх основі лежить єдиний принцип, що визначає необхідність децентралізації: керувати виробництвом товарів і наданням послуг має найнижча ланка управління,

яка здатна взяти на себе відповідні витрати і розподілитися отриманими результатами [10].

На місцевому рівні інституційний ландшафт дуже розмаїтий та складний. Проте за останні 20 років даний ландшафт (табл. 4) зазнав істотних змін, особливо після кризи, що мала місце після процесів децентралізації чи рецентралізації.

Таблиця 4

Інституційний ландшафт процесу децентралізації в країнах світу

	8 держав з лише одним рівнем: - Муніципалітети	18 держав з двома рівнями: - Держава/регіони - Муніципалітети	8 держав з трьома рівнями: - Держава/регіони - Середній рівень - Муніципалітети
9 федерацій та квазіфедерацій		Австралія, Австрія, Канада, Мексика, Швейцарія.	Німеччина, Бельгія, Іспанія, США.
25 унітарних держав	Естонія, Фінляндія, Ірландія, Ісландія, Ізраїль, Люксембург, Португалія, Словенія.	Чилі, Корея, Данія, Греція, Угорщина, Японія, Норвегія, Нова Зеландія, Нідерланди, Чеська Республіка, Словацька Республіка, Швеція, Туреччина.	Франція, Італія, Польща, Сполучене Королівство, Україна.

Відповідно, більш широкого контексту набувають реформи багаторівневого управління, які можна представити у трьох взаємопов'язаних вимірах: інституційному, територіальному та державно-управлінському. Типовим у цьому зв'язку є те, що в країнах ОЕСР відбувається процес переходу до

багаторівневого управління, до побудови ефективної системи впливу на території, яка б забезпечувала їх сталий розвиток і достатню для цього керуваність.

Децентралізація несе як низку прерогатив, так і ризиків, що вимагає її належної реалізації (табл. 5).

Таблиця 5

Можливості та ризики децентралізації

Можливості	Ризики
Вищі результативність та рівень місцевих державних послуг	
<ul style="list-style-type: none"> - Вища спроможність для локальних стратегій стимулювання інноваційного розвитку. - Ефективніше надання місцевих державних послуг. - Нижчі витрати. - Мобілізація місцевих громадських ресурсів. - Стимули для підходів активного місцевого розвитку. - Мобілізація порівняльних переваг для місцевих підприємств. - Простір для експериментів. 	<ul style="list-style-type: none"> - Уніфікація повноважень органів місцевого самоврядування територіальних громад незалежно від їх категорії, кількості населення та матеріального забезпечення. - Нечіткий розподіл повноважень між органами місцевого та державного управління на субрегіональному та регіональному рівнях. - Дублювання компетенцій. - Недосконала система контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування. - Недосконалість інституту делегування повноважень та відповідних йому засобів стримувань і противаг, що є потенційним джерелом конфліктів [9]. - Зворотний економічний ефект масштабних проектів. - Брак людської/технічної спроможності. - Збільшення розривів між юрисдикціями. - Зростання конкуренції.
Демократичне управління	
<ul style="list-style-type: none"> - Підвищення прозорості та підзвітності. - Активніша участь громадян. - Краше відображає потреби громадян. 	<ul style="list-style-type: none"> - Місцеві політики та погане місцеве управління. - Корупція. - Складніша структура управління – вищі витрати на координацію.

Загалом, передбачено три етапи проведення реформи.

Перший етап передбачав передачу частини повноважень держави на найнижчий адміністративно-територіальний рівень – новоствореним об'єднаним територіальним громадам (ОТГ). Перший етап реформи направлений на реорганізацію сільських рад в ОТГ та ліквідацію районів.

Другий етап реформи передбачає формування

другого рівня адміністративно-територіального устрою країни – районів, які будуть значно більшими, ніж зараз.

Початок третього етапу – означатиме внесення змін до Конституції України. Метою запропонованих змін є упорядкування органів місцевого самоврядування та виконавчої влади, побудові ефективної системи територіальної організації влади в Україні. Перегляд кількості областей не

передбачається. Відповідно, показово, що багаторівневе територіальне управління загалом можна розглядати як діяльність, здійснювану органами публічного управління та неурядовими структурами усіх рівнів щодо певної території з метою забезпечення прав і свобод її громадян, організації виробництва, розміщення та розвитку продуктивних сил, узгодження різноманітних груп інтересів, забезпечення соціально-економічного розвитку і т.д.

При цьому адміністративно-територіальний поділ держави окреслює адміністративні межі такої діяльності, забезпечує системний підхід до розвитку адміністративно-територіальних одиниць та оптимізує спільні управлінські дії.

Вищенаведений досвід зарубіжних держав корисний для України в контексті оптимізації її адміністративно-територіального устрою шляхом удосконалення територіальної організації держави та побудови принципово нової системи публічної адміністрації.

Відповідно, українськими та іноземними експертами підготовлено низку проектів законодавчих і нормативно-правових актів, які дозволять провести комплексну реформу, що повністю змінить систему адміністративно-територіального устрою та місцевого самоврядування в Україні.

Зокрема, основними законопроектами, які забезпечать юридичну та організаційну основу децентралізації повноважень в Україні є такі:

– Про внесення змін до Конституції України – у якому визначаються конституційні основи розподілу повноважень між органами місцевого самоврядування та виконавчої влади, їх ресурсні можливості та відповідальність за свою діяльність перед виборцями та державою;

– Про засади та порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою України – даний законопроект в рамках чинної Конституції визначає засади, на яких має ґрунтуватися адміністративно-територіальний устрій України, види населених пунктів, систему адміністративно-територіальних одиниць, повноваження органів державної влади та органів місцевого самоврядування з питань адміністративно-територіального устрою, порядок утворення, ліквідації, встановлення і зміни меж адміністративно-територіальних одиниць та населених пунктів, ведення Державного реєстру адміністративно-територіальних одиниць та населених пунктів України.

– Про адміністративно-територіальну реформу – який регулює порядок проведення реформи адміністративно-територіального устрою та місцевого самоврядування у часі та визначає інституційну складову такої реформи;

– Про місцеве самоврядування – новий закон, що регулює всі питання діяльності органів місцевого самоврядування та депутатів місцевих рад в нових умовах після реформи;

– Про місцеві органи виконавчої влади – який по новому регулює статус та діяльність органів виконавчої влади на рівні районів та областей після розмежування повноважень між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої

влади;

– Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо зарахування окремих адміністративних зборів до місцевих бюджетів. Прийнято в цілому як закон. Передбачається чітко унормувати питання зарахування до доходів загального фонду бюджетів об'єднаних територіальних громад, що створюються згідно із законом та перспективним планом формування територій громад, окремих видів плати за надання адміністративних послуг тощо.

Цими та іншими регуляторними актами передбачено забезпечити ефективну систему управління та належне фінансове забезпечення, необхідне для виконання завдань і повноважень органів місцевого самоврядування, а відтак кардинально покращити умови життя в Україні.

Вивчення зарубіжного досвіду впровадження реформ децентралізації може допомогти позбутися деяких упереджень і невірних підходів, характерних для сучасної української практики управління «з центру».

Показово, що в багатьох країнах одним із основних мотивів децентралізації є кращі перспективи місцевого розвитку, які в повній мірі стосуються й України. Перевага сильних самодостатніх та спроможних органів місцевого самоврядування у більш ефективному управлінні, сприяє покращенню місцевих проектів розвитку, коли більшість громадян можуть брати участь у прийнятті рішень і відчують, що проект покращує конкретні умови їх проживання.

Висновки. Реформуючи територіальну систему управління, необхідно враховувати потенційні загрози, у тому числі політичні, пов'язані з децентралізованим управлінням, а процеси фіскальної децентралізації реалізовувати на тих рівнях управління, на яких можливе ефективне забезпечення населення суспільними благами. Децентралізація повинна стосуватися насамперед локального рівня з фінансовим підкріпленням функцій та відповідальності місцевого самоврядування базових адміністративно-територіальних одиниць, тоді як питання фінансового посилення регіонів повинне розглядатися у більш віддаленій перспективі.

Ефективність функціонування локального рівня адміністративно-територіального устрою передбачає існування тісного взаємозв'язку між суб'єктами територіальної громади і ресурсами, які формуються в рамках локальних відтворювальних циклів - фінансові, матеріальні, адміністративні, духовні, людські, природні. Відповідно локальна ресурсна база повинна відображатися у місцевих бюджетах шляхом розширення їх доходної бази за рахунок податків на нерухоме майно, так і на прибуток, що генерується місцевою економікою.

В умовах сучасної політичної, економічної та соціальної кризи можливе поглиблення негативних тенденцій посилення регіональних ідентичностей серед населення, сепаратистських тенденцій в окремих регіонах за умов надання їм можливості вирішувати свою долю у складі держави. Послаблення централізації влади в результаті децентралізації

може спричинити зростання свавілля місцевих чиновників та зростання незадоволення населення владою, включаючи центральну, яка не в змозі і нездатна буде захистити інтереси та права регіональних громад. Децентралізація може посилити відцентрові тенденції через вкрай низький рівень відповідальності держави перед адміністративно-територіальними суб'єктами.

Зарубіжний досвід підтверджує, що навіть в успішних в політичному, економічному, соціальному плані країнах (Франція, Великобританія, Італія, Польща) в процесі здійснення децентралізації влади вони мали великі проблеми. В умовах глибокої політичної, економічної та соціальної кризи цей чинник слід завчасно враховувати, щоб упередити можливі негативні наслідки децентралізації.

В цьому плані слід забезпечити послідовність у здійсненні цього процесу, зокрема, органи влади зобов'язані забезпечити спроможність участі народу в управлінні суспільно-політичними та суспільно-економічними процесами в державі: держава має посприяти зміцненню інститутів місцевого самоврядування, ефективності їх діяльності з метою забезпечення здійснення ними самоврядних функцій на рівні району та регіону, забезпечити ефективність системи служби в органах місцевого самоврядування, підвищення рівня оплати службовців місцевого самоврядування, їх освітнього та компетентного рівня, здійснення ефективної політики, спрямованої на подолання диспропорцій в економічній та інших сферах розвитку територій, збільшення обсягу бюджетного фінансування та вдосконалення механізму трансфертів фінансових ресурсів держави на рівень територіальних громад, ліквідації диспропорцій у розвитку економічної та правової основ у здійсненні децентралізації та ін.

Отже, децентралізація – це запорука ефективного територіального розвитку, шлях до демократизації, дійсного народовладдя.

Список використаних джерел:

1. Батанов О.В. Концептуальні проблеми конституційної регламентації статусу територіальних громад в Україні / О.В. Батанов // Часопис Київського університету права. – 2014. – № 3. – С. 4-8.
2. Дрешпак В.М. Забезпечення діалогу органів публічної влади з територіальною громадою: теоретичні та прикладні аспекти / В.М. Дрешпак, Н.А. Липовська // Аспекти публ. упр. – 2015. – № 5-6 (19-20). – С. 57-65.
3. Дробуш І.В. Функції представницьких органів місцевого самоврядування в Україні: автореф дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право» / І.В. Дробуш; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України. – Київ, 2002. – 14 с.
4. Енциклопедія державного управління у 8-ми томах. Том 8: Публічне врядування / [наук.-ред. колегія: В. С. Загорський, С. О. Телешун та ін.] – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2011. – 630 с.
5. Заболотний Г.М. Оновлена Конституція

основа демократії / Г.М. Заболотний // Стратегічні пріоритети: Науково аналітичний вісник Національного інституту стратегічних досліджень. – 2008. – № 2. – С. 33-36.

6. Загальна теорія держави і права / за ред. В.В. Копейчикова. – К.: Юрінком, 1997. – 320 с.

7. Закон України «Про доступ до публічної інформації» від 13.01.2011 № 2939 [Електронний ресурс] – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua.

8. Конституція України [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – с. 141. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%8>

9. Кравченко В.В. Проблеми законодавчого закріплення компетенції місцевого самоврядування в контексті реформ місцевого самоврядування в Україні / В.В. Кравченко // Аспекти публ. упр. – 2014. – № 11-12 (13-14). – С. 13-21.

10. Левківська Н.В. Поняття «посадова особа місцевого самоврядування»: проблемні питання правового регулювання в Україні / Левківська Н. В. // Державне управління та практика. – 2009. – № 1. – С. 19-27.

11. Наконечний В.В. Основні світові моделі місцевого самоврядування: порівняльний аналіз / В.В. Наконечний // Теорія та практика державного управління. – 2014. – № 1. – С. 283-289.

12. Об'єднання громад [Електронний ресурс] // Децентралізація влади. – Режим доступу: <http://decentralization.gov.ua/region>. Органи місцевого самоврядування самостійно затверджують структуру виконкому та їхню загальну чисельність // Веб-портал «Кадровик 01»: матеріали від 30 верес. 2019 р. – Режим доступу: <https://www.kadrovik01.com.ua/news/394>.

13. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України № 280/97-ВР, прийнятий 21 травня 1997 року, у редакції 22 вересня 2016 року, у якій враховано 112 змін, внесених у 1998-2016 роках Законами Верховної Ради та тлумаченнями Конституційного Суду. Стаття 1. // Офіційний сайт Верховної Ради України

14. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»: Указ Президента України від 12 січня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>.

15. Пронько Л.М. Децентралізація влади та початок реформування місцевого самоврядування в Україні / Л.М. Пронько // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Економіка в контексті інноваційного розвитку: стан та перспективи». – 12-13 лютого 2016 р. – м. Ужгород. – С. 34-38.

16. Фісун К.А. Зарубіжний досвід формування іміджу й інвестиційної привабливості країни / К.А. Фісун // Формування ринкових відносин в Україні. – 2016. – № 6 (61). – С. 100–104.

LEGAL SCIENCES

342.9: 352 (477)

Оксін Віталій Юрійович,
к.ю.н., старший науковий співробітник,
Громадська організація
«Академія адміністративно-правових наук»

ДЕЯКІ ЗАРУБІЖНІ МОДЕЛІ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ МІСЦЕВОГО РОЗВИТКУ

Oksin Vitaliy Yuriyovych,
Ph.D. in Law,
Senior Research Fellow,
Public organization
"Academy of Administrative and Legal Sciences"

SOME FOREIGN MODELS OF PUBLIC ADMINISTRATION OF LOCAL DEVELOPMENT

Анотація

Автором описано деякі зарубіжні моделі публічного адміністрування місцевого розвитку (Литви, Грузії, Ірландії). Виявлено зарубіжні засади функціонування публічного адміністрування місцевої влади. На основі компаративістичного аналізу запропоновано напрямки реформування української моделі публічного адміністрування місцевого розвитку.

Abstract

The author describes some foreign models of public administration of local development (Lithuania, Georgia, Ireland). Foreign principles of functioning of public administration of local government are revealed. On the basis of the comparative analysis the directions of reforming of the Ukrainian model of public administration of local development are proposed.

Ключові слова: компаративістичний аналіз, місцеве самоврядування, місцевий рівень, модель, органи виконавчої влади, питання місцевого значення, публічна влада, публічне адміністрування.

Key words: comparative analysis, current state, executive bodies, issues of local significance, local level, model, local self-government, public administration, public authority.

Зарубіжні моделі публічного адміністрування місцевого розвитку є досить актуальною площиною для наукових дослідження, адже, по-перше, запозичення вдалого зарубіжного досвіду у національну модель правового регулювання є лише позитивним процесом, по-друге, компаративістичний аналіз дозволяє виділити певні тенденції для розвитку місцевого самоврядування загалом.

Закон Литовської Республіки від 7 липня 1994 р. № I-533 «Про місцеве самоврядування» з останніми змінами, внесеними 9 червня 2015 р. визначає поняття «самоврядування» як встановлену законом державно адміністративно-територіальну одиницю, громада якої володіє гарантованим Конституцією правом самоврядування, здійснюваним через обраних постійними жителями цієї державної адміністративно-територіальної одиниці ради самоврядування, що утворює підзвітні їй виконавчий і інші органи і установи самоврядування для безпосереднього здійснення законів, рішень Уряду Литовської Республіки і ради самоврядування. Вказаний закон також визначає поняття «місцеве самоврядування» як самоорганізацію і ініціативність громади постійних жителів встановленої законом державної адміністративно-територіальної одиниці, яка має гарантованим Конституцією право самоврядування, в межах компетенції, визначеної Конституцією та законами [1].

Реформування законодавства Литовської Республіки 2015 року було спрямоване на загальне вдосконалення права на місцеве самоврядування, в тому числі і на вдосконалення публічного адміністрування місцевого розвитку. Прикладом зазначеного процесу, є внесення змін до статті 10 спеціалізованого закону щодо надання адміністративних послуг. Зміни 2015 року передбачають більшу деталізацію процедури надання адміністративної послуги (стаття 10 Закону Литовської Республіки № I-533), зокрема, адміністративні послуги можуть надаватися: мером, секретаріатом ради самоврядування і мера (в разі їх утворення), директором адміністрації самоврядування та адміністрацією самоврядування, іншими суб'єктами публічного адміністрування самоврядування [1].

Таким чином, аналізуючи модель публічного адміністрування місцевого розвитку в Литовській Республіці можна вказати, що право на місцеве самоврядування та його реалізація були реформовані у 2015 році, в тому числі і на удосконалення публічного адміністрування самоврядування, зокрема, щодо деталізації порядку надання адміністративних послуг, вдосконалення системи суб'єктів публічного адміністрування через зміну статусу рад самоврядування тощо.

Наступна країна, досвід якої у сфері місцевого самоврядування цікавий для України – це Грузія.

5 лютого 2014 року парламент Грузії на третьому та останньому слуханні затвердив новий Кодекс місцевого самоврядування, який вніс зміни в діючу систему місцевого самоврядування. Поправки до Кодексу місцевого самоврядування поєднують у собі декілька законодавчих актів, що регулюють самоврядування. Після вступу в дію Кодексу місцевого самоврядування були скасовані: Органічний закон Грузії про місцеве самоврядування; Закон Грузії про державний нагляд за діяльністю місцевих органів влади; Закон Грузії про столицю Грузії – Тбілісі; Закон Грузії про власність органу самоврядування [3].

Кодекс місцевого самоврядування Грузії визначає правові підстави для здійснення місцевого самоврядування, повноваження органів місцевого самоврядування, порядок їх створення та діяльності, фінансів, майна, відносини з громадянами, органами державної влади та юридичними особами публічного та приватного права, а також правила здійснення державного нагляду за діяльністю органів місцевого самоврядування і прямого державного управління [2].

Місцеве самоврядування, відповідно до Кодексу місцевого самоврядування Грузії, це право і можливість громадян Грузії, за допомогою органів місцевого самоврядування вирішувати в межах законодавства Грузії питання місцевого значення відповідно до інтересів місцевого населення. Самоврядною одиницею виступає муніципалітет, тобто населений пункт (самоврядне місто) з адміністративними кордонами або сукупність населених пунктів (самоврядна громада) з адміністративними кордонами і адміністративним центром. У муніципалітеті є виборні представницькі та виконавчі органи (органи муніципалітету), зареєстроване населення, власні кошти, бюджет, надходження. Муніципалітет є юридичною особою публічного права [2].

Відповідно до законодавства Грузії, муніципалітети функціонують у двох формах, як самоврядне місто та самоврядна громада. Самоврядне місто – це населений пункт категорії міста, якому надано або отримано статус муніципалітету відповідно до Кодексу місцевого самоврядування Грузії. Місцева громада – це група з декількох населених пунктів, яким надано або отримано статус муніципалітету відповідно до Кодексу місцевого самоврядування Грузії [2].

Таким чином, масштабна кодифікація законодавства у сфері місцевого самоврядування була здійснена у Грузії у 2014 році, в результаті чого був створений Кодекс місцевого самоврядування Грузії, в якому сформовано основи децентралізації (із детальним розмежуванням повноважень як окремих самоврядних міст, так і місцевих громад), засади співпраці органів місцевого самоврядування та державної влади, інші питання місцевого значення. При цьому, Кодексом місцевого самоврядування Грузії поки комплексно не визначено порядок надання публічних послуг на місцевому рівні, що, на наш погляд, негативно впливає на місцевий розвиток в цілому.

Також досить цікавим виступає досвід Ірландії. Стаття 28А Конституції Ірландії визнає роль місцевого самоврядування у забезпеченні демократичного представництва місцевих громад. Це визнання підтримує демократичну представницьку роль місцевого самоврядування та гарантує місцеві вибори кожні п'ять років [5]. Місцева влада не тільки представляє людей у місцевих громадах, але й виконує ряд важливих функцій. Органи місцевого самоврядування мають, як представницьку, так і оперативну роль, відповідальну за цілий спектр послуг. Місцеве самоврядування діє через мережу безпосередньо обраних органів місцевої влади, які, серед іншого, служать форумом для демократичного представництва місцевих громад, вираження місцевої ідентичності, виявлення місцевих проблем і визначення місцевих пріоритетів [4].

Для виконання своїх функцій на місцеві органи влади покладаються певні повноваження. Основним законом Ірландії, що застосовується до місцевих органів влади, є Закон про місцеве самоврядування 2001 року. У жовтні 2012 року Уряд Ірландії опублікував Програму «Перші дії для ефективного місцевого самоврядування», в якій визначено політику уряду щодо реформ у всіх основних сферах місцевого самоврядування. Закон про реформування місцевого самоврядування 2014 року вніс зміни до Закону 2001 року. Починаючи з червня 2014 року, міські та повітові ради були замінені всеосяжною системою муніципальних округів [4].

Місцева влада Ірландії несе відповідальність за надання широкого спектру суспільних послуг. Крім того, місцева влада просуває інтереси місцевого співтовариства, включаючи соціальне, економічне, екологічне, рекреаційне, культурне, суспільне або загальний розвиток адміністративної одиниці. Зазвичай обов'язки місцевої влади діляться на наступні широкі категорії: планування; дороги; стимули і контроль розвитку; охорона навколишнього середовища; відпочинок та розваги. На додаток до основних функцій, фундаментальна роль демократично обраного органу місцевого самоврядування полягає у задоволенні інтересів громади, оприлюднення місцевих проблем і реагуванні на місцеві потреби [7].

Таким чином, в Ірландії досить особлива, секторна модель публічного адміністрування місцевого розвитку, що полягає у здійсненні місцевою владою як загальних функцій, як органів місцевого самоврядування, так і реалізації спеціалізованих повноважень місцевих органів, в залежності від сектору суспільних послуг. При цьому, в Ірландії на законодавчому рівні закріплені повноваження органів місцевої влади щодо вирішення проблем місцевих громад та просування їх інтересів в суспільстві.

В цілому, завершуючи компаративістичний аналіз моделей публічного адміністрування місцевого розвитку можна зробити наступні висновки:

– у більшості зарубіжних країн моделі публічного адміністрування місцевого розвитку активно реформуються, що обумовлено загальним розвитком

ком суспільних відносин, видозмін потреб громадськості, активізації діяльності органів місцевої влади;

– загальний розвиток держави прямо впливає на реалізацію права місцевого самоврядування, відповідно, у більш економічно розвинених країнах (Ірландія) моделі місцевого самоуправління вже ефективно функціонують та зосереджують свою увагу на більш спеціалізовані питання місцевого розвитку, впроваджуючи секторне публічне адміністрування місцевої влади;

– в Україні, на основі компаративістичного аналізу моделей публічного адміністрування місцевого розвитку, варто здійснювати власну реформу публічного адміністрування, не запозичувати повністю зарубіжні моделі, а впроваджувати деякі аспекти, наприклад, щодо деталізації порядку надання адміністративних послуг на місцевому рівні як в Литві, кодифікації законодавства у сфері місцевого самоврядування як в Грузії, активізації процесу просування інтересів громади в суспільство органами місцевої влади як в Ірландії тощо.

Список літератури

1. Закон Литовской республики от 7 июля 1994 г. № I-533 «О местном самоуправлении». E-seimas.lrs.lt. 2020. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/c88f0c70214b11e58a4198cd62929b7a?jfwid=rivwzvvpvg>

2. Кодекс о местном самоуправлении Грузии от 05.02/2014 № 1958-III. Законодательный вестник Грузии. 2020. URL: <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/2244429?publication=53>

3. The new Local Self-Government Code: Overview of the main novelties. Transparency International Georgia. 2014. URL: <https://www.transparency.ge/en/blog/new-local-self-government-code-overview-main-novelties>

4. Local government. Citizens Information Irish. 2020. URL: https://www.citizensinformation.ie/en/government_in_ireland/local_and_regional_government/local_government_in_ireland.html

5. Bunreacht na hÉireann (Constitution of Ireland). Government of Ireland. 2020. URL: <https://www.gov.ie/en/publication/d5bd8c-constitution-of-ireland/>

6. Local Government Act, 2001. Irishstatutebook. 2020. URL: <http://www.irishstatutebook.ie/eli/2001/act/37/enacted/en/html>

7. Functions of local authorities. Citizens Information Irish. 2020. URL: https://www.citizensinformation.ie/en/government_in_ireland/local_and_regional_government/functions_of_local_authorities.html

УДК: 347.9

Цороева Т. М.

Ингушский государственный университет

ПРОБЛЕМА РЕАЛИЗАЦИИ ПРИНЦИПА ГЛАСНОСТИ ГРАЖДАНСКОГО СУДОПРОИЗВОДСТВА

Тзороева Т. М.

Ingush State University

THE PROBLEM OF IMPLEMENTATION OF THE PRINCIPLE OF THE PUBLICITY OF CIVIL PROCEEDINGS

Аннотация

В данной статье анализируются проблемы реализации принципа гласности в гражданском процессе, которые могут повлечь за собой нарушение положений конституционного законодательства. Стоит отметить, что при осуществлении гражданского судопроизводства ее участники обладают одинаковыми правами, и при этом исключается наличие существенных привилегий одной стороны по сравнению с другой.

Abstract

This article analyzes the problems of implementing the principle of publicity in civil proceedings, which may entail a violation of the provisions of constitutional legislation. It is worth noting that in the implementation of civil proceedings, its participants have the same rights, and at the same time the existence of significant privileges of one party over the other is excluded.

Ключевые слова: *гласность, публичность, доступность, открытость правосудия, особое мнение судьи.*

Key words: *publication, publicity, accessibility, openness of justice, dissenting opinion of a judge.*

Гражданская процессуальная деятельность основывается на определенных позициях, то есть принципах, закрепленных в правовых нормах и отражающих ее наиболее существенные свойства. Их несоблюдение может негативно отразиться на

функционирование всей гражданско-процессуальной системы, что в свою очередь будет пагубно сказываться на деятельности суда по осуществлению правосудия. Системой принципов определяется весь механизм процессуальной деятельности,

структура гражданского процесса, гарантия законности постановлений, которые принимаются судом.

Одной из основополагающих гарантий реализации конституционных положений выступает соблюдение принципов гласности, публичности и доступности гражданского судопроизводства, которые обеспечивают независимость и верховенство суда, проявление демократизма в ходе судебного разбирательства и вынесение правосудного решения в соответствии с правовыми нормами. Судом должны создаваться условия для осуществления сторонами своих прав и обязанностей, вследствие чего ему необходимо беспристрастно и объективно разрешать гражданские дела по существу.

Формула принципа гласности содержится в ст. 123 Конституции РФ, которая подчеркивает открытость разбирательства дел во всех судах [1, с. 24]. Юридическая природа гласности в области судебной власти выражена неточно, что создает соответствующие трудности при раскрытии содержания этого явления. Термин «гласность» может определяться в трех значениях: а) публичность; б) доступность общественному обсуждению и контролю; в) оглашение каких-либо сведений. Публичность представляет собой осуществление определенной деятельности открыто, т.е. в присутствии публики. Она позволяет обществу обеспечивать контроль за деятельностью судей, что стимулирует их надлежаще исполнять свои обязанности. Под «открытостью» следует понимать доступность, искренность. Таким образом, рассматривая данные термины, можно утверждать, что они имеют различное смысловое значение и «гласность» выступает более содержательным понятием.

Принцип гласности представляет собой порядок рассмотрения гражданских дел, при котором доступ в зал судебного заседания имеется для всех граждан и в средствах массовой информации, печати свободно освещается ход и результаты гражданского процесса [2, с. 21]. Слушание дела в закрытом судебном заседании возможно только в случаях, предусмотренных законом, с последующим соблюдением правил судопроизводства.

В настоящее время суду запрещено препятствовать участию представителей СМИ, общественности в судебном заседании, применять аудиотехнические устройства и т. д. Для реализации данных прав представители СМИ обязаны известить суд о намерении фиксации судебного процесса. В соответствии с установленными правилами судопроизводства, судебное решение должно быть публично оглашено, представители средств массовой информации не допускаются судом на судебное заседание из моральных соображений, либо при рассмотрении гражданских дел, предмет которых касается несовершеннолетних. Такого рода ограничения допускаются в тех случаях, когда гласность судебного разбирательства может нарушить интересы правосудия.

Открытость и гласность гражданского судопроизводства и доступ к информации о деятельности судов не должны способствовать вмешательству в судебную деятельность, так как при осуществлении правосудия суды независимы и подчиняются лишь закону. Законодательством также определено, что судья не имеет права высказывать публичные заявления касаясь дела, которое рассматривается по существу (но данное правило распространяется только на судей, а не на сам суд, поскольку являясь государственным органом, судом вырабатываются механизмы доведения до сведения общества информации об осуществлении судебной деятельности) [3, с. 18].

При реализации принципа гласности внимания также заслуживает особое мнение судьи, с которым согласно ст. 193 ГПК РФ имеют право ознакомиться лица, участвующие в деле [4, с. 72]. Особое мнение судьи представляет собой мнение судьи, не согласное с позицией большинства коллегиального судейского состава при вынесении решения. Данная ситуация является особо актуальной при пересмотре дел в вышестоящих инстанциях. Для суда, сторон и иных лиц, которые участвуют в деле мнение судьи играет решающее значение, поскольку содержащиеся в нем аргументы и доводы могут быть использованы в результате составления жалобы в вышестоящую инстанцию.

Следовательно, мы можем прийти к выводу, что изучение правовых аспектов принципа гласности позволяет определить его как основу демократизма гражданского судопроизводства. Стоит отметить необходимость усовершенствования механизмов реализации этого принципа, а именно провести четкую линию между правом на открытое судебное разбирательство и обязанностью государства обеспечить безопасность правосудия.

Таким образом, открытость правосудия обеспечивает развитие гражданского общества, способствует повышению уровня профессионализма участников процесса и усилению авторитета судопроизводства. В свою очередь, эффективный механизм осуществления принципа гласности будет способствовать своевременному, законному и обоснованному разрешению гражданских дел, повышению согласованности органов судебной власти по разным вопросам в субъектах РФ.

Список литературы

1. Конституция Российской Федерации (принята всенародным голосованием 12.12.1993 с изм. и доп. от 01.07.2020). СПС // Консультант Плюс. 2020.
2. Гражданский процессуальный кодекс Российской Федерации от 14.11.2002 N 138-ФЗ (ред. от 31.07.2020). СПС // Консультант Плюс. 2020.
3. Лебедев М. Ю., Францифоров Ю. В., Чекмарева А. В. Гражданский процесс. – 7-е изд., перераб. и доп. – М.: Изд-во Юрайт, 2015. – С. 21.
4. Решетникова И. В., Ярков В. В. Гражданский процесс. – 3-е изд. – М.: Норма, 2004. – С. 18.

Colloquium-journal №22(74), 2020

Część 2

(Warszawa, Polska)

ISSN 2520-6990

ISSN 2520-2480

Czasopismo jest zarejestrowany i wydany w Polsce. Czasopismo publikuje artykuły ze wszystkich dziedzin naukowych. Magazyn jest wydawany w języku angielskim, polskim i rosyjskim.

Częstotliwość: co tydzień

Wszystkie artykuły są recenzowane.

Bezpłatny dostęp do elektronicznej wersji magazynu.

Przesyłając artykuł do redakcji, autor potwierdza jego wyjątkowość i jest w pełni odpowiedzialny za wszelkie konsekwencje naruszenia praw autorskich.

Opinia redakcyjna może nie pokrywać się z opinią autorów materiałów.

Przed ponownym wydrukowaniem wymagany jest link do czasopisma.

Materiały są publikowane w oryginalnym wydaniu.

Czasopismo jest publikowane i indeksowane na portalu eLIBRARY.RU,

Umowa z RSCI nr 118-03 / 2017 z dnia 14.03.2017.

Redaktor naczelny - **Paweł Nowak, Ewa Kowalczyk**

«Colloquium-journal»

Wydrukowano w «Chocimska 24, 00-001 Warszawa, Poland»

Format 60 × 90/8. Nakład 500 egzemplarzy.

E-mail: info@colloquium-journal.org

<http://www.colloquium-journal.org/>